

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ: ΔΗΜΟΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Διπλωματική εργασία

«Λαϊκός πολιτισμός, ύλη πολιτιστική κληρονομιά και πολιτιστικές
διαδρομές. Η περίπτωση των ιστορικών καφέ της Ευρώπης.»

Αντωνίου Ιωάννης

(Α.Μ.: 510825)

Επιβλέπων καθηγητής: Ραϋμόνδος Αλβανός

Αθήνα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής προσαρμογής δημόσιου δανεισμού παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή αναδημοσίευση αντιγραφή αποθήκευση πώληση εμπορική χρήση μετάδοση διανομή έκδοση εκτέλεση «μεταφόρτωση» (downloading) «ανάρτηση» (uploading) μετάφραση τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Λαϊκός πολιτισμός, άυλη πολιτιστική κληρονομιά και πολιτιστικές
διαδρομές. Η περίπτωση των ιστορικών καφέ της Ευρώπης.»

Αντωνίου Ιωάννης

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

A Επιβλέπων καθηγητής: Ραϋμόνδος Αλβανός

B Επιβλέπων καθηγητής: Δημήτρης Μπιλάλης

Περίληψη.

Η διπλωματική εργασία διερευνά τη συνάρθρωση τριών αλληλένδετων πεδίων, λαϊκός πολιτισμός, άυλη πολιτιστική κληρονομιά και πολιτιστικές διαδρομές, μέσα από το παράδειγμα των ιστορικών καφέ της Ευρώπης. Αντλώντας από δευτερογενείς πηγές (επιστημονική βιβλιογραφία, θεσμικά κείμενα και ψηφιακές βάσεις) και συμπληρωματικά από πρωτογενή στοιχεία (ερωτηματολόγια/αλληλογραφία με διαχειριστές ιστορικών καφέ και συμμετοχική παρατήρηση), η έρευνα: α) οριοθετεί εννοιολογικά τον λαϊκό πολιτισμό και τη χρονικότητά του, β) αναλύει το βασικό θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και τη συνάφειά της με τον λαϊκό πολιτισμό, γ) εξετάζει τις πολιτιστικές διαδρομές ως εργαλεία τεκμηρίωσης, διαμεσολάβησης και βιώσιμης ανάπτυξης, και δ) αναδεικνύει και αξιολογεί τα ιστορικά καφέ ως κόμβους υλικού και άυλου πολιτισμικού κεφαλαίου. Τα ευρήματα δείχνουν ότι τα ιστορικά καφέ συναρθρώνουν αρχιτεκτονική κληρονομιά και τελετουργίες κοινωνικότητας με καλλιτεχνική και διανοητική ζύμωση, λειτουργώντας ως ζωντανά οικοσυστήματα που συντηρούν και ανανεώνουν άυλες πρακτικές. Οι πολιτιστικές διαδρομές αναδεικνύονται ως κρίσιμη διαμεσολάβηση μεταξύ τοπικών πρακτικών και υπερεθνικών πλαισίων αναγνώρισης, ενισχύοντας την προβολή, την εκπαίδευση κοινού και τη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη. Η εργασία καταλήγει ότι η ενοποίηση των τριών πεδίων προσφέρει ένα συνεκτικό ερμηνευτικό σχήμα για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι καθημερινές πρακτικές και οι αστικοί χώροι κοινωνικότητας μετασχηματίζονται σε διαχειρίσιμα πολιτισμικά αποθέματα με προοπτική στο μέλλον.

Λέξεις κλειδιά.

Λαϊκός πολιτισμός, λαϊκή παράδοση, άυλη πολιτιστική κληρονομιά, πολιτιστικές διαδρομές, παγκοσμιο-τοπικοποίηση, ιστορικά καφέ.

Antoniou Ioannis

Abstract.

This thesis investigates the interweaving of three interconnected fields—folk culture, intangible cultural heritage, and cultural routes—through the lens of Europe’s historic cafés. Drawing on secondary sources (scholarly literature, institutional documents, and digital repositories) and, complementarily, on primary materials (questionnaires/correspondence with managers of historic cafés and participant observation), the study: a) delineates the concepts and temporalities of folk culture, b) analyzes the basic theoretical and institutional framework of intangible cultural heritage and its affinity with folk culture, c) examines cultural routes as instruments of documentation, mediation, and sustainable development, and d) highlights and assesses historic cafés as hubs of both tangible and intangible cultural capital.

Findings indicate that historic cafés bring together architectural heritage and rituals of sociability with artistic and intellectual ferment, functioning as living ecosystems that maintain and renew intangible practices. Cultural routes emerge as critical mediators between local practices and supranational frameworks of recognition, enhancing visibility, public education, and sustainable local development. The thesis concludes that integrating the three fields offers a coherent interpretive framework for understanding how everyday practices and urban spaces of sociability are transformed into manageable cultural assets with a forward-looking perspective.

Keywords.

Folk culture, folk tradition, intangible cultural heritage, cultural routes, historic cafes.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	iv
Λέξεις κλειδιά.....	iv
Abstract.....	v
Keywords.....	v
Πίνακας γραφημάτων.....	viii
Πίνακας εικόνων.....	viii
Συντομογραφίες και ακρωνύμια.....	x
Εισαγωγή.....	1
Μέρος Α.....	6
Κεφάλαιο 1. Λαϊκός πολιτισμός.....	6
1.1 Λαογραφία.....	7
1.2 Φολκλορισμός.....	8
1.3 Αυθεντικότητα.....	9
1.4 Φολκλορισμός και τουρισμός.....	10
Κεφάλαιο 2. Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά.....	15
2.1. Πρώτες απόπειρες.....	15
2.2. Πολιτιστική κληρονομιά και ιδιοκτησία.....	17
2.3. Λαϊκός πολιτισμός και άυλη πολιτιστική κληρονομιά.....	18
2.4. Η πορεία προς ένα σύγχρονο ορισμό.....	19
2.5. Η Σύμβαση του 2003.....	22
2.6. Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά εκτός της Σύμβασης του 2003.....	30
2.7. Η περίπτωση της Ιαπωνίας.....	31
2.8. Τουρισμός και άυλη πολιτιστική κληρονομιά.....	32
Κεφάλαιο 3. Πολιτιστικές διαδρομές.....	34
3.1. Ο πολιτιστικός τουρισμός στην πράξη.....	34
3.2. Πολιτιστικές διαδρομές.....	36
3.3. Οι πολιτιστικές διαδρομές στην Ευρώπη.....	39
Κεφάλαιο 4. Τα ιστορικά καφέ.....	54
Μέρος Β.....	63
Κεφάλαιο 5. Cafe Santa Cruz.....	63
Κεφάλαιο 6. Cafe Brukenthal Palace.....	72
Κεφάλαιο 7. Καφέ Ωραία Ελλάς.....	81

Συμπεράσματα.....	100
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	105
Ελληνόγλωσση.....	105
Ξενόγλωσση.....	108

Πίνακας γραφημάτων.

Γράφημα 1	Κράτη-μέλη ΟΗΕ, UNESCO, Σύμβαση 2003	27
Γράφημα 2	Αρ.Μελών UNESCO	29
Γράφημα 3	Αρ.Μελών Σύμβασης 2003	29
Γράφημα 4	Αρ. χωρών σε πολιτιστικές διαδρομές το 2026/ιδιότητα	42
Γράφημα 5	Αρ. χωρών σε πολιτιστικές διαδρομές το 2023/ιδιότητα	43
Γράφημα 6	Νέες συμμετοχές σε πολιτ.διαδρομές/χρονικές περιόδους	45
Γράφημα 7	Αρ. συμμετοχών σε πολιτ.διαδρομές το 2023/ιδιότητα	46
Γράφημα 8	Ποσοστό συμμετοχής σε πολιτ.διαδρομές το 2023/επί του συνόλου των χωρών ή των συμμετοχων/ιδιότητα	47
Γράφημα 9	Αρ.συμμετοχών σε πολιτ.διαδρομές το 2023	48
Γράφημα 10	Αρ.Μελών/πολιτ.διαδρομή το 2023	50
Γράφημα 11	Αρ.Μελών/πολιτ. Διαδρομή στην Ελλάδα το 2023	52
Γράφημα 12	Κατανάλωση καφέ εκτός οικίας ή εργασίας	55

Πίνακας εικόνων.

Figure 1	Πίνακας ζωγραφικής, Edouard Manet, «At the Cafe»	59
Figure 2	Πίνακας ζωγραφικής, Edgar Degas, «Dans un cafe»	60
Figure 3	Πίνακας ζωγραφικής Edgar Degas «Women in Front of a Cafe»	61
Figure 4	Πίνακας ζωγραφικής, Henri de Toulouse Lautrec, «The Hangover»	62
Figure 5	Η Μονή Santa Cruz γύρω στα 1900	64
Figure 6	CAZETA DE COIMBRA, 30/11/1922	65
Figure 7	To Cafe Santa Cruz μόλις είχε ολοκληρωθεί	66
Figure 8	To Cafe Santa Cruz το 1964	66
Figure 9	Αφίσα έκθεσης, A Brasileira & Café Santa Cruz	70
Figure 10	Brukenthal Palace	72
Figure 11	Κήποι Brukenthal Palace	73
Figure 12	Cafe Brukenthal Palace	74
Figure 13	Γυάλινο περίπτερο του Cafe Brukenthal Palace	75
Figure 14	Κήποι στο Brukenthal Palace	76
Figure 15	Μουσείο γυαλιού στο Brukenthal Palace	77
Figure 16	Μουσείο γυαλιού	77
Figure 17	Ο ηθοποιός Θανάσης Βέγγος και ο χαρακτήρας Νίκος Γιαλούρης στο Ωραία Ελλάς	84
Figure 18	Έκθεση σαμιώτικων κεραμικών στο Ωραία Ελλάς	85
Figure 19	Έκθεση λεσβιακών κεραμικών στο Ωραία Ελλάς	85
Figure 20	Άποψη της έκθεσης «Η Τέχνη της Φύσης»	86
Figure 21	Έκθεση προς τιμήν του καλλιτέχνη Αντώνιου Σαντορινιού (Πίτιγκερ)	87
Figure 22	Τοιχογραφία στο Ωραία Ελλάς	88

Figure 23	Άποψη του καφέ Ωραία Ελλάδα με θέα στον βράχο της Ακρόπολης	89
Figure 24	Το μπαρ του καφέ Ωραία Ελλάδα	89
Figure 25	Άποψη από το εσωτερικό του καφέ Ωραία Ελλάδα	90
Figure 26	Συμμετοχή του Ωραία Ελλάδα σε εκδήλωση στο Αεροδρόμιο Αθηνών	90
Figure 27	Λαχείο υπέρ των Αρχαιοτήτων	91
Figure 28	Περιοδική έκθεση «Βρυσάκι. Αναζητώντας τη χαμένη συνοικία», ΜΝΕΠ	92
Figure 29	Μόνιμη έκθεση «Ο Άυλος Πολιτισμός των Καφέ», ΜΝΕΠ	93
Figure 30	Η Δόμνα Σαμίου στο Ωραία Ελλάδα	94
Figure 31	Πρόσκληση σε παρουσίαση βιβλίου στο Ωραία Ελλάδα στις 30/11/2026	94
Figure 32	Βραδιά σινεμά στο Ωραία Ελλάδα	95
Figure 33	Παρουσίαση βιβλίου στο Ωραία Ελλάδα στις 15/3/2026	95
Figure 34	Αίθουσα ειδικών εκδηλώσεων του καφέ Ωραία Ελλάδα	96
Figure 35	Επιστολή Καναδικής Ολυμπιακής Επιτροπής το 2004	97
Figure 36	Η Ολυμπιακή φλόγα στο Ωραία Ελλάδα το 2012	97
Figure 37	Το τηλεοπτικό δίκτυο PBS εντάσσει το καφέ στην food and travel ευρωπαϊκή σειρά εκπομπών του	98

Συντομογραφίες και ακρωνύμια.

ΑΕΠ..... Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

BBC.....Αγγλικό τηλεοπτικό δίκτυο

ΗΠΑ.....Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

ICOMOS.....Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών
(επιστημονικός σύμβουλος της UNESCO)

Κ.τ.Ε.....Κοινωνία των Εθνών

ΜΝΕΠ.....Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού

ΟΗΕ.....Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

PBS.....Αμερικανικό τηλεοπτικό και συνδρομητικό δίκτυο

UNESCO.....Οργάνωση του ΟΗΕ για την εκπαίδευση, την
επιστήμη και τον πολιτισμό

WIPO..... Παγκόσμιος Οργανισμός Διανοητικής
Ιδιοκτησίας (υπηρεσία του ΟΗΕ)

Εισαγωγή.

Η παρούσα εργασία επιδιώκει: α) να οριοθετήσει εννοιολογικά τον λαϊκό πολιτισμό και να εξετάσει την δυναμική του στον χρόνο, β) να αναλύσει το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και τη συνάφεια της με τον λαϊκό πολιτισμό, γ) να εξετάσει τις πολιτιστικές διαδρομές ως εργαλεία πολιτισμικής διαμεσολάβησης, τεκμηρίωσης και βιώσιμης ανάπτυξης, και δ) να μελετήσει τα ιστορικά καφέ της Ευρώπης ως εν δυνάμει φορείς άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, εστιάζοντας στη διασταύρωση του υλικού με το άυλο και του τοπικού με το διατοπικό.

Ο λαϊκός πολιτισμός ως ένα σύνολο υλικών τεχνημάτων, πρακτικών γνώσεων και συμβολικών τελετουργιών, που παράγονται και αναπαράγονται σε τοπικά κοινωνικά περιβάλλοντα, αποτέλεσαν στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα ένα υποτιμημένο πεδίο μελέτης έναντι της λόγιας και αυλικής τέχνης. Κατά την περίοδο της απόλυτης μοναρχίας, η τέχνη τελούσε υπό την αιγίδα της αυλής και της εκκλησιαστικής εξουσίας με εικονογραφικά στοιχεία αντλημένα από τη θρησκεία και την κλασική αρχαιότητα. Σε αντίθεση, οι λαϊκές κοινότητες παρήγαν κυρίως χρηστικά αντικείμενα και πρακτικές, υψηλής τεχνικής και προσαρμοστικότητας, τα οποία όμως παρέμειναν στο περιθώριο της θεσμικής αναγνώρισης και της ιστοριογραφίας της τέχνης. Όμως οι νεότερες πολιτικές πολιτισμού και πολιτισμικές προσεγγίσεις ανέδειξαν σταδιακά την επιστημονική και κοινωνική σημασία αυτών των μορφών, ιδίως μέσω της έννοιας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και των μηχανισμών τεκμηρίωσης, προστασίας και διαμεσολάβησης που συνεπάγεται.

Στο πλαίσιο αυτό, τα ιστορικά καφέ της Ευρώπης αποτελούν ένα ενδιαφέρον πεδίο διερεύνησης αφού συγκεντρώνουν υλικές διαστάσεις, όπως αρχιτεκτονική, επίπλωση, τεχνικές εξυπηρέτησης, άυλες πρακτικές, όπως κοινωνικότητα, καλλιτεχνική ζύμωση, τελετουργίες κατανάλωσης προϊόντων, αλλά και δικτυακή κινητικότητα, όπως οι σύγχρονες πολιτιστικές διαδρομές. Στην παρούσα εργασία ως ιστορικά καφέ νοούνται οι χώροι εστίασης και κοινωνικής συνεύρεσης που διαθέτουν ιστορική συνέχεια λειτουργίας ή ισχυρή ιστορική ταυτότητα, συνδέονται με σημαντικά κοινωνικά, πολιτικά ή καλλιτεχνικά γεγονότα και αναγνωρίζονται από τις τοπικές κοινωνίες ή θεσμικούς φορείς ως στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα καφέ αυτά λειτούργησαν και λειτουργούν ως εστίες πολιτισμικής παραγωγής, διακίνησης ιδεών

και συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων, συνδέοντας καθημερινές πρακτικές με ευρύτερα ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα. Η μελέτη τους επιτρέπει την ανίχνευση των σχέσεων ανάμεσα στην λαϊκή και καθημερινή κουλτούρα και στην παραγωγή Δημόσιας Ιστορίας.

Μεθοδολογικά η έρευνα βασίζεται σε δευτερογενή δεδομένα (επιστημονικές μελέτες, θεσμικά κείμενα και ψηφιακές πηγές) και σε επιλεκτική ποσοτικοποίηση στοιχείων που αντλούνται από επίσημες βάσεις δεδομένων σχετικές με πολιτιστικές διαδρομές, με στόχο την επαγωγική εξαγωγή ποιοτικών δεδομένων και συμπερασμάτων. Επιπλέον αναλύονται πίνακες ζωγραφικής, από ανοικτές πηγές του διαδικτύου, και φωτογραφίες από το προσωπικό αρχείο του συγγραφέα με σκοπό τον εντοπισμό της καθημερινότητας των ιστορικών καφέ. Η ανάλυση υιοθετεί μικτή προσέγγιση: συγκριτική ανάλυση περιεχομένου και θεματική κωδικοποίηση και χαρτογράφηση των δικτύσεων που συγκροτούν οι πολιτιστικές διαδρομές. Στο τέλος αξιολογούνται τα πρωτογενή στοιχεία από τα ερωτηματολόγια που στάλθηκαν στους διαχειριστές τριών ιστορικών καφέ όπως και από συμμετοχική παρατήρηση, ως μελέτη περίπτωσης.

Δομικά η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Το Μέρος Α αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια που εστιάζουν στην θεωρητική προσέγγιση του θέματος. Συγκεκριμένα:

Το Κεφάλαιο 1 παρουσιάζοντας τις βασικές εννοιολογικές διαστάσεις του λαϊκού πολιτισμού απαντά μεταξύ άλλων στα εξής ερωτήματα:

- Ποιες οι επιπτώσεις της σύγχρονης εποχής και της παγκοσμιοποίησης στον λαϊκό πολιτισμό;
- Πως επηρέασε η σύγχρονη εποχή τον ρόλο των εθίμων;
- Τι είναι φολκλορισμός;
- Πως συνδέεται με τον πολιτιστικό τουρισμό;

Το Κεφάλαιο 2 διαπραγματεύεται την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς με κεντρικό σημείο αναφοράς τη Σύμβαση του 2003 της UNESCO. Το κεφάλαιο εστιάζει στα παρακάτω ερωτήματα:

- Πως επηρέασε ο εθνικισμός την διεθνή προσπάθεια για καταγραφή και προστασία του λαϊκού πολιτισμού;
- Πως επηρέασε η καταστροφή του 2^{ου} Παγκόσμιου Πολέμου αυτήν την προσπάθεια;

- Τι ήταν η πολιτιστική ιδιοκτησία;
- Ποια η σχέση της με τα ισχυρά κράτη;
- Είναι κατάλληλη η πολιτιστική ιδιοκτησία να εκφράσει τον πολιτισμό στην σύγχρονη εποχή;
- Είναι διαφορετική η προσέγγιση προς τον λαϊκό πολιτισμό της UNESCO από αυτήν του εθνικισμού;
- Απαντά στο ερώτημα του ποια άυλη κληρονομιά προσπαθεί να προστατεύσει η σύμβαση
- Δίνει απάντηση για την σχέση της άυλης κληρονομιάς και του λαϊκού πολιτισμού.

Το Κεφάλαιο 3 με κεντρικό σημείο αναφοράς της πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης αναλύει τις διαδρομές ως μέσο ανάδειξης, αλλά και διαχείρισης, της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συγκεκριμένα:

- Διερευνά τη σύνδεση των πολιτιστικών διαδρομών με τον πολιτιστικό τουρισμό
- Εξηγεί τον λόγο για τον οποίο δημιουργήθηκαν οι πολιτιστικές διαδρομές στην Ευρώπη.
- Διαπιστώνει την σημασία που έχει η πιστοποίηση των διαδρομών από το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Μέσω της επεξεργασίας των διαθέσιμων δεδομένων από την ιστοσελίδα των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης αποτιμάται η δυναμική και η βιωσιμότητα τους. Η ποσοτικοποίηση αυτών των δεδομένων επέτρεψε την εξαγωγή συμπερασμάτων που δίνουν απάντηση σε ερωτήματα όπως:

- Ποια είναι η τάση στη δημιουργία νέων πολιτιστικών διαδρομών.
- Τι ποσοστά συμμετοχών έχουν οι ισχυρότερες χώρες;
- Τι έδειξε η σύγκριση των ποσοστών ανάμεσα σε χώρες και συμμετοχές;

Το Κεφάλαιο 4 εστιάζει στα ιστορικά καφέ διερευνώντας τη λειτουργία τους ως χώρων πολιτισμού και την συμβολή τους στην διαμόρφωση και διατήρηση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς και θα ερευνηθούν ερωτήματα όπως:

- Την σχέση των καφέ με την δημοσιογραφία.
- Την σύνδεση των καφέ με την εκπαίδευση, την άνοδο της αγοραστικής δύναμης των πολιτών και την δημιουργία του εκλογικού σώματος.

- Ποια καφέ θεωρούνται ως ιστορικά;
- Πως ο ορισμός του τι είναι Δημόσια Ιστορία την συνδέει με τα ιστορικά καφέ.

Ως κατεξοχήν χώρους κοινωνικοποίησης και δημόσιας συναναστροφής τα καφέ αποτέλεσαν «στέκια» από πολλούς καλλιτέχνες οι οποίοι τα χρησιμοποίησαν ως χώρους έμπνευσης και παρατήρησης για πολλά από τα έργα τους. Μέσα από αυτά αποτυπώθηκαν πάρα πολλές από τις αλλαγές που συντελούνταν στην κοινωνία και στην καθημερινότητα των πολιτών. Στο πλαίσιο αυτό και με στόχο την παρουσίαση αυτής της άποψης έχουν συμπεριληφθεί στην εργασία τέσσερις πίνακες ζωγραφικής γνωστών καλλιτεχνών.

Το Μέρος Β είναι το πρακτικό μέρος της εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό εξετάστηκαν τρία καφέ από διαφορετική εθνική και πολιτιστική προέλευση αξιολογώντας τον ρόλο τους ως χώρων πολιτισμικής παραγωγής και φορέων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Για τον σκοπό αυτό και με στόχο να υπάρξουν πρωτογενή στοιχεία για μελέτη στάλθηκαν μέσω email ερωτηματολόγια στους διαχειριστές έξι εμβληματικών καφέ, από πέντε διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες, με τους διαχειριστές να είναι και οι ίδιοι δραστήριοι σε ότι αφορά την δικτύωση των καφέ μεταξύ τους αλλά και με την τοπική τους κοινότητα. Τα ερωτηματολόγια αναζητούσαν απαντήσεις σχετικά με την υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά των καφέ και την σχέση που είχαν αυτά στο παρελθόν, και έχουν στο παρόν, με την τοπική κοινότητα.

Τρία από αυτά τα καφέ τελικά δεν ανταποκρίθηκαν στην αποστολή των ερωτηματολογίων. Συγκεκριμένα:

Το καφέ Κήπος στην Κρήτη και το Antico Caffè San Marco στην Τεργέστη της Ιταλίας δύο γνωστά και σημαντικά για την τοπική τους κοινότητα ιστορικά καφέ. Και με τα δύο υπήρξε επικοινωνία με τους διαχειριστές πριν την αποστολή των ερωτηματολογίων ωστόσο τελικά δεν υπήρξε ανταπόκριση. Το τρίτο ήταν το Peran Palace στην Κωνσταντινούπολη με το οποίο δεν υπήρξε πρότερη επικοινωνία αλλά μόνο η αποστολή μέσω email του ερωτηματολογίου.

Το Β Μέρος αποτελείται από τρία κεφάλαια, ένα για κάθε ιστορικό καφέ. Αν και τυπικά τα καφέ είναι επιχειρήσεις ιδιωτικής πρωτοβουλίας στην πραγματικότητα αποτελούν δημόσιους χώρους κοινωνικοποίησης και κοινωνικής έκφρασης. Ως δημόσιοι χώροι πέρα από την αναζήτηση της υλικής και άυλης πολιτιστικής τους

κληρονομιάς, και αναζητήθηκε η σχέση τους με την τοπική κοινότητα, και άρα ο ρόλος τους ως χώροι παραγωγής Δημόσιας Ιστορίας. Συγκεκριμένα:

Στο Κεφάλαιο 5 παρουσιάζεται το Cafe Santa Cruz στην Coimbra της Πορτογαλίας. Το καφέ έχει διαχειριστή τον Vitor de Sa Marques που είναι και πρόεδρος της Ένωσης Ιστορικών Καφέ Πορτογαλίας (The Portuguese Historic Cafés Association), και μέλος του πρώτου εκλεγμένου αλλά και του τωρινού, Διοικητικού Συμβουλίου της Πολιτιστικής Διαδρομής του Συμβουλίου της Ευρώπης, Δρόμος Ιστορικών Καφέ. Είναι πολύ δραστήριος σε δράσεις πολιτισμού και σε συνεργασίες με άλλα ιστορικά καφέ.

Ο κ. Marques απέστειλε το ερωτηματολόγιο του μερικώς συμπληρωμένο συνοδευόμενο από τέσσερα κείμενα που συμπεριλήφθηκαν στην βιβλιογραφία με την επισήμανση «συνοδευτικό κείμενο ερωτηματολογίου». Τα κείμενα αυτά θεωρήθηκαν δευτερογενή πηγή γιατί αν και συγγραφέας ήταν ο ίδιος, και απαντούσαν ακριβώς τις αντίστοιχες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, εντούτοις φαινόταν ότι είχαν συνταχθεί για κάποιον άλλο σκοπό και σε παρελθόντα χρόνο.

Το κεφάλαιο 6 έχει ως θέμα του το Cafe Brukenthal Palace το οποίο βρίσκεται στο Anrig της Ρουμανίας. Διαχειριστής του καφέ είναι ο Arnold Gunter Klingeis, σημερινός πρόεδρος της πολιτιστικής διαδρομής του Συμβουλίου της Ευρώπης, Δρόμος Ιστορικών Καφέ. Το ερωτηματολόγιο του κ. Klingeis χρησιμοποιήθηκε ως πρωτογενή πηγή και ως δευτερογενή πηγή ο ιστότοπος του Brukenthal Palace

Στο έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο φιλοξενείται το καφέ Ωραία Ελλάδα στην Αθήνα. Τοποθετημένο σε στρατηγικό σημείο της πόλης, και με εξαιρετική θέα προς την περιοχή της Πλάκας και τον βράχο της Ακρόπολης, αποτελούσε πάντα τοπόσημο της περιοχής. Οι πληροφορίες εδώ αντλούνται από την προσωπική εμπειρία του συγγραφέα της εργασίας, υπευθύνου του καφέ και πρώην μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Πολιτιστικής Διαδρομής του Συμβουλίου της Ευρώπης, Δρόμος Ιστορικών Καφέ.

Μέρος Α

Κεφάλαιο 1. Λαϊκός πολιτισμός.

Ο όρος «μπαρόκ» υποστηρίζεται ότι προέρχεται από το πορτογαλικό *barocco* ένα μαργαριτάρι ακανόνιστου σχήματος. Η εποχή που ο όρος αυτός συμβόλισε ήταν μια εποχή ταραχώδη, μια εποχή μεγάλων αλλαγών, η οποία δεν είχε καταφέρει ακόμα να σχηματιστεί. Ο Νέος Κόσμος στην αμερικανική ήπειρο είχε εξάψει την φαντασία των ανθρώπων στην Ευρώπη η οποία αποζητούσε νέες περιπέτειες συνοδευόμενες από νέες ευκαιρίες ζωής. Και ενώ μοίραζε απλόχερα ελπίδα στις κατώτερες τάξεις, ταυτόχρονα γέμιζε τα ταμεία του Παλαιού Κόσμου και των εκπροσώπων του. Σταδιακά βέβαια πολλές από τις ελπίδες υλοποιήθηκαν αφού πολλά από τα μέλη της μεσαίας τάξης απέκτησαν χρήματα και ισχύ, και προσπάθησαν να ανταγωνιστούν την αριστοκρατία. Η πραγματικότητα όμως ήταν ότι δίπλα στην απόλυτη χλιδή και σπατάλη υπήρχε φτώχεια και ανέχεια και πάλι στην ανάπτυξη του ιδεαλισμού υπήρχε η βάρβαρη καταπίεση.¹

Το μπαρόκ αποδείχτηκε τελικά ότι ήταν η εποχή της απόλυτης μοναρχίας στην Ευρώπη, έχοντας τις Βερσαλλίες στο επίκεντρο της. Αν και σήμερα θεωρείται αυτονόητο ότι ο καλλιτέχνης και οι ανησυχίες του αποτελούν το επίκεντρο της τέχνης του την εποχή εκείνη αυτό δεν ίσχυε. Όλη η τέχνη και το πνεύμα της εποχής υπήρχαν μόνο για να υπηρετούν τον ηγεμόνα και την αυλή του, αντλώντας τα θέματα της από την θρησκεία και τους ήρωες της κλασσικής αρχαιότητας.²

Στον αντίποδα υπήρχε ο λαϊκός κόσμος ο οποίος πάλευε καθημερινά με την σκληρή καθημερινότητα. Εδώ δεν υπήρχαν ούτε χρηματικά κεφάλαια ούτε ελεύθερος χρόνος ώστε να επενδύονταν σε μη χρήσιμα αντικείμενα. Υπήρχαν όμως θαυμάσια χρηστικά αντικείμενα, κομψοτεχνήματα της καθημερινής εργασίας και πρακτικές τόσο ευφυώς οργανωμένες που κατάφερναν να ενσωματώνουν τις αλλαγές που έφερνε ο χρόνος, τόσο στο κοινωνικό όσο και στο φυσικό περιβάλλον. Παρόλα αυτά οι ίδιοι, τα έργα τους και οι πρακτικές τους έμεναν στο περιθώριο της προσοχής.

¹ Joseph Machlis και Kristine Forney, *Η απόλαυση της Μουσικής. Εισαγωγή στην Τέχνη της Διεισδυτικής Ακρόασης*, Αθήνα: Fagotto, 1996, 135.

² Στο ίδιο, 136,138.

1.1 Λαογραφία.

Με την έλευση του εθνικού κράτους αυτό άλλαξε. Αν και οι κοινωνικές τάξεις δεν σταμάτησαν να υπάρχουν άλλαξε ο τρόπος που αυτές προσεγγίζονταν, αποκτώντας κυρίως οικονομικά χαρακτηριστικά. Στο εθνικό κράτος, ο λαός ήταν το κυρίαρχο κοινωνικό σώμα. Δίνοντας στον λαό μια σημασία ευρύτερη από αυτήν της απλής κοινωνικής τάξης θα μπορούσε να συμπεριλάβει το σύνολο των ανθρώπων που κατοικούσαν εντός των ορίων των νέων εθνικών κρατών. Στην Ελλάδα, ήδη από το 1894, ο Κωστής Παλαμάς είχε δώσει έναν πολύ σύγχρονο για την εποχή του όρο. Ο λαός, είχε πει, ήταν το μέγα και πολυσύνθετο σύνολο που περιελάμβανε, όλες τις πνευματικές και κοινωνικές τάξεις. Ωστόσο από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μια νέα επιστήμη έκανε την εμφάνιση της, η λαογραφία, η οποία ανέλαβε να ορίσει και να ομογενοποιήσει αυτό το κοινωνικό σώμα.³

Αντικείμενο της νέας επιστήμης ήταν η εξέταση των ηθών και των εθίμων ενός λαού. Τα ήθη αποτύπωναν τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονταν τα μέλη μιας κοινωνίας κατά την διάρκεια μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Όταν αυτές οι συμπεριφορές αποκτούσαν μια συγκεκριμένη, και κυρίως μια επαναλαμβανόμενη, μορφή, τα ήθη μετατρέπονταν σε έθιμα και παράδοση. Το κύριο δηλαδή χαρακτηριστικό των παραδόσεων, ακόμα και αυτών που για κάποιο λόγο είχαν επινοηθεί, θα έπρεπε να ήταν η επανάληψη των αμετάβλητων πρακτικών που είχαν. Εντούτοις επειδή το περιβάλλον, φυσικό και ανθρώπινο, δεν σταματούσε να βρισκόταν σε κίνηση και να μεταβαλλόταν, οι όποιες αλλαγές στις πρακτικές των παραδόσεων δεν ήταν δυνατόν να αποκλειστούν. Ο πραγματικός σκοπός του εθίμου, ήταν μέσω των επαναλαμβανόμενων πρακτικών να αφομοιώνονταν, με ομαλό τρόπο, οι όποιες αλλαγές, καινοτομίες ή ακόμα και αντιστάσεις, παρουσιάζονταν στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον με το πέρασμα του χρόνου. Ταυτόχρονα το έθιμο και η

³ Μιχαήλ Μερακλής, «Οι δρόμοι της λαογραφίας», στο, *Η διαχείριση της παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλोरισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής*», επιμ. Μανόλης Βαρβούνης κ.α., Θεσσαλονίκη: Κ. κ. Μ. Σταμούλη, 2016, 29-38, 29,30. · Μιχαήλ Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2007, 13. · Βάλτερ Πούχνερ, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, Αθήνα: Gutenberg, 2011, 20-21 · Βάλτερ Πούχνερ, *Θεωρητική Λαογραφία. Έννοιες- Μέθοδοι- Θεματικές*, Αθήνα: Αρμός, 2009, 167.

παράδοση έδινε στα νέα στοιχεία, την επικύρωση και την νομιμοποίηση του παρελθόντος, εξασφαλίζοντας την απαραίτητη αίσθηση της κοινωνικής συνέχειας.⁴

Η παράδοση, με τα έθιμα της, μείωνε επίσης την απόσταση που υπήρχε ανάμεσα στην διαρκή αλλαγή της περιβάλλοντος και της ανάγκης που είχε ο άνθρωπος για αμετάβλητες σταθερές που παρείχαν το αίσθημα της ασφάλειας. Σταθερές που δημιουργούσαν ένα παρόν αναγνωρίσιμο και ένα μέλλον προβλέψιμο και άρα ασφαλές. Το πρόβλημα στην σύγχρονη εποχή, ήταν η αλλαγή στη δυναμική των σχέσεων ανάμεσα στα ήθη και τα έθιμα. Οι ραγδαίες αλλαγές, που δημιούργησαν η εξέλιξη της τεχνολογίας και η αλλαγή του τρόπου παραγωγής, λόγω της βιομηχανικής επανάστασης, ήταν τόσο γρήγορες που τα ήθη δεν κατάφερναν πάντα να μετατραπούν σε έθιμα και να αφομοιώνονταν με τον συνήθη σταδιακό και ομαλό τρόπο. Η ταχύτητα αλλαγών ήταν τέτοια που ο παλαιός χρόνος έμοιαζε σαν να ήταν στατικός, αποκομμένος, ή ακόμα και ξένος, σε σχέση με το παρόν. Η στατικότητα αυτή έδωσε στο παρελθόν μια φαινομενικά αδιατάρακτη, αιώνια, αλλά ταυτόχρονα και ιερή μορφή.⁵

1.2 Φολκλορισμός.

Η αδυναμία αφομοίωσης των νέων ηθών οδήγησε στην λήθη πολλά από τα παλαιά έθιμα αφού στην πράξη αμφισβητήθηκε ο λόγος της συνέχισής τους. Ωστόσο αυτή η τελετουργικότητα, και η συχνή επανάληψη, προσέδιδε μια γραφικότητα που άρεσε και ευχαριστούσε. Τα έθιμα άλλωστε ήταν πάντα ένα ισχυρό εργαλείο ψυχαγωγίας και αυτή ίσως θα μπορούσε να ήταν η κύρια λειτουργία των εθίμων στο μέλλον. Ακόμα και αν η αρχική σημασία των εθίμων είχε ξεχαστεί, ή ακόμα και αν πλέον δεν υφίστανται, θα κέρδιζαν μια δεύτερη ευκαιρία επιβίωσης.⁶

⁴ Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, 131.

⁵ Eric Hobsbawm και Terence Ranger, *Η επινόηση της παράδοσης*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2004, 10, 11. · Βάλτερ Πούχνερ, «Η έννοια της παράδοσης στις επιστήμες του πολιτισμού», στο, *Η διαχείριση της παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής*», επιμ. Μανόλης Βαρβούνης κ.α., Θεσσαλονίκη: Κ. κ. Μ. Σταμούλη, 2016, 39-45, 41. · Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, 132. · Πούχνερ, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, 30.

⁶ Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, 142 · Ρέα Κακάμπουρη και Ευαγγελή Σαλταπίδα, «Φολκλορισμός και Λαογραφία: Η παράσταση του συλλόγου «ΣΕΜΕΛΗ» με τίτλο 'Από την παράδοση στην παράσταση- Τα βιωματικά χοροστάσια και οι αναπαραστάσεις τους», στο, *Η διαχείριση της παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής*», επιμ. Μανόλης Βαρβούνης κ.α., Θεσσαλονίκη: Κ. κ. Μ. Σταμούλη, 2016, 311-320, 315.

Αυτή η αναγέννηση των παραδοσιακών μορφών του λαϊκού πολιτισμού, οι οποίες δεν ενσωματώνονταν πλέον λειτουργικά στον σύγχρονο τρόπο ζωής, αλλά παρόλα αυτά ασκούσαν μια γοητεία σε πολλές κοινωνικές ομάδες, ονομάστηκε φολκλορισμός. Το παρελθόν όπως ειπώθηκε πάντα ασκούσε μια έλξη στους ανθρώπους αφού μέσα σε αυτό προσπαθούσαν να εντοπίσουν μοτίβα που να τους καθοδηγούσαν στην αποκωδικοποίηση του παρόντος ή ακόμα καλύτερα να τους έδειχνε τις επιλογές τους για ένα ασφαλές μέλλον.⁷

Ο νέος κόσμος που προήλθε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και οι μεγάλες αλλαγές που τον συνόδευσαν, έκαναν τον φολκλορισμό, μια κυρίαρχη τάση για τους αστούς των ανεπτυγμένων χωρών. Προτεραιότητα σε αυτήν την διαδικασία είχαν τα έθιμα που μπορούσαν να σταθούν ως θέαμα. Η δυναμική της τάσης αυτής ήταν τέτοια που ακόμα και αν το παλαιό έθιμο είχε πλέον χαθεί, να εμφανιζόταν μια απομίμηση του, ή ακόμα ακόμα να εφευρίσκονταν νέα «έθιμα» που όμως δεν βασίζονταν σε παλαιά.⁸

1.3 Αυθεντικότητα.

Το παρόν αποτελούσε την αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα και χώρος ανταγωνισμού ανάμεσα στις δυνάμεις του παρελθόντος και του μέλλοντος. Χρησιμοποιώντας ως εργαλείο την έννοια της παράδοσης το παρελθόν διεκδικούσε όσο μεγαλύτερο μερίδιο μπορούσε στο παρόν. Το αντίστοιχο όμως συνέβαινε και με την έννοια της προόδου, όπου ένα υποσχόμενο μέλλον διεκδικούσε και αυτό το μεγαλύτερο δυνατόν μερίδιο στο παρόν. Η παράδοση αντιλαμβανόταν τους νεωτερισμούς ως κάτι ξένο, με αποτέλεσμα να αντιστεκόταν στην υιοθέτηση και την αφομοίωση τους. Η στάση αυτή βέβαια ενεργοποιούσε μια σειρά από επιλογές. Είτε οι νεωτερισμοί θα απορρίπτονταν, είτε θα γινόταν μια επιλεκτική υιοθέτηση τους, είτε τέλος μια αφομοίωση τους και προσαρμογής τους στις τοπικές συνθήκες. Βέβαια στην σύγχρονη εποχή το τι ήταν παραδοσιακό και τι προοδευτικό γινόταν όλο και πιο δυσδιάκριτο. Πολλές ομάδες πολιτών που αυτό-προσδιορίζονταν ως φιλοπρόοδες, με

⁷ Μιχαήλ Γ. Μερακλής, *Σύγχρονος Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα: Ηρόδοτος, 2016, 155,162. · Κακάμπουρη και Σαλταπίδα, «Φολκλορισμός και Λαογραφία», 313.

⁸ Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, 136. · Πούχγερ, «Η έννοια της παράδοσης στις επιστήμες του πολιτισμού», 42.

σκοπό να έδιναν στον τόπο κατοικίας τους επιπλέον αξία και προοπτική, αναβίωναν, ή ακόμα και εφεύρισκαν, νέα δρώμενα, χρησιμοποιώντας την έννοια της παλαιότητας ως εγγύηση ποιότητας και εγκυρότητας.⁹

Αυτοί οι προβληματισμοί έφεραν στο προσκήνιο την έννοια της αυθεντικότητας. Το αμέσως επόμενο ερώτημα που τέθηκε ήταν το ποια έθιμα, που συνεχίζονταν στην σύγχρονη εποχή, ήταν πραγματικά συνέχεια των παλαιών αλλά και τι θα γινόταν με όσα τελικά δεν ήταν.

Βέβαια απόλυτη αυθεντικότητα δεν θα μπορούσε να υπάρξει. Όπως ήδη έχει αναφερθεί η κάθε εποχή είχε το δικό της μοναδικό περιβάλλον. Το αυθεντικό ήταν πάντα ρευστό και μεταβαλλόμενο, προσαρμοζόμενο ακόμα και αυτό στην εποχή του. Τα παλαιά έθιμα, πάντα με κάποιες αλλαγές, έρχονταν και έβρισκαν τελικά την θέση τους στο παρόν.¹⁰

Αφού όμως η αυθεντικότητα κινούνταν σε ένα πεδίο ρευστότητας το ίδιο μάλλον τότε ίσχυε και για την πολιτισμική και κοινωνική ταυτότητα. Έχοντας η αυθεντικότητα μια κάποιας μορφής αοριστία δινόταν η δυνατότητα μιας ερμηνείας ως οι όψεις του ίδιου νομίσματος. Κάποιοι να την ερμήνευαν ως έλλειψη προσανατολισμού ενώ κάποιοι άλλοι ως ελευθερία για νέα πράγματα. Έτσι ο προσδιορισμός της ταυτότητας του ατόμου, από κάτι προκαθορισμένο και δεδομένο από το παρελθόν, μετατράπηκε σταδιακά όλο και περισσότερο σε μια προσωπική υπόθεση και απόφαση του καθενός.¹¹

1.4 Φολκλωρισμός και τουρισμός.

Λόγω των εξελίξεων στην τεχνολογία και στην βιομηχανική μαζική παραγωγή, αλλά υποβοηθούμενης από την αστυφιλία και των έντονων δημογραφικών μεταβολών, ο παραδοσιακός λαϊκός πολιτισμός βρισκόταν σε μια σταδιακή συρρίκνωση. Οι επιλογές για την διαχείριση του ήταν συγκεκριμένες. Η θα γινόταν μια μουσειακή καταγραφή και αποτύπωση του, ή με κάποιο τρόπο θα του δινόταν μια δεύτερη ύπαρξη.

⁹ Πούχγερ, *Δοκίμια για τη λαογραφική θεωρία και τη φιλοσοφία του πολιτισμού*, Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014, 92, 95. · Πούχγερ, «Η έννοια της παράδοσης στις επιστήμες του πολιτισμού», 42.

¹⁰ Μερακλής, *Σύγχρονος Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, 163,166. · Κακάμπουρη και Σαλταπίδα, «Φολκλωρισμός και Λαογραφία», 319. · Πούχγερ, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, 30.

¹¹ Πούχγερ, *Δοκίμια για τη λαογραφική θεωρία και τη φιλοσοφία του πολιτισμού*, 332.

Μια ύπαρξη που θα γινόταν αντιληπτή ως μια μετα-παραδοσιακή αντίληψη του παραδοσιακού. Μια αντίληψη που θα εξηγούσε το γιατί, όπως αναφέρθηκε, φιλοπρόοδες κοινωνικές ομάδες εμφανίζονταν ως υποστηρικτές ενός παραδοσιακού, αλλά σύγχρονου όπως υποστήριζαν λαϊκού μορφώματος.¹²

Όταν στην διάρκεια της δεκαετίας του 1950 εμφανίστηκαν τα πρώτα με συστηματικό τρόπο οργανωμένα τουριστικά ταξίδια, όλοι οι ενδιαφερόμενοι στην Ελλάδα διαπίστωσαν ότι βρίσκονταν μπροστά σε μια ίσως ανεξάντλητη πηγή οικονομικής προόδου και ανάπτυξης. Ωστόσο με τον καιρό διαπιστώθηκε ότι για να διατηρηθεί ο τόπος προορισμού ως πόλος έλξης για τους επισκέπτες θα έπρεπε να τον εμπλούτιζαν διαρκώς με νέα στοιχεία.¹³

Στην Ελλάδα τα αρχαία μνημεία, αν και αποτελούν ένα σημαντικό πλεονέκτημα και μόνιμος πόλος έλξης, ήταν πολύ δύσκολο έως αδύνατο να εμπλουτιστούν με νέα στοιχεία. Έτσι ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού αποφάσισε ότι μαζί με τον αρχαίο πολιτισμό της χώρας θα έπρεπε να προβάλει και τον σύγχρονο ελληνικό λαϊκό πολιτισμό. Ο λαϊκός πολιτισμός μπορούσε να προσφέρει πλήθος νέων στοιχείων που θα μπορούσαν να προσελκύσουν νέους τουρίστες αφού ενσωμάτωνε τα χαρακτηριστικά του ιδιαίτερου και του γραφικού.¹⁴

Η γραφικότητα εντοπιζόταν σε δύο εκφάνσεις. Μία χωρική και μία χρονική. Η χωρική είχε να κάνει με την γοητεία της επίσκεψης σε έναν ξένο τόπο ενώ η χρονική με την γοητεία που ασκούσε το παρελθόν.¹⁵

Αν και αυτή η ωφελιμιστική διάσταση του λαϊκού πολιτισμού έφερνε στο προσκήνιο την εμπορική και τουριστική του χρήση και προβολή, εντούτοις του έδωσε μια νέα πνοή, μια δεύτερη ύπαρξη. Αυτή η προοπτική έκανε την ωφελιμιστική διάσταση όχι μόνο αποδεκτή αλλά και παράδειγμα στην διαχείριση του λαϊκού πολιτισμού. Η αυξημένη αξία και αποδοχή έθεσε τέρμα στις όποιες απόψεις θεωρούσαν ότι ο λαϊκός πολιτισμός αποτελούσε μια οπισθοδρομική κατάσταση. Ταυτόχρονα διέγραφε όποιο αρνητικό πρόσημο είχε μέχρι τότε ο φολκλορισμός αφού

¹² Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία*, 32. · Πούχγερ, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, 11. · Παύλος Κάβουρας, «Φολκλór και Παράδοση. Όψεις και μετασχηματισμός ενός νεωτερικού ιδεολογικού μορφώματος», στο, *Φολκλór και παράδοση. Ζητήματα ανα-παράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και του χορού*, επιμ. Παύλος Κάβουρας, Αθήνα: Νήσος, 2010, 29-85, 30.

¹³ Μ. Γ. Βαρβούνης, *Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός και τουρισμός*, Αθήνα: Πεδίο, 2013, 11-12.

¹⁴ Στο ίδιο, 12,31.

¹⁵ Μαρία Παπαπούλου, «Φολκλór και φολκλορισμός. Συγκλίσεις και αποκλίσεις», στο, *Φολκλór και παράδοση. Ζητήματα ανα-παράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και του χορού*, επιμ. Παύλος Κάβουρας, Αθήνα: Νήσος, 2010, 89-102, 92.

θεωρούνταν ότι παραποιούσε τον αυθεντικό λαϊκό πολιτισμό. Από την άλλη πλευρά το γεγονός αυτό επιτάχυνε ακόμα περισσότερο τις όποιες διαδικασίες μεταβολής και εξέλιξης του λαϊκού πολιτισμού.¹⁶

Αυτή η δεύτερη ύπαρξη ήταν σε αρμονία με την βιομηχανική μαζική παραγωγή και κουλτούρα της σύγχρονης εποχής υλοποιώντας στην πράξη την βιομηχανοποίηση του παρελθόντος με στόχο την ικανοποίηση της όλο και μεγαλύτερης τουριστικής αγοράς. Παραδόσεις που ήδη τελούνταν συνέχισαν να τελούνται, παλαιές παραδόσεις αναβίωσαν ενώ πολλές μπορεί ακόμα και να επινοήθηκαν. Μέσα σε αυτήν την λογική της προσφοράς, της ζήτησης, και της τυποποίησης ο σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός έμοιαζε να είχε στοιχεία σκηνοθεσίας, μια πολιτισμική σκηνοθεσία σε βιομηχανική κλίμακα που χρησιμοποιούσε τον τοπικό πολιτισμό ως εργαλείο ενάντια στην πολιτισμική ομοιοτυπία που έφερνε η παγκοσμιοποίηση.¹⁷

Φολκλορισμός και τουρισμός στην σύγχρονη εποχή ήταν δύο φαινόμενα αλληλένδετα. Λαογραφικά μουσεία, βιοτεχνίες με τοπικά προϊόντα, event με σκοπό την ψυχαγωγία των τουριστών, και σύλλογοι που κάποτε ήταν φιλοπρόοδοι στρέφονταν πλέον στην παράδοση. Η υποστήριξη της παράδοσης έγινε μια σύγχρονη στάση αντιμετώπισης των προκλήσεων του παρόντος. Στόχος ήταν η εμπειρία της επίσκεψης να γινόταν κτήμα του τουρίστα, να μετατρέποταν σε μια ιδιωτική, προσωπική εμπειρία που στο τέλος θα μπορούσε να την μετέφερε σπίτι του. Στα πλαίσια αυτής της ιδιωτικοποίησης της επαφής με το ξένο, εντάσσονταν οι αναμνηστικές φωτογραφίες, οι αγορές τοπικών προϊόντων ή οι απομιμήσεις πολιτιστικών προϊόντων και σουβενίρ. Οι πρακτικές αυτές σηματοδοτούσαν συμβολικά το ταξίδι, ήταν τα αποδεικτικά του στοιχεία, ενώ ταυτόχρονα έκαναν εύκολη την ανάκληση της εμπειρίας οποιαδήποτε στιγμή, από την άνεση του σπιτιού του. Η ιδιωτικοποίηση των ταξιδιωτικών εμπειριών γινόταν εμφανής στις ειδικές βιτρίνες, ή τον χώρο της οικίας, που ήταν αφιερωμένος στα ταξίδια. Ταξινομημένα με το προσωπικό γούστο και την αξία που έδινε ο καθένας και συνοδευόμενα από

¹⁶. Βαρβούνης, *Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός και τουρισμός*, 13-14,32. · Πούλχερ, *Θεωρητική Λαογραφία*, 525,533.

¹⁷ Μερακλής, *Σύγχρονος Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, 162. · Πούλχερ, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, 11. · Πούλχερ, «Η έννοια της παράδοσης στις επιστήμες του πολιτισμού», 42. · Πούλχερ, *Δοκίμια για τη λαογραφική θεωρία και τη φιλοσοφία του πολιτισμού*, 340. · Hobsbawm και Ranger, *Η επινόηση της παράδοσης*, 9. · Πούλχερ, «Η έννοια της παράδοσης στις επιστήμες του πολιτισμού», 42. · Πούλχερ, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, 61-62,72.

φωτογραφίες ομαδοποιημένες ανά τόπο ή ταξίδι, δημιουργούσαν ένα συγκεκριμένο μίγμα εμπειριών, που συγκροτούσε την προσωπική ταυτότητα του ταξιδιώτη.¹⁸

Βέβαια όλη αυτή η νοσταλγική τάση για την αναβίωση του παρελθόντος, μεγάλο κομμάτι της οποίας αφορούσε την απλότητα της ζωής στην ύπαιθρο και της αξίας που είχε η επαφή με την φύση, αγνοούσε την σκληρή καθημερινότητα που την συνόδευε. Γι' αυτό τον λόγο η εμπειρία του ταξιδιού, η επαφή με το ξένο που υπονοούσε κάποια αποστασιοποίηση από το οικείο, έπρεπε να δινόταν σε υπολογισμένες δόσεις ανάλογα την δεκτικότητα που είχε, ή ήταν πρόθυμος να είχε, ο επισκέπτης. Θα μπορούσε να είχε π.χ. στοιχεία μιας κάποιας εθνολογικής έρευνας, χωρίς όμως επιστημονικές απαιτήσεις, παραμένοντας στις ευχάριστες αναμνήσεις των σουβενίρ και των φωτογραφιών ή απλά να παρείχε ένα λίγο διαφορετικό περιβάλλον από το γνωστό περιβάλλον του σπιτιού του. Αυτό που όμως ήταν καθολικό στην σύγχρονη εποχή ήταν το ξένο περιβάλλον να είχε τις περισσότερες από τις σύγχρονες ανέσεις που απολάμβανε και στο σπίτι του. Μάλιστα πολλές φορές οι επισκέπτες απαιτούσαν ακόμα περισσότερες ανέσεις από ότι είχαν στην καθημερινότητα τους.¹⁹

Το υπόστρωμα αυτών των ταξιδιών ήταν η σύγχρονη βιομηχανοποιημένη κοινωνία, που με την πληθώρα των μέσων μεταφοράς πρόσφεραν απεριόριστες και ασφαλείς δυνατότητες μεταφοράς σε μακρινούς, ή και κοντινούς, τόπους και πολιτισμούς. Επίσης τα νέα μέσα επικοινωνίας που παρείχαν άμεση και μεγάλη σε όγκο πρόσβαση σε πληροφορίες για τους τόπους επίσκεψης, τον πολιτισμό που είχαν, όπως και προτάσεις και κριτικές από προηγούμενους επισκέπτες. Τα νέα αυτά μέσα έδιναν νέο περιεχόμενο στις έννοιες τόπος και χρόνος. Ήδη λόγω της αστυφιλίας και της μετανάστευσης, το τοπίο είχε σταδιακά αποδεσμευτεί από την στενή γεωγραφική του έννοια, αποκτώντας ένα περισσότερο συμβολικό νόημα. Ο ίδιος τόπος μπορούσε πλέον να φιλοξενήσει περισσότερες από μία πολιτισμικές ταυτότητες, φιλοξενώντας κοινότητες που συντηρούσαν τις παραδόσεις των τόπων από όπου προήλθαν. Παραδόσεις που είχαν σταματήσει τον χρόνο την στιγμή της αναχώρησης από τον τόπο προορισμού αναβίωναν στον νέο τόπο εγκατάστασης. Σε αυτές τις κοινωνίες το ξένο είχε γίνει πιο οικείο και προσιτό, αφήνοντας περιθώριο για πολιτισμικές σκηνοθεσίες και δρώμενα. Στις μέρες μας ακόμα και η ίδια η εντοπιότητα είχε γίνει πιο ελαστική,

¹⁸ Πούχγερ, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, 61 · Πούχγερ, *Δοκίμια για τη λαογραφική θεωρία και τη φιλοσοφία του πολιτισμού*, 97. · Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία*, 537,538.

¹⁹ Πούχγερ, *Δοκίμια για τη λαογραφική θεωρία και τη φιλοσοφία του πολιτισμού*, 97. · Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία*, 529,531,534.

αφού πάρα πολλοί άνθρωποι βρίσκονται πλέον σε κίνηση, κάνοντας τον προσδιορισμό της ταυτότητας όλο και πιο προσωπική υπόθεση.²⁰

²⁰ Πούχγερ, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, 69-70,74 · Μερακλής, *Σύγχρονος Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, 157. · Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία*, 575,582,584.

Κεφάλαιο 2. Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά.

2.1. Πρώτες απόπειρες.

Αν και το ενδιαφέρον για τον λαϊκό πολιτισμό έγινε έντονο με την έλευση του εθνικισμού, ενδιαφέρον για αυτόν, τουλάχιστον στο επίπεδο της καταγραφής του, υπήρξε και παλαιότερα. Στις Σκανδιναβικές χώρες ο βασιλιάς Γουστάβος Αδόλφος (1594-1632) ζήτησε την συλλογή και καταγραφή όλων των δοξασιών και εθίμων, που ήταν αντίθετα με τους εκκλησιαστικούς κανόνες, και ίσως κινδύνευαν με εξαφάνιση. Η καταγραφή αυτή μάλιστα θα γινόταν από τους κληρικούς της κάθε ενορίας, οι πρακτικές των οποίων ήταν αυτές που έθεταν σε κίνδυνο αυτά τα έθιμα. Με αυτόν τον τρόπο τους ευαισθητοποιούσε και τους καθιστούσε υπεύθυνους για την διατήρηση της λαϊκής μνήμης, στοιχεία απαραίτητα για την ιστορική συνέχεια του πολιτισμού τους. Κάθε γενιά, πλησιάζοντας ο χρόνος που θα παρέδιδε την οργάνωση της καθημερινότητας στην επόμενη, θεωρούσε καθήκον της να φρόντιζε την διατήρηση των εθίμων με τα οποία είχε ανατραφεί. Έθιμα που στο υποσυνείδητο της ήταν πραγματικά αυθεντικά, ήταν αποδεδειγμένα λειτουργικά, άρα ήταν ανεκτίμητης αξίας. Μια αξία που ίσως βρισκόταν σε κίνδυνο από την νέα πραγματικότητα που ερχόταν.²¹

Με τελικό στόχο την πολιτιστική ενοποίηση του φυσικού τους χώρου, πολλά κράτη είχαν προχωρήσει σε καταγραφή του υπάρχοντος πολιτιστικού τους τοπίου με σκοπό αυτό να ενσωματωνόταν στο κυρίαρχο εθνικό αφήγημα. Δεν ήταν λίγες οι φορές που αυτή η διαδικασία οδηγούσε σε διαφωνίες για πάρα πολλά έθιμα και πρακτικές. Πολλές από αυτές τις διαφωνίες δεν είχαν περιοριστεί στο εσωτερικό των εθνικών κρατών αλλά επεκτάθηκαν και μεταξύ γειτονικών κρατών. Με σκοπό την επίλυση των διαφορών πολλές χώρες διοργάνωσαν συνέδρια που απλώς κατέληξαν σε μια απλή δήλωση κυριότητας από τον κάθε ενδιαφερόμενο, όσων πρακτικών νόμιζαν ότι τους ανήκαν. Σε περιπτώσεις διπλών κυριοτήτων τα εθνικά αυτά συνέδρια απλώς αγνοούσαν τα συνέδρια των διπλανών χωρών. Πολλά συνέδρια μάλιστα, αγνοούσαν

²¹ Ε.Δ. Μαζαράκη, *Η λαογραφική έρευνα και η συστηματική οργάνωση της*, Αθήνα: Τυπογραφείο Χρήστου Στ. Χρήστου, 1964, 19,31.

ακόμα και τα συνέδρια της ίδιας τους της χώρας που είχαν προηγηθεί, είτε γιατί διαφωνούσαν σε κάτι είτε γιατί δεν είχαν τον έλεγχο τους.²²

Η ανάγκη ενός διεθνούς οργανισμού ο οποίος θα είχε την δυνατότητα να συγκέντρωνε και να κωδικοποιούσε αυτόν τον πολιτιστικό πλούτο, έγινε από πολύ ωρίς αντιληπτή. Μάλιστα το ενδιαφέρον της Κοινωνίας των Εθνών (Κ.τ.Ε.) για αυτή την δυνατότητα υπήρξε από την αρχή ιδιαίτερα έντονο. Ως πολυεθνικός οργανισμός επιλέχθηκε οι προσπάθειες να μην επικεντρωνόντουσαν στην απλή αποτύπωση των διαφορών που υπήρχαν ανάμεσα στα έθνη, αλλά να αναζητούνταν και όλα εκείνα τα σημεία που μπορούσαν να φέρουν τις απόψεις των εθνών πιο κοντά. Στάλθηκαν ερωτηματολόγια στα κράτη μέλη ώστε να αποτυπώνονταν τα έθιμα των περιοχών τους. Η δυναμική του εθνικισμού όμως την περίοδο εκείνη ήταν τέτοια που τα περισσότερα ερωτηματολόγια επεστράφησαν πίσω, συνοδευόμενα μάλιστα με διαμαρτυρίες που αποτύπωναν την πάγια επανάληψη όλων των εθνικών τους δοξασιών.²³

Η επόμενη προσπάθεια ανακίνησης του θέματος προτιμήθηκε να ήταν λιγότερο απευθείας. Ανατέθηκε στο Διεθνές Γραφείο Εργασίας και στο Διεθνές Ινστιτούτο της Διανοητικής Συνεργασίας μια μελέτη που σκοπό θα είχε την έρευνα για την δημιουργία λαϊκών βιβλιοθηκών και την οργάνωση της ψυχαγωγίας των εργαζομένων. Σκοπός ήταν οι δύο αυτές δράσεις να κατευθύνονταν στον ευρύτερο χώρο των λαογραφικών πρακτικών. Με αυτόν τον τρόπο από την μια μεριά τέθηκαν οι βάσεις για την καταγραφή των λαογραφικών παραδόσεων, και από την άλλη η σύνδεση τους με τον ελεύθερο χρόνο και τον τουρισμό. Η μελέτη των λαϊκών τεχνών και πρακτικών θα είχε καλύτερη αντιμετώπιση και ορθότητα εάν ήταν υπό μια διεθνή οπτική παρά υπό τις όποιες εθνικές δοξασίες. Στα πλαίσια αυτά το 1934 πραγματοποιήθηκε στην Πράγα, με μεγάλη επιτυχία, και υπό την αιγίδα της Επιτροπής Διανοητικής Συνεργασίας, το 1^ο Διεθνές Συνέδριο Λαϊκών Τεχνών. Σημαντικό και επιτυχημένο υπήρξε και το 1^ο Διεθνές Λαογραφικό Συνέδριο το 1937 στο Παρίσι. Παρόλο που αυτό δεν τελούσε υπό την άμεση σχέση με κάποιον διεθνή οργανισμό εντούτοις αποτύπωνε την διάχυση μιας νοοτροπίας διεθνούς συνεργασίας.²⁴

Η έλευση του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου έθεσε τέρμα σε αυτές τις προσπάθειες. Δεν ήταν όμως το τέλος τους αφού η καταστροφή του πολέμου έκανε την ανάγκη για

²² Στο ίδιο, 9.

²³ Στο ίδιο, 9,12.

²⁴ Στο ίδιο, 12-13.

συνεργασία ακόμα πιο έντονη. Την Κ.τ.Ε. διαδέχθηκε ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Στον πολιτισμό, όσο και αν οι εθνικές επιδιώξεις ήταν σεβαστές, η ύπαρξη μιας αρχής, που θα ήταν διεθνής, με κανόνες καθιερωμένους και αναγνωρίσιμους από όλους, που θα καθοδηγούσε και θα συμπλήρωνε τις όποιες μεμονωμένες προσπάθειες, αποτελούσε αναγκαιότητα. Έτσι στον ΟΗΕ δημιουργήθηκε ένας νέος θεσμός η UNESCO η οποία από την αρχή έδειξε το ενδιαφέρον της για την λαογραφία. Τον Σεπτέμβριο του 1953 πραγματοποιήθηκε στο Namur του Βελγίου, και υπό την αιγίδα της UNESCO και του Διεθνούς Συμβουλίου της Φιλοσοφίας και των Ανθρωπίνων Επιστημών, η Διεθνής Διάσκεψη των Λαϊκών Τεχνών και Παραδόσεων.²⁵

2.2. Πολιτιστική κληρονομιά και ιδιοκτησία.

Η αξία που είχε για τον εθνικισμό η έννοια της μνήμης των λαών ως στοιχείο της συνέχειας του πολιτισμού τους επεκτάθηκε και σε ένα άλλο πεδίο αυτό του ορισμού της κληρονομιάς.

Αρκετά κράτη που είχαν αυτοκρατορικό παρελθόν, και συνήθως ήταν τα πιο ισχυρά, είχαν υιοθετήσει τον όρο πολιτιστική ιδιοκτησία. Μέχρι την δεκαετία του 1980 η πρακτική αυτή είχε διεθνές αποτέλεσμα, αφού η κυρίαρχη άποψη θεωρούσε ότι η πολιτιστική κληρονομιά εκφραζόταν κυρίως μέσα από τα υλικά της στοιχεία, είτε ήταν έργα τέχνης είτε μνημεία. Στην πραγματικότητα αυτή η πρακτική εξυπηρετούσε και μια άλλη όψη του εθνικισμού αυτή που είχε να κάνει μόνο με τα συγκεκριμένα ισχυρά έθνη. Συντηρούσε δηλαδή στο παρόν την μνήμη ενός λαού ένδοξου και ενός έθνους τόσο ισχυρού, που θα μπορούσε να κατακρατά με νόμιμο τρόπο, αντικείμενα του πολιτισμού άλλων εθνών. Και αυτή η πράξη να αποτελούσε ταυτόχρονα την απόδειξη του δικού τους ισχυρού, συνήθως αποικιοκρατικού, παρελθόντος.²⁶

Όταν όμως ο πολιτισμός άρχισε να περιλαμβάνει στην έννοια του και άυλα στοιχεία, όπως προφορικές παραδόσεις, θεάματα και εορταστικές εκδηλώσεις, γνώσεις και πρακτικές από το παρελθόν, γρήγορα αυτά έγιναν αναπόσπαστο τμήμα του. Έτσι αν και ο όρος πολιτιστική ιδιοκτησία κατάφερε να αναφερθεί στο άρθρο 1 της «Σύμβασης

²⁵ Στο ίδιο, 13-14,17-18.

²⁶ Αντωνία Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, Συγκριτική Μελέτη Δικαίων», Διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, 2019,15.

της UNESCO του 1970» κατά της αρχαιοκαπηλίας, γρήγορα επικρίθηκε ως μεροληπτική και ανακριβής. Κατηγορήθηκε ότι έκφραζε μόνο την δυτική άποψη για τον πολιτισμό και αδυνατούσε να εκφράσει την πολυπλοκότητα και την ποικιλία του. Η σύγχρονη άποψη για τον πολιτισμό δεχόταν ότι πρόκειται για ένα φαινόμενο δυναμικό που βρισκόταν σε συνεχή κίνηση μέσα στον χρόνο. Η έννοια της ιδιοκτησίας έμοιαζε τελείως ακατάλληλη να ενταχθεί σε αυτό το σκεπτικό, αφού έτεινε να ακινητοποιούσε τον πολιτισμό στις σταθερές και τα θέλω του εκάστοτε ιδιοκτήτη-αγοραστή. Ακόμα περισσότερο πως ήταν δυνατόν να όριζε κάποιος τον ιδιοκτήτη των άυλων πολιτιστικών αγαθών; Θα μπορούσε ο εκάστοτε ιδιοκτήτης να τα πωλούσε σε κάποιον άλλον; Αυτός ήταν ο λόγος που η διεθνής κοινότητα στράφηκε τελικά προς την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς.²⁷

Ακόμα και κάποιος μη ειδικός θα μπορούσε να παρατηρήσει ότι η έννοια της κληρονομιάς παρέπεμπε στο οικογενειακό δίκαιο. Όπως τα άτομα των οικογενειών διαμόρφωναν τις ταυτότητες τους κατά την διάρκεια της ζωής τους, έτσι και η ταυτότητα των κοινωνιών διαμορφωνόταν από τα γεγονότα που αποτυπώνονταν στην κοινοτική μνήμη. Οι πραγματικοί ιδιοκτήτες ενός πολιτισμού, ήταν οι κοινότητες των ανθρώπων που είχαν παραλάβει και συντηρήσει τα άυλα πολιτιστικά τους αγαθά. Ήταν μια άποψη που έβρισκε σύμφωνα τα περισσότερα κράτη.²⁸

2.3. Λαϊκός πολιτισμός και άυλη πολιτιστική κληρονομιά.

Τα κύρια στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού ήταν οι κοινωνικές πρακτικές, οι τελετουργίες και τα δρώμενα. Πρωταγωνιστής του υπήρξε ο λαός, ενώ οι ρίζες αυτού του πολιτισμού έφταναν έως την πρώτη εμφάνιση του ανθρώπου. Διεκδικούσε δηλαδή τον τίτλο ότι αυτός ήταν ο γνήσιος, αλλά ταυτόχρονα και ακατέργαστος όπως πολλοί υποστήριζαν, πολιτισμός.²⁹

Το χαρακτηριστικό αυτό, του ακατέργαστου, τέθηκε στο μικροσκόπιο της συζήτησης με σκοπό να οριζόταν ακριβώς. Ακολουθώντας τον ειρμό της γλώσσας, ο λαϊκός πολιτισμός ήταν λογικό να ταυτιζόταν με τον λαϊκό άνθρωπο. Και ενώ αυτό θα

²⁷ Στο ίδιο, 3,15-17.

²⁸ Στο ίδιο, 17.

²⁹ Στο ίδιο, 35,42.

ήταν απόλυτα σωστό, θα έπρεπε να ήταν και απόλυτα αποδεκτό. Αν και με την έλευση του εθνικού κράτους ο λαός περιελάβανε όλο τον πληθυσμό, η έκφραση λαϊκός άνθρωπος και λαϊκός πολιτισμός, είχε ήδη αποκτήσει ένα αρνητικό πρόσημο. Η σοφία του «απλού λαού» και ο «λαϊκός άνθρωπος» πολλές φορές παρέπεμπαν στους «αδαείς», στους απλούς και αγράμματους ανθρώπους που προέρχονταν από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα και είχαν χαμηλό πολιτισμικό υπόβαθρο.³⁰

2.4. Η πορεία προς ένα σύγχρονο ορισμό.

Η επίδραση της παγκοσμιοποίησης και ο σύγχρονος τρόπος ζωής είχε εδραιώσει την παραπάνω αντίληψη σε όλες σχεδόν τις παραδοσιακές κοινωνίες του πλανήτη. Σε μια συνάντηση εμπειρογνομόνων, υπό την αιγίδα της UNESCO, που αφορούσε την προστασία των εκφράσεων του λαϊκού πολιτισμού, πολλοί εκπρόσωποι κρατών επεσήμαναν το αρνητικό αυτό πρόσημο που είχε λάβει ο όρος λαϊκός πολιτισμός. Τόνισαν μάλιστα ότι ο όρος έτεινε να προσδιόριζε τις απαρχαιωμένες και στατικές παραδόσεις. Σταδιακά ο όρος λαϊκός πολιτισμός αντικαταστάθηκε από τον όρο παραδοσιακή γνώση υιοθετώντας μια πιο επιστημονική προσέγγιση. Και όπως κάθε γνώση, έτσι και αυτή, συνεχώς εμπλουτιζόταν, ανάλογα τις ανάγκες στο παρόν και την οπτική γωνία με την οποία προσεγγιζόταν.³¹

Λόγω της παγκοσμιοποίησης, του σύγχρονου τρόπου ζωής και της ραγδαίας ανάπτυξης της τεχνολογίας, ο λαϊκός πολιτισμός βρισκόταν ήδη σε κρίση και παρακμή. Χρειάζοταν λοιπόν μια νέα σκέψη, μια νέα προσέγγιση προς τον λαϊκό πολιτισμό που να ήταν προσαρμοσμένη στην νέα εποχή. Για να γίνει όμως αυτό έπρεπε να αναγνωριστούν οι δύο διαφορετικές προσεγγίσεις. Η μία αντιλαμβανόταν την ιστορία του πολιτισμού ως μια σειρά από αναφορές στο δίκαιο, στους κανόνες και στις αποφάσεις και ήταν αυτή που διέπνεε τα περισσότερα δυτικά κράτη. Η άλλη, που έκφραζε τα περισσότερα μη δυτικά κράτη, θεωρούσε την ιστορία ως μια διαδικασία προσαρμογής της εμπειρίας του παρελθόντος στις νέες ανάγκες. Η δυτική άποψη ενισχύονταν και επικεντρωνόταν στην υλική προσέγγιση του πολιτισμού όπου με κανόνες και αποφάσεις όριζε τις ιδιοκτησίες και την κατοχή των πολιτιστικών

³⁰ Στο ίδιο, 19,43,47-48.

³¹ Στο ίδιο, 37,39-40.

αντικειμένων. Η μη δυτική ενισχυόταν από την άυλη προσέγγιση που κυριαρχούταν από τα έθιμα και τις διαδικασίες τους. Ταυτόχρονα με την μετάβαση από το αντικείμενο στην διαδικασία αποδέσμευε την πολιτιστική κληρονομιά από την ανάγκη, και την κυριαρχία της, από τους ειδικούς του πολιτισμού. Οι ειδικοί ήταν άλλο ένα προνομιακό πεδίο κυριαρχίας στα χέρια κυρίως των δυτικών κρατών, που τώρα παρέδιδαν τον έλεγχο του πολιτισμού στον καθημερινό κόσμο των κοινοτήτων.³²

Ο τρόπος με τον οποίο τα άυλα αγαθά γινόντουσαν κτήμα του καθενός, μέσα από προφορικές και σωματικές διαδικασίες, ήταν πάντα ιδιαίτερος. Η πρώτη φορά που τα συγκεκριμένα πολιτιστικά αγαθά αναφέρθηκαν επίσημα ως άυλα ήταν κατά την διάρκεια της σύνταξης της «Σύμβασης του 1972 για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς». Εκεί, ένας διπλωμάτης από την Βολιβία, τόνισε ότι πέρα από τα αριστουργήματα της φύσης, η διεθνής κοινότητα θα έπρεπε να προστατεύσει και τις σημαντικές άυλες μορφές του ανθρώπινου πολιτισμού. Ένα εύκολα κατανοητό παράδειγμα, υλικής και άυλης ταυτόχρονα μορφής, που δείχνει όμως την αδυναμία της Σύμβασης του 1972 να αποτυπώσει με ακρίβεια τα ξεχωριστά πολιτιστικά αγαθά που χρήζουν αναγνώρισης και προστασίας ήταν ο ναός του Ίσε στην Ιαπωνία. Ο ξύλινος αυτός ναός, αν και χρονολογείται από τον 7^ο μ.χ. αιώνα, και ήταν δείγμα εξαιρετικής τεχνικής και ιστορικής σημασίας για την χώρα, δεν μπορούσε να συμπεριληφθεί στον Κατάλογο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Και αυτό γιατί σύμφωνα με την παράδοση κάθε είκοσι χρόνια έπρεπε να κατεδαφιζόταν και να ανανεωνόταν η ξύλινη κατασκευή του.³³

Η παρέμβαση αυτή του βολιβιανού διπλωμάτη είχε και συνέχεια. Στις 24 Απριλίου του 1973 το Βολιβιανό Υπουργείο Εξωτερικών απέστειλε στην UNESCO μια επιστολή που έμελλε να μείνει στην ιστορία. Παραθέτοντας συγκεκριμένα παραδείγματα, ζητούσε την προστασία των άυλων πολιτιστικών εκφράσεων λόγω της διαδεδομένης εκμετάλλευσης και εμπορευματοποίησης τους. Αφορμή υπήρξε η λαϊκή μελωδία του 18ου αιώνα El Condor Pasa, που στην πρώτη της εμπορική κυκλοφορία

³² Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 17,36,47 · Περί κυρώσεως της εις Παρισίους την 23^η Νοεμβρίου 1972 υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως δια την προστασία της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, Νόμος 1126, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 10/2/1981, τεύχος πρώτον-αρ.φύλλου 32, προοίμιο, σελ.327. · Staffon Appelgren και Anna Bohlin, «Το μεταχειρισμένο ως ζωντανή κληρονομιά: οι άυλες διαστάσεις αντικειμένων με ιστορία», στο, *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά-πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021, 286-299, 288.

³³ Μαριλένα Αλιβιζάτου, «Η Άυλη Κληρονομιά και το Μουσείο: Μαθήματα από τον νότιο- δυτικό Ειρηνικό», *Τετράδια μουσειολογίας*, τεύχος 7/2010: 30-37, 30,32. · Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 160.

στον δίσκο Bridge over Troubled Water των Paul Simon και Art Garfunkel αναφερόταν ως περουβιανής προέλευσης.³⁴

Το 1976 η UNESCO προχώρησε στην έναρξη συνομιλιών για την υλοποίηση ενός Ολοκληρωμένου Προγράμματος για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά. Στόχος, πέρα βέβαια από την προφανή καταγραφή, ήταν η αποτύπωση του σεβασμού στην πολιτιστική ταυτότητα που προέκυπτε μέσα από αυτήν την διαδικασία. Το νέο ενδιαφέρον που αποκτούσε ο λαϊκός πολιτισμός, δεν είχε σχέση με την διάκριση που απαιτούσε παλαιότερα ο εθνικισμός, ο οποίος ξεχώριζε μονομερώς τι ήταν δικό μας και τι ξένο. Τώρα οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που δημιουργούσε η παγκοσμιοποίηση, αναδείκνυν μια νέα διάκριση, αυτή του τοπικού από το παγκόσμιο.³⁵

Το 1978 η UNESCO και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Διανοητικής Ιδιοκτησίας (WIPO), μια άλλη εξειδικευμένη υπηρεσία του ΟΗΕ, συμφώνησαν στην συνεργασία για την προστασία του λαϊκού πολιτισμού. Η UNESCO θα ακολουθούσε μια πιο διεπιστημονική και ολιστική προσέγγιση ενώ η WIPO θα εστιαζόταν στα πνευματικά δικαιώματα. Αν και η άυλη κληρονομιά, ως κληρονομιά, εμπεριείχε στοιχεία δικαίου, το πεδίο εφαρμογής της δεν ήταν σε ατομικό επίπεδο αλλά σε επίπεδο κοινότητας.³⁶

Από της 26 Ιουλίου έως της 6 Αυγούστου του 1982, στην πόλη του Μεξικού πραγματοποιήθηκε το Παγκόσμιο συνέδριο για την Πολιτιστική Πολιτική. Εκεί για πρώτη φορά με τον πιο επίσημο τρόπο, και μάλιστα σε διεθνές επίπεδο, διατυπώθηκε μια νέα αντίληψη για το τι ήταν πολιτισμός. Αντίληψη που ξέφευγε από τον έως τότε υλικό πολιτισμό, με τα αξιόλογα πάντα αρχαιολογικά ευρήματα και καλλιτεχνικά αριστουργήματα. Τονίσθηκε η σημασία που είχε για τον πολιτισμό ο τρόπος ζωής και η κοινωνική οργάνωση. Τα στοιχεία δηλαδή που προσέδιδαν την ταυτότητα μιας κοινωνίας. Το 1989 τα κράτη μέλη της UNESCO υιοθέτησαν την «Σύσταση για την Προστασία του Παραδοσιακού Πολιτισμού και του Φολκλόρ» δείχνοντας ότι οποιαδήποτε μελλοντική εξέλιξη για τον μη υλικό πολιτισμό δεν χρειαζόταν να περιοριστεί με όρους πνευματικής ιδιοκτησίας.³⁷

³⁴ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 238-239.

³⁵ Στο ίδιο, 238-239, 242.

³⁶ Στο ίδιο, 239, 242.

³⁷ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 253, 254-255 · Janet Blake, «Ανάπτυξη της Σύμβασης της UNESCO από το 2003: δημιουργία ενός νέου προτύπου διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς;», στο, *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά- πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021, 11-23, 12-13, 18.

2.5. Η Σύμβαση του 2003.

Το 1993 ιδρύθηκε στην UNESCO το Τμήμα Άυλης Κληρονομιάς, με αντικείμενο μελέτης την γλώσσα, την προφορική παράδοση, και την τεχνογνωσία. Είχε έρθει η ώρα ώστε να καλυπτόταν το κενό, στην αποτύπωση και την αναγνώριση πολιτισμικών εκφράσεων, για περιοχές του κόσμου που συνήθως ήταν μη δυτικές και είχαν πλούσιο πολιτισμικό παρελθόν. Με τον πιο επίσημο τρόπο αυτή η άυλη κληρονομιά ερχόταν να ενώσει το παρελθόν, το παρόν, και το πιθανό μέλλον, δίνοντας νόημα και ταυτότητα σε αρκετές κοινότητες ανθρώπων. Αυτές αν και είχαν συνήθως παρουσία εντός των εθνικών τους συνόρων, στην διεθνή σκηνή βρίσκονταν στην αφάνεια. Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε αργότερα η «Παγκόσμια Διακήρυξη της UNESCO για την Πολιτισμική Ποικιλότητα», το 2001 στην 31^η Σύνοδο στο Παρίσι, όπου έγινε μια προσπάθεια, ώστε να υπήρχε κάποια ρύθμιση της πολυπλοκότητας που παρουσίαζε το παρελθόν στην αποκωδικοποίηση του στο παρόν.³⁸

Το 2003 η Γενική Συνέλευση της UNESCO ενέκρινε την «Σύμβαση για την Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (η Ελλάδα την κύρωσε το 2006). Αρχικά θεωρήθηκε ότι ήταν μια σύμβαση συνέχεια αυτής του 1972, που ερχόταν να ικανοποιήσει τον μη δυτικό κόσμο που παρουσίαζε ισχυρή πολιτιστική ταυτότητα, και ο οποίος θεωρούσε ότι δεχόταν απειλή από τον σύγχρονο δυτικό πολιτισμό. Όταν όμως πολλά ευρωπαϊκά κράτη προχώρησαν στην επικύρωση της, έγινε αντιληπτό ότι η άυλη κληρονομιά ήταν ένα νέο ερμηνευτικό πλαίσιο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η κληρονομιά αυτή, περνώντας από γενιά σε γενιά δεχόταν συνεχείς επιρροές τόσο από το φυσικό όσο και το κοινωνικό περιβάλλον. Προσαρμοζόμενη και μεταβαλλόμενη δημιουργούσε τις συνθήκες για μια λειτουργική και δημιουργική ανθρώπινη διαβίωση. Η ποικιλία αυτών των άυλων στοιχείων ήταν τόση όσα ήταν και τα περιβάλλοντα στα οποία εμφανίστηκαν. Και αυτή η ποικιλία και η διαφορετικότητα των πολιτιστικών εκφράσεων έπρεπε να προστατευτεί και να διατηρηθεί ως ένα μνημείο της ανθρώπινης δημιουργικότητας.³⁹

³⁸ Αλιβιζάτου, «Η Άυλη Κληρονομιά και το Μουσείο», 30,32. · Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 17,18,20,32,37,165,177,186 · Draft Unesco Declaration on Cultural Diversity, διαθέσιμο στο [Draft UNESCO Declaration on Cultural Diversity - UNESCO Digital Library](#), ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026.

³⁹ Αλιβιζάτου, «Η Άυλη Κληρονομιά και το Μουσείο», 30,32. · Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 3,32,162.· Νόμος 3521. (2006, 22 Δεκεμβρίου), Κύρωση της Σύμβασης για την

Στο άρθρο 2 της Σύμβασης, ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά θεωρούνταν όλες οι πρακτικές, οι αναπαραστάσεις, οι εκφράσεις, οι γνώσεις και οι τεχνικές, καθώς επίσης τα εργαλεία, τα αντικείμενα, τα χειροτεχνήματα και οι πολιτιστικοί χώροι που συνδέονταν με αυτές. Οι κοινότητες, οι ομάδες και σε κάποιες περιπτώσεις τα άτομα, που αναγνωρίζονταν και συνδέονταν με τα άυλα στοιχεία, αποτελούν μέρος και φορέα αυτής της κληρονομιάς.⁴⁰

Το άμεσο και προφανή αποτέλεσμα της σύμβασης ήταν η διεθνής αναγνώριση των άυλων στοιχείων και των φορέων που τα εκπροσωπούσαν. Ήταν προφανές ότι μεμονωμένα και χωρίς αυτήν δεν θα είχε επιτευχθεί τέτοια δυνατότητα προβολής για τα άυλα στοιχεία. Οι φορείς θεωρήθηκαν οι ζωντανές μνήμες στο παρόν της άυλης παράδοσης, ήταν αυτές που την δημιούργησαν, την διατήρησαν και την μεταβίβαζαν από γενιά σε γενιά. Αν και το «γράμμα του νόμου» έγραφε αυτά, στην πράξη η σύμβαση έδινε προτεραιότητα στα εθνικά κράτη και στα ιδρύματα που αυτό συγκροτούσε. Με την πρακτική της δημιουργίας καταλόγων, παλαιότερα για τα υλικά και πλέον και για τα άυλα πολιτιστικά στοιχεία, οριζόταν ότι τα κράτη είχαν την αρμοδιότητα, τόσο για την σύνταξη των εθνικών ευρετηρίων όσο και για τους φακέλους που υποβάλλονταν στην UNESCO για την συμμετοχή στον επίσημο κατάλογο της. Ο ρόλος των κοινοτήτων περιοριζόταν στην παροχή πληροφοριών για τα άυλα στοιχεία, οι οποίες βέβαια ήταν κρίσιμες για την όλη διαδικασία.⁴¹

Θεωρητικά, οι άυλες πολιτιστικές εκφράσεις δεν χρειάζονταν γεωγραφικά όρια εντός των οποίων και μόνο θα μπορούσαν να εμφανιστούν και να επιβιώσουν. Με την μετακίνηση δηλαδή των κοινοτήτων και των ομάδων που τις εξέφραζαν θα μπορούσε κάλλιστα να συνέχιζαν αυτές να επιβιώνουν. Ο κεντρικός ρόλος όμως που ανατέθηκε στα κράτη, εισήγαγε σιωπηρά την υλικότητα του χώρου. Βέβαια με μια ευρεία

προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, Εφημερίδα της Κυβέρνησης (Τεύχος Πρώτο, Αρ.Φύλλου 275).

⁴⁰ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 230 · Appelgren και Bohlin, «Το μεταχειρισμένο ως ζωντανή κληρονομιά», 288-289.

⁴¹ Blake, «Ανάπτυξη της Σύμβασης της UNESCO από το 2003», 11 · Mariber Alvarez, «Το άνοιγμα της ζύμης: οικονομική ευρωστία και η κιναισθησία της γαστρονομικής κληρονομιάς στα σύνορα ΗΠΑ-Μεξικού», στο, *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά- πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021, 320-326, 326 · Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 177, 202, 216, 230, 259 · Appelgren και Bohlin, «Το μεταχειρισμένο ως ζωντανή κληρονομιά», 288, 289 · Chiara Bortolotto, «Τοποθέτηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, κυριότητας μιας παράδοσης, διατράνωση της αυτοκυριαρχίας: ο ρόλος της χωρικότητας στην εφαρμογή της Σύμβασης του 2003», στο *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά- πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021, 53-67, 53 · Αλίνα Χατζησπύρου επιμ. κειμένων, *Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, 2018, 8, 12 · Αλιβιζάτου, «Η Άυλη Κληρονομιά και το Μουσείο», 30-37, 32.

θεώρηση, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά περιελάβανε τόσο τα άυλα στοιχεία της όσο και τα υλικά που εξαρτώνται από αυτήν. Ακόμα όμως και για τα υλικά αυτά στοιχεία, όπως το τοπίο και τα αντικείμενα, αν και ήταν πολύ σημαντικά, αυτό που τους έδινε νόημα και αξία ήταν η χρήση τους, η άυλη δηλαδή κληρονομιά.⁴²

Αποδίδοντας νόημα ακόμα και στα υλικά στοιχεία, που εύκολα βλέπονταν και αγγίζονταν, η αξία της άυλης πλευράς του πολιτισμού έγινε ακόμα πιο προσιτή και κατανοητή και η διαφύλαξη της προτεραιότητα. Δεν χρειαζόταν όμως την ίδια φροντίδα και προστασία οποιαδήποτε άυλη κληρονομιά. Η χρήση του υλικού πολιτισμού που αναφερόταν σε παλαιότερες χρονικές περιόδους, αλλά για οποιονδήποτε λόγο δεν είχε επιζήσει και μεταφερθεί στο παρόν, όπως τα αρχαία αντικείμενα, δεν χρειαζόταν επιπλέον διαφύλαξη. Τα υλικά αυτά αντικείμενα μπορούσαν να συλλεχθούν και να καταγραφούν συνοδευόμενα από την καταγραφή της άυλης πλευρά τους. Για τον άυλο όμως πολιτισμό, που συνεχιζόταν μέχρι το παρόν, το ενδιαφέρον έπρεπε να ήταν αυξημένο. Ενώ περνούσε από γενιά σε γενιά οι μορφές του μεταβάλλονταν ακολουθώντας την εποχή και το περιβάλλον. Η διαφύλαξη έπρεπε να αφορούσε όχι μόνο τις μορφές με τον οποίο είχε μέχρι τότε εμφανιστεί αλλά να διασφαλιζόταν η διαρκής δημιουργία των άυλων πολιτιστικών αγαθών από τους δημιουργούς τους. Η διαδικασία δημιουργίας αυτών των αγαθών, έχοντας στο επίκεντρο τον άνθρωπο, αν και αποδεδειγμένα επέδειξε ανθεκτικότητα στον χρόνο, πλέον ήταν ευάλωτη από τον σύγχρονο τρόπο ζωής.⁴³

Η επιβίωση και η συνέχιση στον χρόνο αυτών των άυλων στοιχείων έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως, αυτό της αυθεντικότητας. Η κυρίαρχη αντίληψη για το αυθεντικό, οδηγούσε ιστορικούς, ερευνητές και συλλέκτες, στην αναζήτηση του γνήσιου αντικειμένου ή της αποτύπωσης της αυθεντικής ιστορίας, θεωρώντας τα ως μοναδικά στον χώρο και τον χρόνο. Αν και συνήθως από τα κείμενα της UNESCO απουσίαζε οποιαδήποτε αναφορά περί αυθεντικότητας, στις οδηγίες της «Σύμβασης του 1972 για την Διαφύλαξη της

⁴² Chiara Bortolotto, «Τοποθέτηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς», 54-55 · Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 162,202 · Barbara Kirshenblatt- Gimblett, «Υλική υπόσταση στην ιστορία: το Μουσείο Ιστορίας των Εβραίων της Πολωνίας POLIN», στο *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά- πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021,427-433, 429 · Νόμος 1126 (1981, 10 Φεβρουαρίου), Περί κυρώσεως της εις Παρισίους την 23^{ην} Νοεμβρίου 1972 υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως δια την προστασία της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, Εφημερίς της Κυβερνήσεως (Τεύχος Πρώτο, Αρ.Φύλλου 32). Άρθρο 11.2, 329.

⁴³ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 229 · Αλιβιζάτου, «Η Άυλη Κληρονομιά και το Μουσείο», 36 · Bortolotto, «Τοποθέτηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς», 55.

Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς» η έννοια της αυθεντικότητας ήταν το κρίσιμο κριτήριο για τον χαρακτηρισμό ενός αγαθού ως παγκόσμιο μνημείο. Επίσης η σημαντικότητα ενός τοπίου, ή μνημείου, συνδεόταν με την μοναδικότητα της ιδιαίτερης θέσης που αυτό κατείχε στην γεωγραφία.⁴⁴

Αλλά ακόμα και στην «Σύμβαση του 2003 για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά» υπήρχαν, στο άρθρο 2, δύο αναφορές περί εδαφικότητας. Οι αναφορές αυτές όμως παρέπεμπαν περισσότερο στον κοινωνικό και πολιτιστικό περίγυρο στον οποίο αναπτύχθηκε το συγκεκριμένο άυλο πολιτιστικό αγαθό, παρά στην υλικότητα του γεωγραφικού σημείου. Υιοθετώντας μια πιο ανθρωποκεντρική προσέγγιση ο χώρος αποκτούσε μια συμβολικότητα και αντλούσε νόημα από την δράση των ανθρώπων του. Ωστόσο στο άρθρο 11 εισερχόταν μια πιο σκληρή άποψη ως προς την υλικότητα του χώρου. Οριζόταν ότι τα κράτη έπρεπε να λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα ως προς την διαφύλαξη της άυλης κληρονομιάς που βρίσκεται στο έδαφος τους. Ενισχύοντας ακόμα περισσότερο αυτήν την στάση, στο έντυπο θέσης που απαιτούνταν κατά την διαδικασία εγγραφής στο κατάλογο άυλης κληρονομιάς, ζητούνταν να δηλωθεί η ακριβής γεωγραφική θέση που το άυλο στοιχείο εμφανιζόταν.⁴⁵

Η πρόθεση για μια άυλη κληρονομιά που θα εστίαζε αποκλειστικά στους ανθρώπους και στις κοινότητες τους, βάζοντας στην άκρη κάθε γεωγραφικό προσδιορισμό και σύνορο, υπήρχε. Όπως όμως διαπιστώθηκε, η υλικότητα επανερχόταν συνεχώς και τα διλλήματα που προκύπταν προσπαθούσαν να βρουν μια λειτουργική ισορροπία. Η λύση που θα προκρινόταν ήταν αυτή της διπλωματικής προσέγγισης μια τακτική που ίσως δεν θα έπρεπε να μας ξένιζε. Η UNESCO ήταν μια οργάνωση του ΟΗΕ όπου τα κράτη μέλη είναι τα βασικά συστατικά της δημιουργίας του και αυτά στα οποία έχει χρέος να λογοδοτεί. Το 2014 η Αρμενία συγκρότησε φάκελο υποψηφιότητας για το άυλο στοιχείο «Lavash, η προετοιμασία, το νόημα και η εμφάνιση του παραδοσιακού αρμένικου ψωμιού ως έκφραση πολιτισμού». Τότε το υπουργείο πολιτισμού του Αζερμπαϊτζάν υποστήριξε ότι αυτό το άυλο πολιτιστικό στοιχείο ήταν μέρος της δικής τους πολιτιστικής ταυτότητας. Η διαφορά τελικά επιλύθηκε με την εισαγωγή του γεωγραφικού όρου «στην Αρμενία», εισάγοντας στην πράξη την υλικότητα των γεωγραφικών συνόρων. Η διευθέτηση αυτή θα αποτελούσε

⁴⁴ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 222-223.

⁴⁵ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 223-224 · Bortolotto, «Τοποθέτηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς», 55,57 · Νόμος 1126, Άρθρο 11.1, 329.

μάλιστα και έναν οδηγό για τις όποιες μελλοντικές διαφορές μεταξύ των κρατών. Αυτό γιατί η δυναμική που δημιούργησε, στον χώρο της πολιτικής εκμετάλλευσης από τα εθνικά κράτη, η σύνδεση της έννοιας της αυθεντικότητας με έναν τόπο, οδήγησε στην ευρεία χρήση της κατά τα πρώτα χρόνια υποβολής υποψηφιοτήτων για τα άυλα πολιτιστικά στοιχεία. Έτσι για να είχε πιθανότητες ένα στοιχείο να χαρακτηριστεί με επίσημο τρόπο ως άυλο, νέες οδηγίες συνιστούσαν στην αποφυγή της χρήσης ενός «ανάρμοστου» λεξιλογίου όπως οι λέξεις, αυθεντικό, πρωτότυπο, μοναδικό, ή με εξέχουσα φύση.⁴⁶

Ο ανταγωνισμός για το ποιος τελικά θα καταχωρούνταν, ή θα εξαιρούνταν, πέρασε από τις χώρες και στις κοινότητες, που ανταγωνίζονταν για το ποια θα αναγνωρίζονταν ως φορέας ενός άυλου πολιτιστικού στοιχείου. Ανταγωνισμός υπήρξε και ανάμεσα στα άυλα πολιτιστικά στοιχεία για το ποιο θα ξεχώριζε και θα κατάφερνε να καταχωρηθεί. Όπως αναφέρθηκε, η αρμοδιότητα σε αυτά τα ζητήματα είχε ανατεθεί στα κράτη, μέσω της δημιουργίας των καταλόγων άυλων πολιτιστικών στοιχείων. Σε μια προσπάθεια να αποσυμπιεζόταν η πίεση του ανταγωνισμού, αλλά και να αναβαθμιζόταν η αξία της λίστας της UNESCO, η «Σύμβαση του 2003» προέβλεπε δύο καταλόγους. Έναν σε διεθνές επίπεδο, αυτόν της UNESCO ως αποτέλεσμα των προτάσεων των εθνικών κρατών, και έναν σε εθνικό επίπεδο με την δημιουργία ενός εθνικού ευρετηρίου άυλων στοιχείων. Και στις δύο περιπτώσεις τα εθνικά κράτη ήταν αυτά που αποφάσιζαν για το ποιο άυλο στοιχείο άξιζε διαφύλαξη αλλά και ποια κοινότητα ή ομάδα ήταν ο φορέας του.⁴⁷

Η Σύμβαση του 2003 πρότεινε πέντε τομείς στους οποίους θα μπορούσε να εκδηλωθεί η άυλη πολιτιστική κληρονομιά.

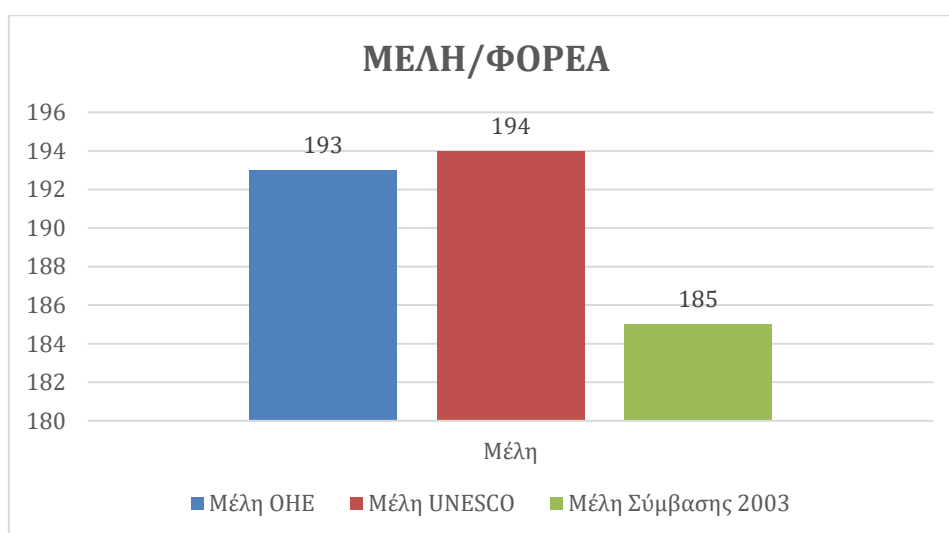
- Στις προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις στις οποίες κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτιζε η γλώσσα. Παροιμίες και παραμύθια, θρύλοι και τραγούδια, προσευχές και ψαλμωδίες, χρησιμοποιούνταν για την μετάδοση γνώσεων, κοινωνικών αξιών και την αποθήκευση της συλλογικής μνήμης.
- Δεύτερος τομέας ορίστηκαν οι παραστατικές τέχνες όπως η παραδοσιακή μουσική, ο χορός και το θέατρο.

⁴⁶ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 223,228 · Bortolotto, «Τοποθέτηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς», 57,59,62.

⁴⁷ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 165-166,174,207.

- Τρίτος τομέας ήταν οι κοινωνικές πρακτικές όπως εκφράζονταν από τις τελετουργίες και τις εορταστικές εκδηλώσεις των ανθρώπων. Αυτές οι πρακτικές θεωρούνταν πολύ σημαντικές στο εσωτερικό των κοινωνιών, μιας και από την μία ήταν αυτές που επιβεβαίωναν την ταυτότητα των μελών της κοινότητας από την άλλη όμως αποτύπωναν την μνήμη και την ιστορία της.
- Τέταρτος τομέας ήταν οι γνώσεις και οι πρακτικές σε σχέση με την φύση και το σύμπαν. Με αυτές οι κοινότητες των ανθρώπων αλληλοεπιδρούσαν με το φυσικό περιβάλλον δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την προσαρμογή τους και την επιβίωση τους. Η ποικιλία με την οποία εμφανιζόταν το περιβάλλον απέδιδε και αντίστοιχη ποικιλία από γνώσεις και πρακτικές οι οποίες βέβαια αποτελούσαν μοναδική ταυτότητα για την κάθε κοινότητα.
- Τελευταίος τομέας ήταν αυτός της παραδοσιακής χειροτεχνίας. Αν και η χειροτεχνία αποτελούσε μια χειροπιαστή εκδήλωση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς η «Σύμβαση του 2003» επικεντρωνόταν στις δεξιότητες και τις γνώσεις που συνδέονταν με την χειροτεχνία και όχι στα βιοτεχνικά προϊόντα.

Σκοπός της σύμβασης δηλαδή δεν ήταν η διατήρηση των υφιστάμενων αντικειμένων αλλά η συνέχιση των δυνατοτήτων παραγωγής τους και στην μετάδοση αυτών των γνώσεων.⁴⁸

Γράφημα 1, Κράτη-μέλη/ΟΗΕ, UNESCO, Σύμβαση 2003

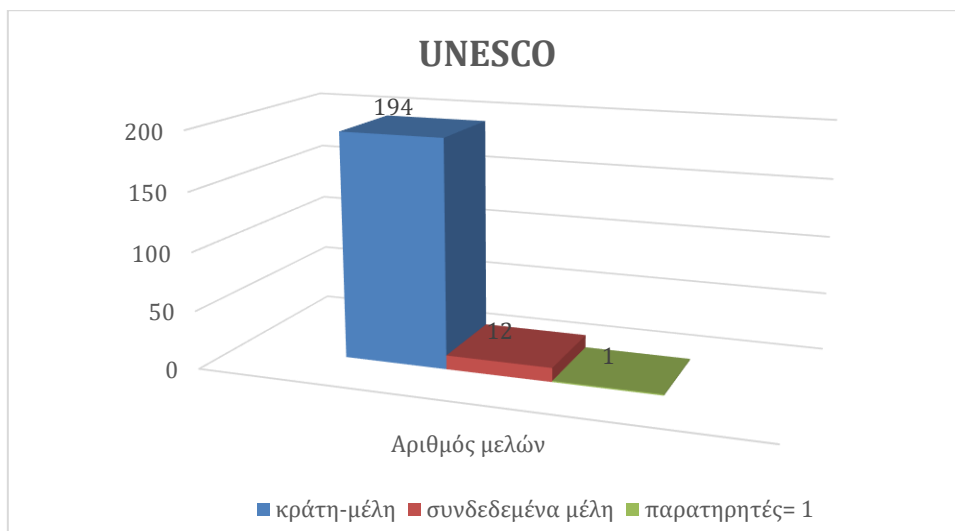
⁴⁸ Intangible Cultural Heritage, Unesco, διαθέσιμο στο, [Intangible Cultural Heritage | UNESCO](https://ich.unesco.org/), ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026. Προεδρικό Διάταγμα Υπ' αριθμ: 62 (2012, 3 Μαΐου), Καταγραφή, αποτύπωση και τεκμηρίωση άυλων πολιτιστικών αγαθών, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (Τεύχος Πρώτο, Αρ.Φύλλου 112.

Όπως παρατηρείται, στο Γράφημα 1, τα κράτη μέλη του ΟΗΕ έως τώρα ήταν 193. Στο ίδιο σχήμα φαινόταν ότι τα μέλη της UNESCO αριθμούσαν 194 ενώ τα συμβαλλόμενα κράτη της «Σύμβασης του 2003» ήταν 185. Κράτη που δεν ήταν μέλη των Ηνωμένων Εθνών μπορούσαν να γίνουν μέλη της UNESCO με την πλειοψηφία των δύο τρίτων της γενικής συνέλευσης της. Αυτό εξηγούσε το πως μπορούσε τα μέλη της UNESCO να ήταν περισσότερα από αυτά του ΟΗΕ ή να περιελάμβανε κράτη που δεν ήταν καν μέλη στον ΟΗΕ. Η αλήθεια ήταν ότι η ποικιλία με την οποία ο πολιτισμός εμφανιζόταν ήταν αδύνατο να ταυτιστεί με τον αριθμό των κρατών μελών στον ΟΗΕ, ενός οργανισμού που όσο σημαντικός και αν ήταν δημιουργήθηκε μόλις μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο.⁴⁹

Δύο μέλη του ΟΗΕ δεν ήταν μέλη της UNESCO. Το Λιχτενστάιν που δεν είχε ποτέ ενταχθεί και το Ισραήλ που αποχώρησε από το 2018. Στον αντίποδα στην UNESCO ήταν ενταγμένες τρεις οντότητες που δεν ήταν μέλη των Ηνωμένων Εθνών. Ήταν το κράτος της Παλαιστίνης, που είχε καθεστώς παρατηρητή στον ΟΗΕ, οι Νήσοι Κουκ, κράτος συνδεδεμένο με την Νέα Ζηλανδία, και το Νιούε. Χαρακτηριστική ήταν και η περίπτωση των ΗΠΑ οι οποίες αποχώρησαν από τον οργανισμό το 1983 επί προεδρίας του Ρόναλντ Ρίγκαν, και το επανέλαβαν επί προεδρίας Ντόναλντ Τράμπ το 2017. Το 2023 εντάχθηκαν ξανά ενώ το 2025 η νέα κυβέρνηση Τράμπ δήλωσε ότι θα αποχωρούσαν ξανά στο τέλος του 2026.⁵⁰

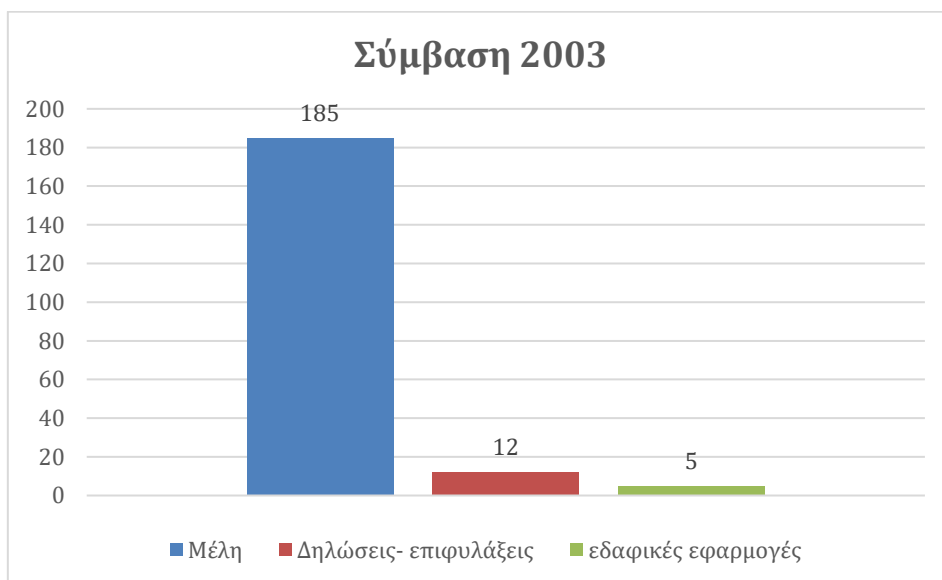
⁴⁹ Τα 193 Κράτη-Μέλη του ΟΗΕ, διαθέσιμο στο [ΤΑ 193 ΚΡΑΤΗ - ΜΕΛΗ ΤΟΥ ΟΗΕ - Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ - Greece](#), ημερομηνία πρόσβασης 16/3/2026. · Member States and Country profiles, Unesco, διαθέσιμο στο, [Member States and Country profiles | UNESCO](#), ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026 · Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Unesco, διαθέσιμο στο, [Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage - Legal Affairs](#), ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026.

⁵⁰ Τα 193 Κράτη-Μέλη του ΟΗΕ. · Member States and Country profiles, Unesco. · Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Unesco.

Γράφημα 2, Αρ.Μελών UNESCO

Ενώ τα μέλη της UNESCO ήταν 194, στο Γράφημα 2 βλέπουμε ότι υπάρχουν και 12 συνδεδεμένα με αυτήν μέλη. Συνδεδεμένα μέλη θεωρούνταν περιοχές ή ομάδες περιοχών που δεν είχαν αρμοδιότητα για την άσκηση των εξωτερικών τους σχέσεων. Καθεστώς παρατηρητή είχε επιλέξει για τον εαυτό του το κράτος της Αγίας Έδρας του Βατικανού.⁵¹

Γράφημα 3, Αρ. Μελών Σύμβασης 2003

⁵¹ Member States and Country profiles, Unesco.

Στην «Σύμβαση του 2003» είχαν προσχωρήσει 185 κράτη. Δώδεκα από αυτά, μαζί με την αποδοχή της σύμβασης, είχαν υποβάλει δηλώσεις, όπου αν και κατ' αρχήν την αποδέχονταν, επιφυλάσσονταν ως προς κάποια ειδικά θέματα. Τρία κράτη-μέρη της σύμβασης, μία φορά η Κίνα, μία φορά η Δανία και τρεις φορές η Ολλανδία, είχαν προχωρήσει σε επέκταση της ισχύς της για εδαφική εφαρμογή σε άλλες περιοχές τους, όπως πχ οι υπερπόντιες κτήσεις. (Γράφημα 3).⁵²

2.6. Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά εκτός της Σύμβασης του 2003.

Τα κράτη που δεν υιοθέτησαν τελικά την Σύμβαση του 2003 ήταν γιατί αντιλαμβάνονταν την πολιτιστική κληρονομιά μόνο στην υλική της διάσταση. Θεωρούσαν ότι το τελικό πολιτιστικό προϊόν, όπως τα μνημεία και τα αντικείμενα, συνόψιζαν όλα τα επιτεύγματα και την ωριμότητα ενός πολιτισμού, και αυτά ήταν που έπρεπε να μνημονευτεί και να διαφυλαχθεί, αφήνοντας την διαδικασία παραγωγής τους στο περιθώριο. Το Ηνωμένο Βασίλειο ανήκε σε αυτήν την κατηγορία των κρατών, με την πολιτική της χώρας να ήταν τόσο εστιασμένη στον υλικό πολιτισμό που αδυνατούσε όχι μόνο να αποδεχτεί αλλά ακόμα και να κατανοήσει την ίδια την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Μια άλλη σημαντική, για τα πολιτιστικά θέματα, χώρα ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Η χώρα αυτή ήδη από την εποχή που συζητούνταν το κείμενο για την «Σύμβαση του 1972 για την Διαφύλαξη της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς» είχε δείξει την προσήλωση της στην υλική κληρονομιά. Κατά την συζήτηση εκείνη είχε απειλήσει ότι θα αποχωρούσε από την σύμβαση εάν δεν υιοθετούνταν ο μηχανισμός της Λίστας των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς, μια πρακτική που τελικά πέρασε και στην «Σύμβαση του 2003». Τελικά υποστηρίχτηκε ότι η «Σύμβαση του 2003» ήταν εκτός της πολιτιστικής πολιτικής της, τονίζοντας ότι αντιλαμβάνονταν τον πολιτισμό ως ατομική ελευθερία, μακριά από οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση.⁵³

Μετά την στενή θεώρηση του λαϊκού πολιτισμού, στην «Σύσταση της UNESCO του 1989 για την Διαφύλαξη του Παραδοσιακού και Λαϊκού Πολιτισμού», ο ορισμός της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην «Σύμβαση του 2003» υπήρξε

⁵² Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Unesco.

⁵³ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 304-305.

αρκετά πιο ευρεία. Το γεγονός αυτό όμως είχε δύο όψεις. Το πλήθος των νοημάτων και των πρακτικών έδινε από την μια πλευρά την δυνατότητα να συμπεριληφθούν πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις, πλησιάζοντας όσα περισσότερα άυλα στοιχεία γινόταν. Από την άλλη όμως, αυτή η δημιουργική αοριστία ήταν ταυτόχρονα και έλλειψη σαφήνειας και πηγή νομικής αβεβαιότητας. Για όσες χώρες ήταν προσηλωμένες στον υλικό πολιτισμό το ποιος κατέχει τα αντικείμενα πολιτισμού δημιουργούσε δικαιώματα και υποχρεώσεις για τον ιδιοκτήτη και η νέα κατάσταση δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή.⁵⁴

Οι χώρες αυτές θεωρούσαν ότι οι άυλες αξίες των συμβολισμών, της μνήμης και των εμπειριών μπορούσαν εύκολα να εντοπιστούν στην υλικότητα των τοπίων και των αντικειμένων. Μέσα από αυτά οι ανθρώπινες δραστηριότητες παρήγαγαν πλούσια και συνεχώς μεταβαλλόμενα νοήματα και εμπειρίες, παρέχοντας ταυτόχρονα ταυτότητα στην κοινότητα που συνδεόταν μαζί τους, αναδεικνύοντας την παρουσία της και αποτελώντας για τα μέλη της μια σταθερή και συνεκτική αξία. Η αλήθεια είναι ότι οι διαφορές ανάμεσα στην «Σύμβαση του 1972» και στην «Σύμβαση του 2003» σχετικά με το πολιτιστικό τοπίο ήταν δυσδιάκριτες. Στην «Σύμβαση του 2003» ένα τοπίο μπορούσε να χαρακτηριστεί πολιτιστικό όταν οι δραστηριότητες που επιτελούνταν εντός του ήταν αυτές που του έδιναν και την αξία του. Στην «Σύμβαση του 1972» αυτή η αξία καθοριζόταν από την ιστορία που είχε το τοπίο μαζί με τους συμβολισμούς που το χαρακτήριζαν. Καθόσον οι διαφορές ήταν μικρές και δυσδιάκριτες άφηναν αρκετό χώρο για ασυμφωνίες και αμφισβητήσεις. Έτσι όσες χώρες δεν είχαν υιοθετήσει την «Σύμβαση του 2003» υποστήριζαν ότι η «Σύμβαση του 1972» ήταν αρκετή ώστε να διαφυλαχθεί και η άυλη πολιτιστική κληρονομιά που υπήρχε στις χώρες τους.⁵⁵

2.7. Η περίπτωση της Ιαπωνίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζε η περίπτωση της Ιαπωνίας. Η χώρα αυτή αν και είχε προσχωρήσει στην «Σύμβαση του 2003» από το 2004 η προσέγγιση της για

⁵⁴ Κορκά, « Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 305 · Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, Unesco, διαθέσιμο στο, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-traditional-culture-and-folklore>, ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026.

⁵⁵ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 329,333.

τον πολιτισμό ήταν ιδιαίτερη. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο για την περίπτωση του ναού Ίσε, στην χώρα αυτή η αντίληψη για την σχέση που είχε ο πολιτισμός με τον χρόνο, ήταν ότι αυτή η σχέση δεν ήταν γραμμική. Η διαφύλαξη είχε νόημα, όχι για την καταγραφή και διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς του παρελθόντος, αλλά για το πώς αυτή γινόταν αντιληπτή στο σήμερα. Το αόρατο, το άυλο, για να διαφυλαχθεί έπρεπε να πάρει νέα μορφή στο σήμερα και για αυτό κάθε χρόνο έπρεπε να έπαιρνε υλική μορφή. Μέσα από την «Σύμβαση του 2003» έγινε αντιληπτό, και σε αυτόν τον ιδιαίτερο πολιτισμό, η σημασία που είχε για την πολιτιστική τους κληρονομιά η προαιώνια αυτή διαδικασία, και άρα η ανάγκη για την διαφύλαξη της.⁵⁶

2.8. Τουρισμός και άυλη πολιτιστική κληρονομιά.

Για μια ακόμα φορά θα αναφερθούμε στον τουρισμό ο οποίος σταδιακά γίνεται ο συνεκτικός κρίκος της μελέτης μας. Το γεγονός αυτό δεν θα έπρεπε να μας παραξενεύει για δύο κυρίως λόγους. Ο ρόλος του τουρισμού στην διαμόρφωση των σύγχρονων οικονομιών ήταν σημαντικός αλλά ακόμα πιο σημαντικό για εμάς ήταν ότι ο τομέας του πολιτιστικού τουρισμού ελάμβανε όλο και μεγαλύτερο μερίδιο στον γενικό τουρισμό. Η ύπαρξη αυτού του τουρισμού αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά το 1976 από το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοπίων χωρίς όμως να του δοθεί ένας ακριβής ορισμός. Όταν ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού, οργάνωση που λειτουργεί υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, ασχολήθηκε τελικά με τον πολιτιστικό τουρισμό και την σχέση του με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά διαπιστώθηκαν τα πολλαπλά οφέλη που προκύπταν, και πάλι όμως δεν δόθηκε ακριβής ορισμός.⁵⁷

Η μη ύπαρξη σαφούς ορισμού, σε συνδυασμό ίσως με την όποια ασάφεια στον ορισμό της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, λειτούργησε μάλλον ενισχυτικά για την σχέση τους. Ένα νέο φαινόμενο όμως φαινόταν ότι ενίσχυε καταλυτικά αυτήν την σχέση. Το φαινόμενο της παγκοσμιο-τοπικοποίησης συνδύαζε τις έννοιες της παγκοσμιοποίησης με αυτήν της τοπικότητας. Η ήδη διατυπωμένη θέση ότι, οτιδήποτε

⁵⁶ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 203 · Αλιβιζάτου, «Η Άυλη Κληρονομιά και το Μουσείο», 32 · Kirshenblatt- Gimblett, «Υλική υπόσταση στην ιστορία», 429.

⁵⁷ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 183-184.

τοπικό κινδύνευε με αφανισμό από την δυναμική της παγκοσμιοποίησης, χρησιμοποιήθηκε για την επανατοποθέτηση του τοπικού. Η ιδιαιτερότητα των τοπικών πολιτισμών σε συνδυασμό με την δυναμική του σύγχρονου τουρισμού ενίσχυσε σημαντικά την διαδικασία πολιτισμικής αλληλεπίδρασης καταλήγοντας τελικά στην δημιουργία κάτι καινούργιου.⁵⁸

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο οι σύγχρονες δομές του τουρισμού χρησιμοποιούσαν έντονα τον λαϊκό πολιτισμό και το φολκλόρ. Η πρακτική αυτή βέβαια δεν επρόκειτο να εγκαταλειφθεί με την υιοθέτηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Και πως θα μπορούσε ίσως να γινόταν διαφορετικά, αφού στην πραγματικότητα επρόκειτο για επανατοποθέτηση και αλλαγή οπτικής, καθόσον όλα όσα αναγνωρίζονται σήμερα ως άυλη κληρονομιά ήταν μέχρι τότε γνωστά ως λαϊκός ή παραδοσιακός πολιτισμός. Το παραδοσιακό είχε μετονομαστεί σε άυλο πολιτιστικό αγαθό, απαλλαγμένο ίσως από τα βάρη που το κρατούσαν σε τοπικό επίπεδο. Και όπως διαπιστώθηκε, η νέα βιομηχανική εποχή, με όλα τα μέσα που προσφέρει στον τομέα των επικοινωνιών και των μεταφορών, προσέφερε σημαντική ώθηση στον τουρισμό. Το μέγεθος και η εύκολη διασύνδεση μεταξύ φορέων, επισκεπτών και άυλων πολιτιστικών αγαθών εμφάνισαν τελικά το φαινόμενο των πολιτιστικών βιομηχανιών, που είχε σημαντικές οικονομικές προεκτάσεις, παγκόσμια απήχηση, ενώ ήταν πλήρως ενταγμένο στην σύγχρονη καταναλωτική κοινωνία.⁵⁹

⁵⁸ Στο ίδιο, 187.

⁵⁹ Κορκά, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά», 3,19,20,115,178,179,182 · Appelgren και Bohlin, «Το μεταχειρισμένο ως ζωντανή κληρονομιά», 286-299, 290.

Κεφάλαιο 3. Πολιτιστικές διαδρομές.

3.1. Ο πολιτιστικός τουρισμός στην πράξη.

Όπως έχει αναφερθεί, ο τουρισμός, υπό την προϋπόθεση της κατάλληλης στόχευσης και οργάνωσης, είχε την δυνατότητα να προσφέρει την επαφή του τουρίστα με τον πολιτισμό της περιοχής που επισκεπτόταν.⁶⁰

Οι κινητήριες δυνάμεις, οι παράγοντες δηλαδή που τροφοδοτούσαν τον τουρισμό, χωρίζονταν σε δύο κύριες κατηγορίες. Η μία περιελάμβανε τους ωθητικούς παράγοντες, αυτούς δηλαδή που ωθούσαν τον τουρίστα να ταξιδέψει και είχαν να κάνουν με την προσωπικότητα και τις ανάγκες του, όπως π.χ. η διαφυγή από την καθημερινότητα. Η άλλη κατηγορία ήταν οι ελκυστικοί παράγοντες, που σκοπό είχαν την προσέλκυση του τουρίστα σε ένα συγκεκριμένο μέρος όπως π.χ. η θάλασσα, ο ήλιος ή η ιστορία ενός τόπου. Όσο μεγαλύτερη ήταν η σύνδεση ανάμεσα στις δύο κατηγορίες, τόσο πιο κοντά ερχόταν μια τουριστική επιτυχία.⁶¹

Τις δεκαετίες από το 1970 έως το 1990, αυτό που κύρια οι τουρίστες αναζητούσαν, και αυτό που οι διαφημίσεις κατά κόρο προέβαλαν, ήταν ο ήλιος και η θάλασσα. Οι διακοπές για τουρισμό την περίοδο εκείνη πραγματοποιούνταν συνήθως στο πλαίσιο της βιομηχανικής οργάνωσης της κοινωνίας και γίνονταν στον ελεύθερο χρόνο του ταξιδιώτη, καθώς αποτελούσαν την ανταμοιβή του από την καθημερινή του εργασία. Η όλη δραστηριότητα υποστηριζόταν με την οργάνωση, από τις χώρες αποστολής τουριστών, μαζικών πακέτων διακοπών προς τις χώρες προορισμού και σε συνεργασία με τοπικούς ιδιοκτήτες τουριστικών μονάδων.⁶²

Στην συνέχεια όμως η προσοχή στράφηκε σε πιο εξατομικευμένες εμπειρίες για τον επισκέπτη. Οι εμπειρίες αυτές, ξεφεύγοντας από την μαζικότητα του τουριστικού πακέτου, για να άξιζαν το κόστος σε χρήμα και χρόνο που ο επισκέπτης θα επένδυε, έπρεπε να ήταν όσο το δυνατόν πιο αυθεντικές. Έτσι ένα μεγάλο μερίδιο της οργάνωσης της επίσκεψης πέρναγε προς την μεριά των ντόπιων και στην επαφή του επισκέπτη με τις παραδόσεις τους. Ο πολιτιστικός τουρισμός μπορούσε να προσφέρει

⁶⁰ Ελισσάβετ Κώστα, «Πολιτιστικές διαδρομές, ως μια πολυδιάστατη προοπτική. Η περίπτωση της Ελλάδας», Διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2021, 12.

⁶¹ Στο ίδιο, 28.

⁶² Στο ίδιο, 26,29,31.

μια τέτοια δυνατότητα. Μετατρέποντας σταδιακά ολόκληρες πόλεις σε πολιτιστικούς προορισμούς μπορούσε να προσφερθεί και κάτι ακόμα πολύ σημαντικό. Τουρισμό καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου κάνοντας τον ακόμα πιο βιώσιμο και ανθεκτικό. Βέβαια ένα μεγάλο μέρος της συνολικής εμπειρίας του ταξιδιώτη, αυτό που τελικά θα αποθηκευόταν στην μνήμη του, ακόμα και αυτές οι στιγμές που θα συνδεόταν με κάποιο αντικείμενο, ήταν στην πραγματικότητα μια άυλη εμπειρία.⁶³

Ένα πολύ σημαντικό εργαλείο για τον πολιτιστικό τουρισμό ήταν η διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, μια δράση που για να ήταν αυθεντική έπρεπε να γινόταν σε τοπικό επίπεδο οργανωμένη από τους ίδιους τους ντόπιους. Ένα άλλο εργαλείο ήταν η δημιουργία και η οργάνωση πολιτιστικών διαδρομών, μια δραστηριότητα που για να ήταν αποτελεσματική απαιτούσε έναν πιο κεντρικό σχεδιασμό. Και για τα δύο αυτά εργαλεία η σημασία τους ενισχύθηκε από τις παραπάνω διεργασίες.⁶⁴

Οι επισκέπτες του πολιτιστικού τουρισμού ήταν συνήθως άνθρωποι με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, καλή εργασία και καλό εισόδημα. Τις τελευταίες δεκαετίες μια νέα κατηγορία τουριστών είχε κάνει την εμφάνιση της, τα άτομα της τρίτης ηλικίας. Αυτή η ομάδα τουριστών συνήθως διέθετε ένα καλό εισόδημα, αλλά και διάθεση για επαφή με την ιστορία του τόπου που επισκέπτονταν, και συμμετοχής στις τοπικές πολιτιστικές δραστηριότητες. Και ενώ συνήθως η ομάδα των νέων ανθρώπων δελεάζονταν εύκολα από τον ήλιο, την θάλασσα, και την διασκέδαση, η εξοικείωση τους με την τεχνολογία και τα κοινωνικά δίκτυα προσέφερε νέες δυνατότητες προσέγγισης τους. Με την προσφορά τουριστικών πακέτων που θα συνδύαζαν τον πολιτιστικό τουρισμό με αυτό που η κάθε ομάδα τουριστών επιζητούσε, θα εμφανίζονταν τοπικά ανταγωνιστικά προϊόντα που θα ήταν σύμφωνα με την τάση της παγκοσμιο-τοπικοποίησης.⁶⁵

Για να φτάναμε όμως σε αυτό το στάδιο απαιτούνταν κάποια προετοιμασία. Πρώτα από όλα έπρεπε να γίνει η καταγραφή της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς, τόσο της υλικής όσο και της άυλης. Στην συνέχεια έπρεπε να αποφασιστεί τι από όσα καταγράφηκαν ήταν πιο σημαντικά για τους κατοίκους, ώστε στην συνέχεια να αξιολογούταν η δυνατότητα τους για τουριστική αξιοποίηση. Στο τέλος ήταν η ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου τουριστικού προϊόντος που θα περιελάμβανε διάφορα

⁶³ Στο ίδιο, 12,14,23,27,29,32,35,37.

⁶⁴ Στο ίδιο, 14-15, 23,32,37.

⁶⁵ Στο ίδιο, 29,30,35,56.

επιμέρους στάδια υλοποίησης όπως η εκπαίδευση και η κατάρτιση των εμπλεκομένων, ή η κατασκευή και βελτίωση κτιριακών εγκαταστάσεων και του φυσικού περιβάλλοντος. Ο πολιτιστικός τουρισμός άλλωστε μπορούσε να εμφανιστεί με διάφορες μορφές. Μπορούσε να ήταν μνημειακός, περιλαμβάνοντας τόσο τα υλικά όσο και τα άυλα αγαθά, ή να ήταν αστικός μετατρέποντας μια ολόκληρη πόλη σε προορισμό. Μπορούσε να ήταν θρησκευτικός ή φεστιβαλικός ή ακόμα και γαστρονομικός. Μπορούσε ακόμα να ήταν βιομηχανικός, ή μια μορφή εκπαιδευτικού και δημιουργικού τουρισμού με συμμετοχή σε μαθησιακές εμπειρίες που στόχευαν στην καλύτερη κατανόηση του τόπου προορισμού.⁶⁶

Η ζήτηση για τον πολιτιστικό τουρισμό συνήθως πέραγε από τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση επικεντρωνόταν στην αξιοποίηση όλων των μνημείων της εκάστοτε περιοχής. Στην δεύτερη φάση η εστίαση επικεντρωνόταν σε όσα μνημεία θεωρήθηκαν σημαντικά για την περιοχή, επικοινωνώντας τα στο σύνολο της τουριστικής αγοράς και στην μαζικότητα που την χαρακτήριζε. Στην τρίτη και τελευταία φάση εντοπιζόταν μια στροφή στην τμηματοποίηση του τουρισμού και σε πιο εξειδικευμένες αγορές, μια εξέλιξη που εξηγούσε τον σύγχρονο κατακερματισμό του πολιτιστικού τουρισμού.⁶⁷

3.2. Πολιτιστικές διαδρομές.

Στην σύγχρονη εποχή η έννοια του πολιτιστικού αγαθού έχει διευρυνθεί περιλαμβάνοντας πέρα από τα μνημεία ολόκληρες γειτονιές, ιδίως τα κέντρα των πόλεων, αλλά και όσα σημεία παρουσίαζαν ιδιαίτερο κοινωνικό, οικονομικό και ιστορικό ενδιαφέρον. Η οργάνωση της πρόσβασης σε αυτά τα νέα σημεία ενδιαφέροντος έφερε στο προσκήνιο αυτό που ήδη έχει αναφερθεί ως το δεύτερο σημαντικότερο εργαλείο για τον πολιτιστικό τουρισμό, τις πολιτιστικές διαδρομές. Ως ένα σύγχρονο εργαλείο οι πολιτιστικές διαδρομές αξιοποιούσαν τις διάφορες μορφές του πολιτιστικού τουρισμού που αναφέρθηκαν παραπάνω και κατάφερναν να συνδέσουν με ιδανικό τρόπο τα πολιτιστικά αγαθά μεταξύ τους.⁶⁸

⁶⁶ Στο ίδιο, 38-39, 40-41.

⁶⁷ Στο ίδιο, 60.

⁶⁸ Στο ίδιο, 15,23,73.

Αυτό που προτεινόταν ήταν ότι η πολιτιστική διαδρομή, δημιουργώντας μια νοητή διαδρομή ανάμεσα σε μνημεία και χώρους με κοινά πολιτιστικά στοιχεία, μπορούσε να προσφέρει μια πλούσια και στοχευμένη εμπειρία κάνοντας εφικτή την προσέλκυση επισκεπτών. Η δυνατότητα αυτή αποκτούσε επιπλέον σημασία όταν εφαρμοζόταν σε περιοχές που υστερούσαν στην κλασική τουριστική κατηγοριοποίηση όπως ο ήλιος η θάλασσα και τα κλασικά μνημεία.⁶⁹

Αν και η αρχική προσέγγιση των πολιτιστικών διαδρομών γινόταν πάντα με τουριστικούς όρους και σκοπό να προσελκύονταν οι ενδιαφερόμενοι, στην πραγματικότητα ήταν ένας νέος τύπος πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα στοιχεία που χρησιμοποιούνταν για την δημιουργία μιας πολιτιστικής διαδρομής, αντλούνταν από την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά. Η διασύνδεση αυτών των στοιχείων μεταξύ τους, που οι πολιτιστικές διαδρομές επιτύγχαναν, δημιουργούσε ένα νέο πολιτιστικό περιβάλλον, όπου το ένα μέρος τροφοδοτούσε το άλλο.⁷⁰

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού των Ηνωμένων Εθνών οι πολιτιστικές διαδρομές κατηγοριοποιούνταν με πέντε διαφορετικούς τρόπους:⁷¹

- Με βάση τον σχεδιασμό τους, έχοντας είτε μια γραμμική διάταξη με ένα, ή περισσότερα, σημεία έναρξης και ένα σημείο τέλους, είτε να περιλάμβανε πολλά σημεία ενδιαφέροντος χωρίς να υπήρχε κάποιο σημείο έναρξης ή τέλους, και χωρίς να συνδέονταν υποχρεωτικά μεταξύ τους.
- Με βάση το θέμα τους. Σύμφωνα με αυτόν τον τρόπο οι διαδρομές θα μπορούσαν να είχαν ως συνεκτικό στοιχείο κάποιο κεντρικό θέμα ή μια ομάδα θεμάτων.
- Με βάση την επικράτεια τους και διακρίνονταν σε τοπικές, περιφερειακές, εθνικές και διακρατικές διαδρομές.
- Με βάση την ταυτότητα τους, π.χ. ιστορική ή καλλιτεχνική, όπως και αυτές που είχαν προχωρήσει σε επανασχεδιασμό της ταυτότητας τους.
- Τέλος ήταν όσες είχαν ως βάση τις ανάγκες των επισκεπτών σε διανυκτερεύσεις. Έτσι μπορούσαν να υπάρχουν διαδρομές που δεν απαιτούσαν διανυκτέρευση ή κάποιες που απαιτούσαν μία

⁶⁹ Στο ίδιο, 15,16.

⁷⁰ Στο ίδιο, 15.

⁷¹ Στο ίδιο, 78,79,80.

διανυκτέρευση ή διαδρομές που απαιτούσαν διανυκτέρευση σε διαφορετικά σημεία της διαδρομής.

Ένας άλλος τρόπος ταξινόμησης των πολιτιστικών διαδρομών ήταν με βάση τα χαρακτηριστικά της τοποθεσίας τους: ⁷²

- Οι εδαφικές, οι οποίες μοιράζονταν το κεντρικό θέμα της διαδρομής, π.χ. μια σιδηροδρομική διαδρομή.
- Οι γραμμικές οι οποίες βασιζόμενες στην γη και το νερό συνέδεαν εδάφη μεταξύ τους.
- Τέλος ήταν οι διαδρομές δικτύων. Εδώ το κάθε στοιχείο της διαδρομής, αν και ήταν αυτόνομο, με κάποιο τρόπο αλληλοσυνδέονταν με τα υπόλοιπα. Έτσι αν και συνήθως δεν συνδέονταν με κάποιο διαδοχικό τρόπο όπως π.χ. με συνεχόμενα φυσικά τοπία, είχαν ως κοινό τους στοιχείο κάποιο θέμα ή θεματική που ακολουθούσαν. Η πρόσβαση σε αυτήν δεν είχε ούτε συγκεκριμένη αρχή ούτε τέλος.

Μια πολιτιστική διαδρομή είχε συνήθως ένα κεντρικό θέμα το οποίο ενοποιούσε νοητικά όλα τα επιμέρους στοιχεία της, προσδιοριζόταν χωρικά και αποκτούσε μια επωνυμία που εύκολα θα παρέπεμπε σε αυτήν. Οι προϋποθέσεις αυτές θα της χορηγούσαν μια ταυτότητα που θα την κατέτασσε στις ήπιες μορφές τουρισμού, δίνοντας της ένα πλεονέκτημα απέναντι στον ανταγωνισμό, προσελκύοντας νέες επενδύσεις και επιμηκύνοντας τελικά την τουριστική περίοδο. Για να θεωρηθεί όμως επιτυχημένη και βιώσιμη έπρεπε να συντρέχουν και κάποιες ακόμα προϋποθέσεις. Να είχε υποδομές όπως, αξιοθέατα, μνημεία και χώρους περιήγησης αλλά και τις κατάλληλες δυνατότητες υποστήριξης αυτών. Να διέθετε υποδομές σύνδεσης των επί μέρους στοιχείων της διαδρομής όπως οδικό δίκτυο, συγκοινωνίες, αστικά ή φυσιολατρικά μονοπάτια πεζοπορίας. Όλες αυτές οι δυνατότητες έπρεπε να είχαν εύκολη πρόσβαση με μέριμνα συντήρησης και συνεχής εποπτείας τους. Επίσης να υπήρχαν επιχειρήσεις που να προσέφεραν ποιοτικές και, εάν ήταν δυνατόν, καινοτόμες υπηρεσίες. Πάρα πολύ σημαντική για την επιβίωση της διαδρομής ήταν η οικονομική βιωσιμότητα της, η οποία θα μπορούσε να επιτευχθεί είτε με συνδρομές για την συμμετοχή, είτε με πωλήσεις εισιτηρίων είτε ακόμα και με χορηγίες και δωρεές. ⁷³

⁷² Στο ίδιο, 80,81.

⁷³ Στο ίδιο, 75,76,81.

Αν και όπως είδαμε υπάρχει στενή σύνδεση των πολιτιστικών διαδρομών με τον τουρισμό δεν θα έπρεπε αυτές να συγχέονταν με τις απλές τουριστικές διαδρομές, αλλά από τις γενικότερες μετακινήσεις των ανθρώπων. Οι πολιτιστικές διαδρομές είτε υπήρχαν από το παρελθόν, έχοντας ήδη μια ιστορική αξία, είτε σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν μετά από κάποια πρωτοβουλία, στόχευαν στην ανάδειξη μιας πλευράς της πολιτιστικής κληρονομιάς, αυτής που έχει σχέση με το κεντρικό θέμα της διαδρομής. Η Διεθνής Επιτροπή Πολιτιστικών Διαδρομών, μια επιστημονική επιτροπή του ICOMOS, ανέφερε στην «Διεθνή Χάρτα Severo του 2017», ότι οι πολιτιστικές διαδρομές, έχοντας τη δική τους σχέση με την ιστορία, στην πραγματικότητα αποτύπωναν τις κινήσεις των ανθρώπων και τις επακόλουθες ανταλλαγές σε αγαθά, ιδέες και αξίες. Μια αλληλεπίδραση δηλαδή των πολιτισμών τόσο στην υλική όσο κυρίως στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά.⁷⁴

3.3. Οι πολιτιστικές διαδρομές στην Ευρώπη.

Οι πολιτιστικές διαδρομές άρχισαν να αναπτύσσονται στην Ευρώπη από το 1987. Τότε το Συμβούλιο της Ευρώπης τις υποστήριξε θεωρώντας ότι ήταν ένα πολύ καλό εργαλείο προώθησης των ευρωπαϊκών αξιών. Οι μνήμες και τα διδάγματα από τον πρώτο και τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο αποτέλεσαν ένα ακόμα ισχυρό κίνητρο για την δημιουργία τους. Βέβαια μια πρώτη γεύση πολιτιστικών διαδρομών, χωρίς κάποιο ιδιαίτερο όνομα, υπήρχε στην διάρκεια του μεσαίωνα, όταν οι μαθητές της εποχής μετακινούνταν για ακαδημαϊκούς λόγους στα διάφορα μοναστήρια της ευρωπαϊκής ηπείρου. Αλλά και κατά την διάρκεια του 18^ο αιώνα, όταν οι αριστοκράτες της Ευρώπης, υιοθέτησαν την Μεγάλη Περιοδεία (Grand Tour), επισκεπτόμενοι τα πολιτιστικά μνημεία της ηπείρου. Στο σήμερα και κατά την διαδικασία δημιουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι πολιτιστικές διαδρομές απέκτησαν έναν επιπλέον ρόλο. Αποτέλεσαν ένα σημαντικό εργαλείο για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και της ενοποίησης του ευρωπαϊκού χώρου.⁷⁵

Σύμφωνα με το Συμβούλιο της Ευρώπης (Enlarged Partial Agreement) οι πολιτιστικές διαδρομές στην Ευρώπη ήταν ένα πολιτιστικό, εκπαιδευτικό και

⁷⁴ Στο ίδιο, 74,76.

⁷⁵ Στο ίδιο, 73,82.

τουριστικό εργαλείο συνεργασίας, που βασιζόταν σε μια ιστορική διαδρομή, μια πολιτιστική ιδέα, ένα πρόσωπο ή ένα φαινόμενο με διακρατική σημασία που προωθούσε την κατανόηση των ευρωπαϊκών αξιών. Μέσα από την διαδικασία της δημιουργίας και της υιοθέτησης μιας διαδρομής εντοπίζονταν οι πολιτιστικοί και περιβαλλοντικοί πόροι οι οποίοι διαδίδονταν, και δημιουργούνταν έσοδα που τελικά συνέβαλαν στην προστασία και την συντήρηση τους.⁷⁶

Η Ευρώπη βέβαια ήταν από τους σημαντικότερους προορισμούς με πολιτιστικό ενδιαφέρον στον κόσμο, αφού διέθετε μια μεγάλη ποικιλία από πολιτιστικά σημεία μέσα σε ένα ποικίλο φυσικό περιβάλλον. Ο πολιτιστικός τουρισμός αντιπροσώπευε το 40% του συνολικού τουρισμού στο έδαφός της, με τον τουρισμό να αποτελούσε το 10% περίπου του ΑΕΠ της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον οι διαμορφωμένες από το πέρασμα των αιώνων ευρωπαϊκές αξίες, μέσα από αμέτρητες πολιτιστικές ανταλλαγές, όχι μόνο ήταν ενισχυμένες και ανθεκτικές αλλά αποτελούσαν ένα ισχυρό εργαλείο προώθησης της εικόνας της Ευρώπης στον υπόλοιπο κόσμο.⁷⁷

Οι πολιτιστικές διαδρομές που αναπτύχθηκαν από το Συμβούλιο της Ευρώπης είχαν σκοπό την εφαρμογή στην πράξη των αρχών που διατυπώθηκαν στην «Ευρωπαϊκή Πολιτισμική Συνθήκη του 1954». Έτσι οι διαδρομές χρησιμοποιήθηκαν για την διατήρηση και ανάπτυξη των κοινών αλλά ποικίλων ευρωπαϊκών ταυτοτήτων. Η ιδέα επεξεργαζόταν πολύ καιρό πριν την πρώτη πιστοποίηση πολιτιστικής διαδρομής που ήταν η Santiago de Compostela το 1987. Η προσοχή που έδινε το Συμβούλιο της Ευρώπης στις διαδρομές του, φάνηκε και από το γεγονός ότι η ίδια τελικά εξελίχθηκε σε ένα πολύ σημαντικό φορέα πιστοποίησης πολιτιστικών διαδρομών.⁷⁸

Με έδρα το Στρασβούργο της Γαλλίας, το Συμβούλιο της Ευρώπης ιδρύθηκε αμέσως μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στις 5/5/1949. Από την αρχή έθεσε τον πολιτισμό στο επίκεντρό του και το 1955 μπήκε σε ισχύ η «Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Συνθήκη». Κύριοι στόχοι της σύμβασης ήταν η προώθηση της πολιτιστικής συνεργασίας, η κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων των ευρωπαϊκών χωρών και η διαφύλαξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, την οποία θεωρούσε ως μία κοινή ευρωπαϊκή κληρονομιά. Το 2004 στην «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο», το τοπίο

⁷⁶ The Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes of the Council of Europe, διαθέσιμο στο <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/about-the-epa>, ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.· Κώστα, «Πολιτιστικές διαδρομές, ως μια πολυδιάστατη προοπτική», 74,75.

⁷⁷ Κώστα, «Πολιτιστικές διαδρομές, ως μια πολυδιάστατη προοπτική», 82.

⁷⁸ Στο ίδιο, 82,83,84.

ορίστηκε ως αποτέλεσμα μιας πολιτιστικής διαδικασίας μεταξύ του ανθρώπου και του περιβάλλοντος. Σημειώθηκε το απαραίτητο της διατήρησης αυτής της κληρονομιάς, ως στοιχείο της κοινής ταυτότητας του ευρωπαϊκού εδάφους, ενθαρρύνοντας ταυτόχρονα την ανάπτυξη διακρατικών τοπίων.⁷⁹

Σημαντική θεωρούνταν η «Σύμβαση πλαίσιο του Συμβουλίου για την αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», γνωστή ως «Σύμβαση Faro του 2005». Η σύμβαση επικεντρωνόταν στην ηθική και τις αρχές που έπρεπε να λαμβάνονταν υπόψη κατά την ανάπτυξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, κυρίως σε συνάρτηση με την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Η σύμβαση θεωρούσε την πολιτιστική κληρονομιά την βάση πάνω στην οποία μπορούσε να αναπτυχθεί ο διάλογος και η συνεργασία μεταξύ των πολιτισμών.⁸⁰

Δείχνοντας την σημασία που απέδιδε το Συμβούλιο στην ανάπτυξη των διαδρομών το 1998 ίδρυσε το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Πολιτιστικών Διαδρομών. Ως αρμόδιος φορέας για την ανάπτυξη και την προώθηση των πολιτιστικών διαδρομών, το ινστιτούτο παρείχε κατάρτιση και εκπαίδευση όλων των εμπλεκομένων στην διαδικασία της ίδρυσης και της διατήρησης τους. Με έδρα το Κέντρο Πολιτιστικών Συναντήσεων στο Λουξεμβούργο, προτού προβεί στην τακτική τους αξιολόγηση βοηθούσε στην προετοιμασία τους, και εάν όλα πήγαιναν καλά τους χορηγούσε πιστοποίηση. Το Ινστιτούτο λειτουργούσε υπό την «Διευρυμένη Μερική Συμφωνία» για τις πολιτιστικές διαδρομές, που όριζε την διαδικασία που απαιτούνταν για την πιστοποίηση. Αυτή περιελάμβανε τρία στάδια:

- Την υποβολή πρότασης, που θα υποστηριζόταν από τουλάχιστον τρία μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης,
- την σύσταση της επιστημονικής επιτροπής που θα εξέταζε την πρόταση
- και τέλος την οργάνωση και εφαρμογή της πρότασης ώστε να φαινόταν στην πράξη ότι το δίκτυο της διαδρομής ήταν λειτουργικό.

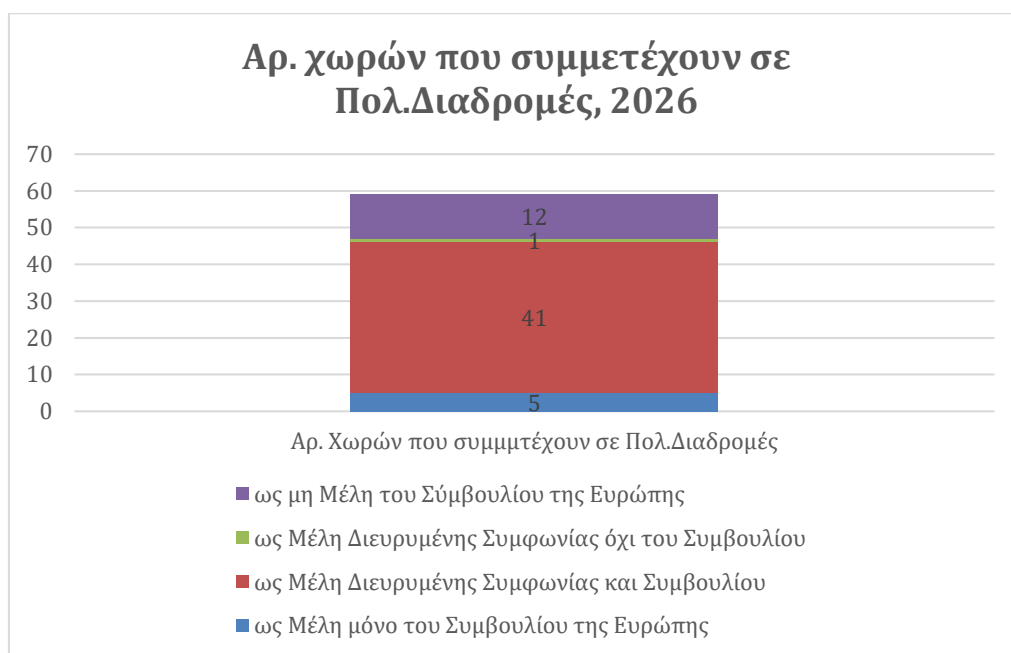
Μέχρι πρότινος οι αξιολογήσεις των διαδρομών διενεργούνταν κάθε τρία χρόνια ενώ μετά την ανανέωση της «Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας το 2023» διενεργούνταν κάθε πέντε χρόνια.⁸¹

⁷⁹ Στο ίδιο, 88.

⁸⁰ Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention, 2005), διαθέσιμο στο, <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention>, ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026. · Κώστα, «Πολιτιστικές διαδρομές, ως μια πολυδιάστατη προοπτική», 88,89.

⁸¹ The Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes of the Council of Europe. · Κώστα, «Πολιτιστικές διαδρομές, ως μια πολυδιάστατη προοπτική», 83,84,89.

Πενήντα εννέα χώρες συμμετείχαν στις πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπη το 2026. Σαράντα μία χώρες από αυτές ήταν μέλη του Συμβουλίου και είχαν προχωρήσει και στην επικύρωση της «Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας για τις Πολιτιστικές Διαδρομές». Πέντε χώρες συμμετείχαν χωρίς να είχαν επικυρώσει την συμφωνία. Δώδεκα χώρες είχαν συμμετοχή σε πολιτιστικές διαδρομές χωρίς να ήταν καν μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και χωρίς να είχαν επικυρώσει την συμφωνία. Τέλος μη μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης αλλά που είχε προσχωρήσει στην συμφωνία ήταν μία χώρα, η Αγία Έδρα του Βατικανού. Αν και το ενδιαφέρον που υπήρχε για συμμετοχή σε πολιτιστικές διαδρομές ήταν έντονο, ακόμα και από χώρες πολύ μακριά από την Ευρώπη όπως η Ιαπωνία, η Κούβα και η Αργεντινή, την μερίδα του λέοντος σε συμμετοχές χωρών την είχαν όσες είχαν υπογράψει τελικά την «Διευρυμένη Μερική Συμφωνία». (Γράφημα 4).⁸²

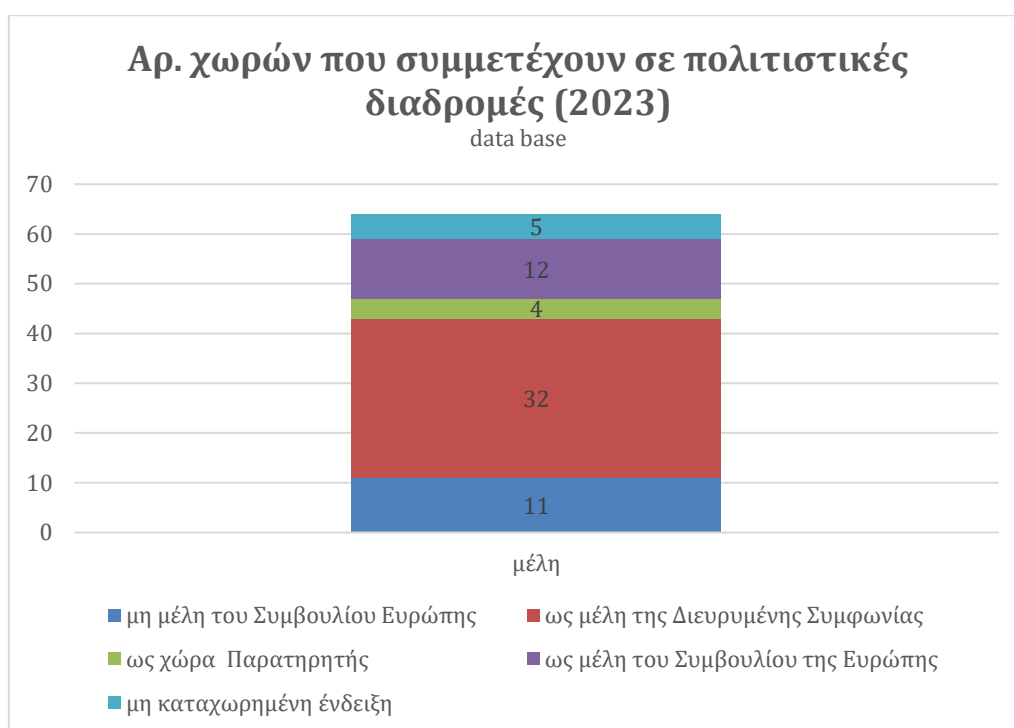

Γράφημα 4, Αρ. χωρών σε πολιτιστικές διαδρομές το 2026/ιδιότητα

Η βάση δεδομένων του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις πολιτιστικές διαδρομές είχε τελευταία ενημέρωση των δεδομένων της το 2023. Το σύνολο των χωρών που είχαν μέχρι τότε εκδηλώσει ενδιαφέρον για τον θεσμό των πολιτιστικών

⁸² Explore all Cultural Routes by country, διαθέσιμο στο, [Εξερευνήστε όλες τις Πολιτιστικές Διαδρομές ανά χώρα - Πολιτιστικές Διαδρομές](#), ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

διαδρομών ήταν εξήντα τέσσερις χώρες. Από αυτές μία, ο Καναδάς, που ήταν παρατηρητής στο Συμβούλιο της Ευρώπης, δεν συμμετείχε σε κάποια διαδρομή ενώ το γεγονός ότι η παρουσία της χώρας στην λίστα ήταν ανενεργή, έδειχνε ότι βρισκόταν είτε υπό επεξεργασία είτε υπό αξιολόγηση. Τελικά στην λίστα του 2026 ο Καναδάς ήταν απών, αποτέλεσμα ίσως της όποιας αξιολόγησης ή μη εκδήλωσης ενδιαφέροντος. Ταυτόχρονα όμως ήταν απόδειξη ότι η αναθεώρηση της λίστας ήταν μια διαδικασία δυναμική και τακτική. (Γράφημα 4 & 5) ⁸³

Γράφημα 5, Αρ.χωρών σε πολιτ.διαδρομές το 2023/ιδιότητα

Αν και μέλος της «Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας» από το 2011, η Ρωσία δεν εμφανιζόταν το 2023 να είχε κάποια συμμετοχή σε πολιτιστική διαδρομή ενώ η εγγραφή της ήταν ανενεργή (προφανώς λόγω της εμπλοκής της στον πόλεμο της Ουκρανίας). Στην λίστα του 2026 η Ρωσία δεν εμφανιζόταν καν ούτε στην λίστα των χωρών του Συμβουλίου της Ευρώπης. (Γράφημα 4 & 5) ⁸⁴

⁸³ Explore all Cultural Routes by country. · Cultural Routes Database, διαθέσιμο στο, [Βάση Δεδομένων Πολιτιστικών Διαδρομών - Πολιτιστικές Διαδρομές](#), ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

⁸⁴ Explore all Cultural Routes by country. · Cultural Routes Database.

Πέντε χώρες εμφανίζονταν το 2023 με συμμετοχή σε πολιτιστικές διαδρομές, αλλά χωρίς να είχαν καταχωρημένη ένδειξη για το εάν ήταν, ή δεν ήταν, μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης ή της «Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας», που σήμαινε ότι η εγγραφή τους βρισκόταν υπό επεξεργασία. Έτσι η Κυβέρνηση της Ιερικχούς, η Γουατεμάλα, το Μεξικό και το Περού δεν εμφανίζονταν στον κατάλογο του 2026, ενώ η Μάλτα ήταν το 2026 μέλος και του Συμβουλίου της Ευρώπης και της «Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας». (Γράφημα 4 & 5) ⁸⁵

Δύο χώρες με συμμετοχή σε πολιτιστικές διαδρομές το 2023, αυτές της Λευκορωσίας και της Βραζιλίας, και με καθεστώς παρατηρητή στο Συμβούλιο της Ευρώπης, το 2026 δεν είχαν καθόλου παρουσία στο Συμβούλιο. Τέλος δύο χώρες, αυτή του Αγίου Μαρίνου και του Μονακό, είχαν παρουσία μόνο το 2026 ως μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και της «Μερικής Διευρυμένης Συμφωνίας». Καθεστώς μέλους της «Διευρυμένης Συμφωνίας» αλλά μη μέλος του Συμβουλίου είχε το 2026 και η Αγία Έδρα του Βατικανού. (Γράφημα 4 & 5) ⁸⁶

Αν και αριθμητικά φαινόταν ότι οι χώρες που εμπλέκονταν στις πολιτιστικές διαδρομές παρουσίαζε μια μικρή πτώση, από 64 το 2023 σε 59 το 2026, το σημαντικό ήταν ότι υπήρχε μια γενικότερη κινητικότητα που αποκάλυπτε ότι η όλη διαδικασία λειτουργούσε ως ζωντανός οργανισμός. Η σύγκριση ανάμεσα στα δύο γραφήματα, (4 και 5) μας αποκάλυπτε ότι, σε σχέση με το 2023, το 2026 ένας σημαντικός αριθμός χωρών είχαν επικυρώσει την «Διευρυμένη Μερική Συμφωνία», μειώνοντας αντίστοιχα τον αριθμό στις άλλες κατηγορίες, και δείχνοντας στην πράξη την αξία που είχε αυτή η συμφωνία για την επιτυχία της συμμετοχής σε πολιτιστική διαδρομή. ⁸⁷

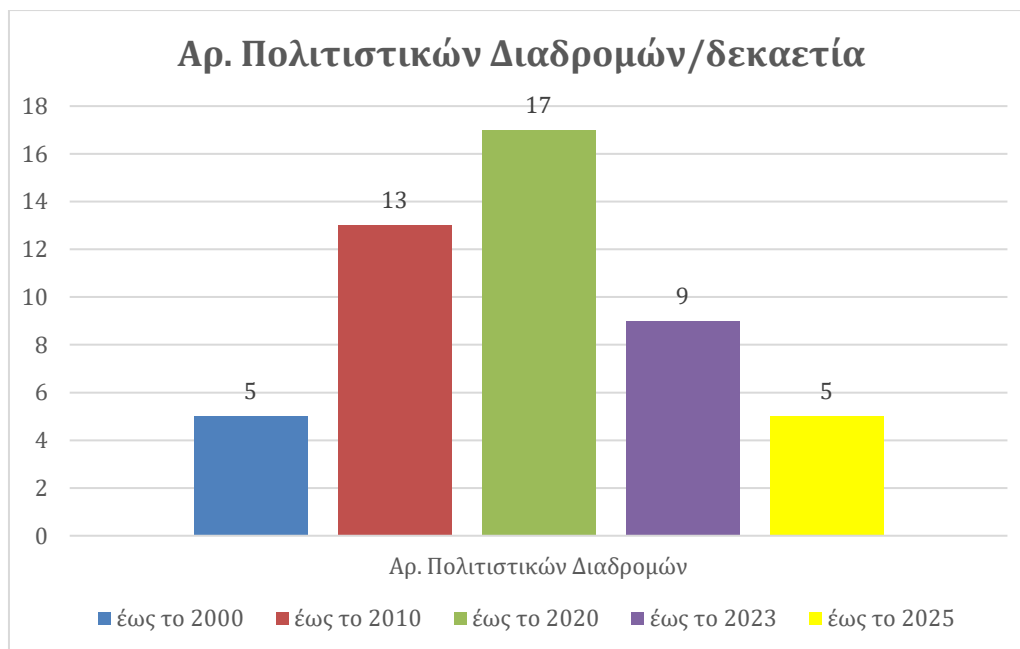
Σαράντα εννέα ήταν όλες οι πιστοποιημένες πολιτιστικές διαδρομές. Με την πρώτη διαδρομή, αυτή του Αγίου Ιακώβου, να είχε δημιουργηθεί το 1987, έως το 2000 ο αριθμός είχε φτάσει τις πέντε. Η εμπειρία που αποκτήθηκε, συνοδευόμενη προφανώς και από την επιτυχημένη πορεία των αρχικών διαδρομών, εκτίναξε την επόμενη δεκαετία την παραγωγή νέων εγγραφών σε πολιτιστικές διαδρομές στον υπερδιπλάσιο αριθμό φτάνοντας τις δεκατρείς. Την δεκαετία από το 2010 έως το 2020 οι νέες εγγραφές έφτασαν τις δεκαεπτά. Έως τα μέσα της δεκαετίας που διανύουμε ο αριθμός των νέων διαδρομών είχε ήδη φτάσει τις δεκατέσσερις, κάτι που έδειχνε όχι μόνο την

⁸⁵ Explore all Cultural Routes by country. · Cultural Routes Database.

⁸⁶ Explore all Cultural Routes by country. · Cultural Routes Database.

⁸⁷ Explore all Cultural Routes by country. · Cultural Routes Database.

επιτυχή πορεία των διαδρομών αλλά και την επιτυχή πορεία που επέδειξε το Ινστιτούτο στην φροντίδα και την υποστήριξη των διαδρομών. (Γράφημα 6) ⁸⁸

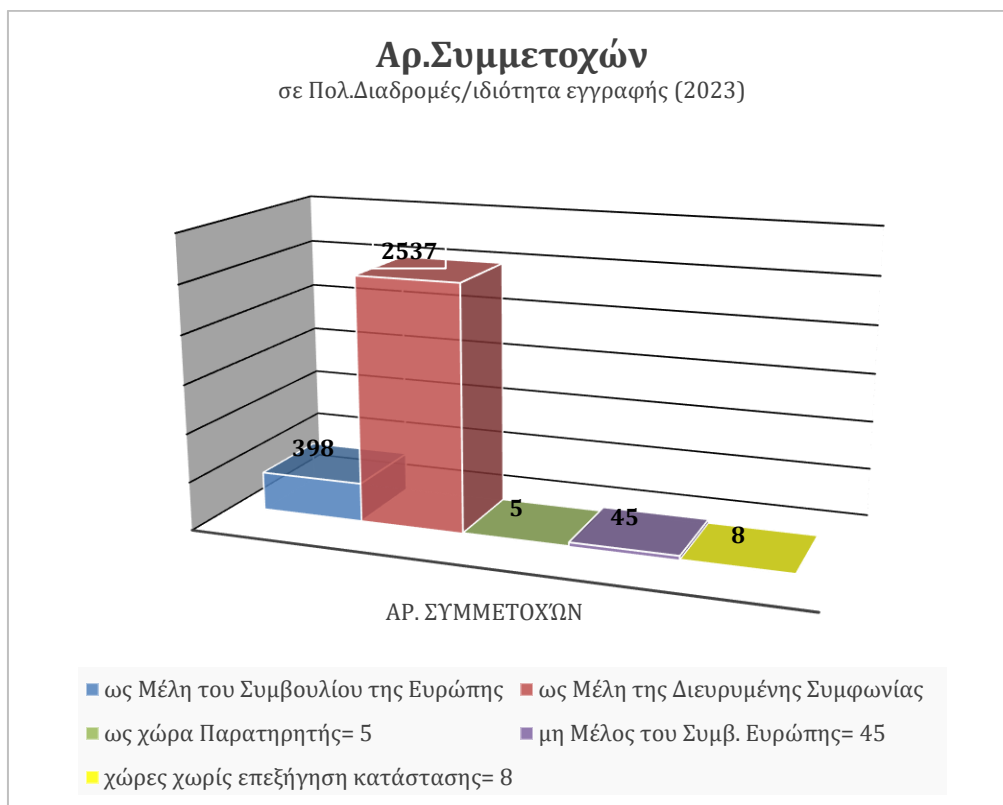

Γράφημα 6, νέες συμμετοχές σε πολ.διαδρομές/χρονικές περιόδους

Οι συνολικές συμμετοχές, φορέων, οντοτήτων κ.α., που συμμετείχαν σε κάποια πολιτιστική διαδρομή, ήταν το 2023, δύο χιλιάδες εννιακόσιες ενενήντα τρείς. Η συντριπτική πλειοψηφία, οι δύο χιλιάδες πεντακόσιες τριάντα επτά συμμετοχές, προέρχονταν από τις χώρες που ήταν μέλη της «Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας». Αντίστοιχα τα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, που δεν είχαν προσχωρήσει στην συμφωνία, είχαν συμμετοχές που έφτασαν τις τριακόσιες ενενήντα οκτώ. Οι χώρες παρατηρητές είχαν πέντε συμμετοχές και τα μη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης τις σαράντα πέντε. Τέλος οκτώ ήταν οι συμμετοχές από τα πέντε κράτη που δεν διευκρινιζόταν σε ποια κατηγορία ανήκαν. (Γράφημα 7) ⁸⁹

⁸⁸ Explore all Cultural Routes by country.

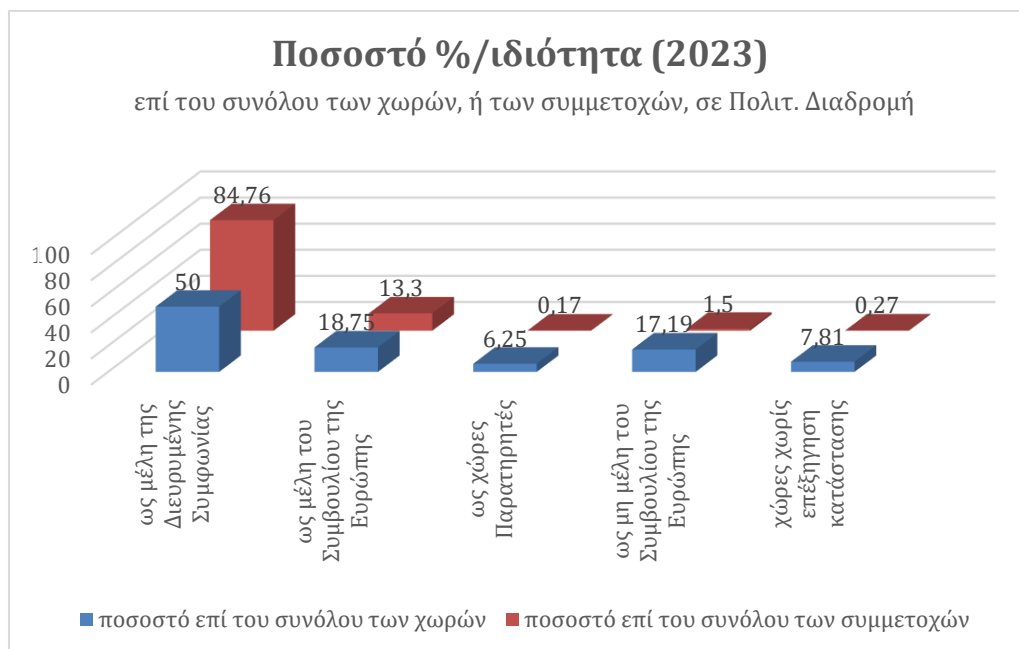
⁸⁹ Cultural Routes Database.

Γράφημα 7, Αρ.συμμετοχών σε πολ.διαδρομές το 2023/ιδιότητα

Έχοντας δει για δεύτερη φορά την κυριαρχία των χωρών που έχουν υιοθετήσει την «Διευρυμένη Μερική Συμφωνία», στις πολιτιστικές διαδρομές, θα παρουσίαζε ενδιαφέρον η σύγκριση των ποσοστών ανάμεσα σε χώρες και συμμετοχές. Έτσι παρατηρήθηκε ότι, το ποσοστό επί τοις εκατό του συνόλου των χωρών που συμμετείχαν σε κάποια πολιτιστική διαδρομή, με την ιδιότητα του μέλους της «Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας», ήταν στο 50% του συνόλου των κρατών. Από την οπτική όμως των συμμετοχών, σε πολιτιστικές διαδρομές, τα κράτη αυτά καταλάμβαναν το 84,76% του συνόλου των συμμετοχών. Με την ιδιότητα απλώς του μέλους του Συμβουλίου της Ευρώπης το ποσοστό στο σύνολο των χωρών ήταν 18,75% και στο σύνολο των συμμετοχών 13,30%.(Γράφημα 8) ⁹⁰

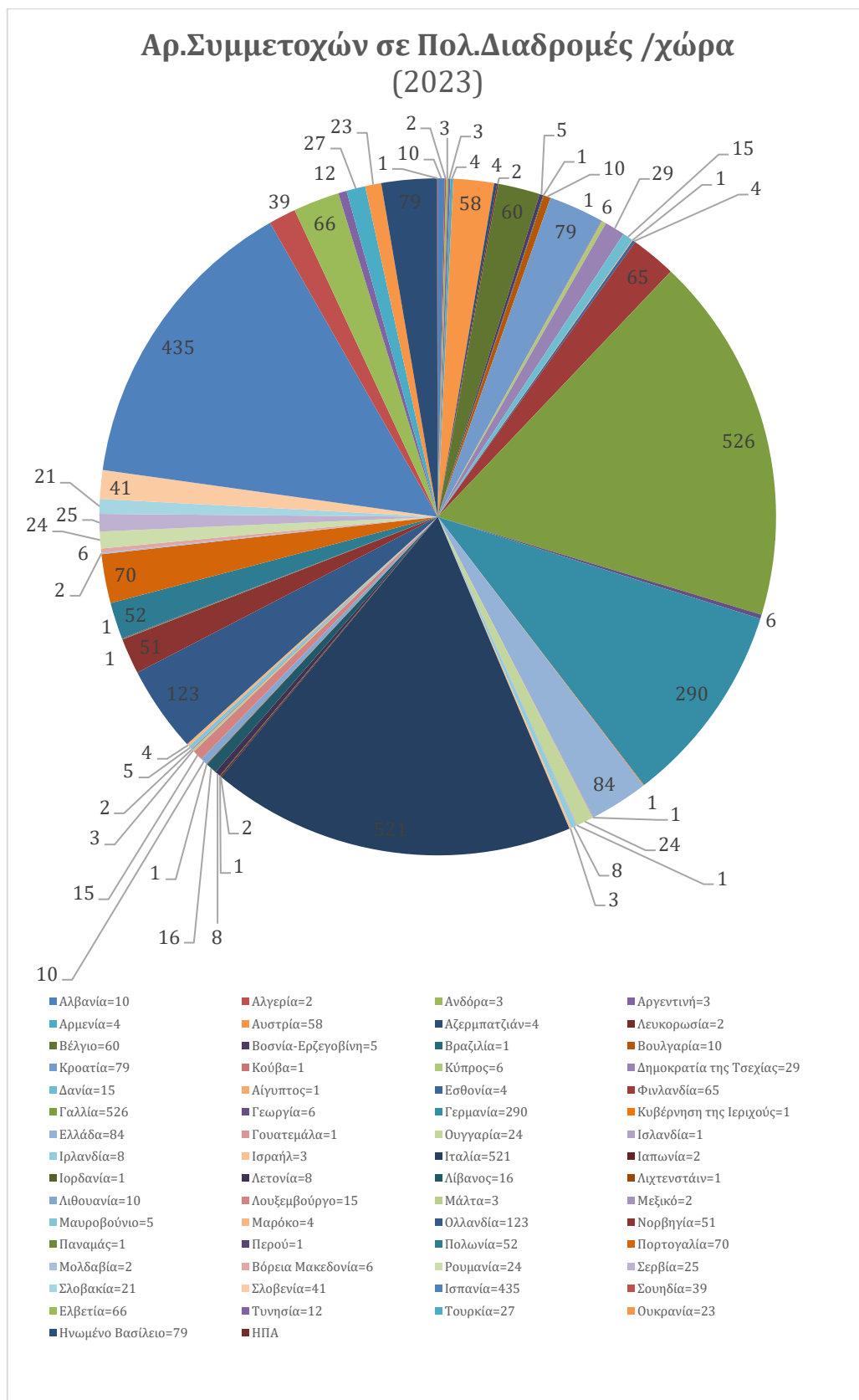
⁹⁰ Στο ίδιο.

Γράφημα 8, ποσοστό συμμετοχής σε πολ.διαδρομές το 2023/επί του συνόλου των χωρών ή των συμμετοχών/ ανά ιδιότητα

Αποκλίσεις παρατηρούνταν και στις άλλες κατηγορίες. Έτσι, παρόλη την θέληση των κρατών ήταν για μια αυξημένη εμπλοκή σε διαδρομές, το αποτέλεσμα ήταν περιορισμένο. Αυτό που καταδείχθηκε ήταν ότι οι συμμετοχές ενθαρρύνονταν μόνον όταν και οι ίδιες οι χώρες πίστευαν πραγματικά, και εμπλέκονταν ενεργά, στις πολιτιστικές διαδρομές, υιοθετώντας δηλαδή πλήρως την «Διευρυμένη Μερική Συμφωνία». (Γράφημα 8) ⁹¹

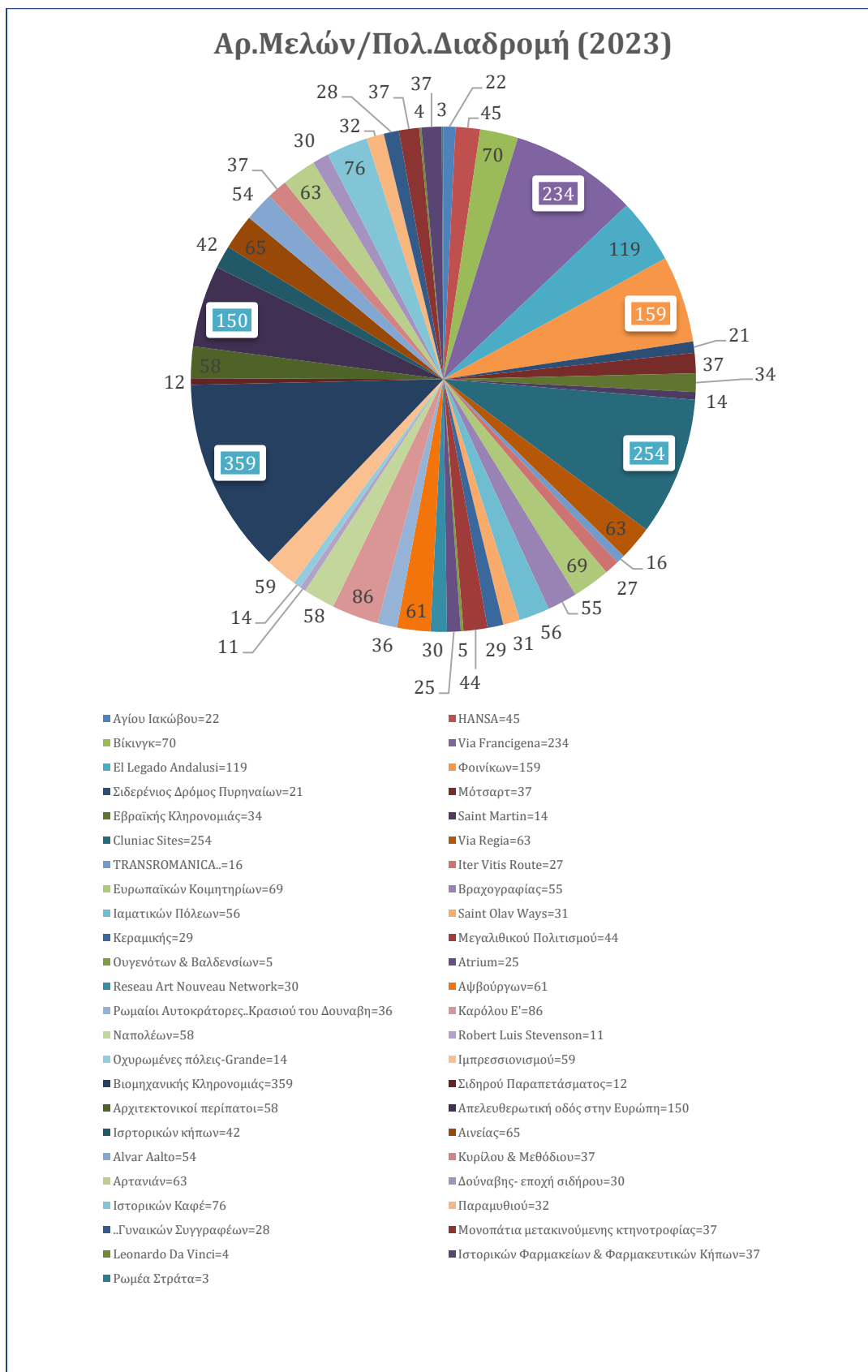
⁹¹ Στο ίδιο.

Γράφημα 9, Αρ.συμμετοχών σε πολ.διαδρομές το 2023/χώρα

Όπως αναφέρθηκε το σύνολο των συμμετοχών στις πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης το 2023 ήταν δύο χιλιάδες εννιακόσιες ενενήντα τρείς. Στο παραπάνω γράφημα παρατηρούνται οι συμμετοχές από την κάθε χώρα. Πρωταθλητής σε αυτήν την διαδικασία ήταν η Γαλλία με πεντακόσιες είκοσι έξι συμμετοχές καλύπτοντας το 18%. Μια αναπνοή πιο κάτω ήταν η Ιταλία με πεντακόσιες είκοσι μία συμμετοχές και ποσοστό 17%. Μετά βρίσκουμε την Ισπανία με τετρακόσιες τριάντα πέντε συμμετοχές και ποσοστό 15%. Με χαμηλότερες συμμετοχές, διακόσιες ενενήντα, βρισκόταν η Γερμανία και ποσοστό 10%. Αν και οι συγκεκριμένες χώρες ήταν οι μεγαλύτερες σε πληθυσμό και ανάπτυξη χώρες της Ευρώπης, δεν θα έπρεπε να μας διαφύγει το γεγονός ότι μόνο αυτές οι τέσσερις χώρες συγκέντρωσαν το 60% των συνολικών συμμετοχών. Έντεκα χώρες, μέσα στις οποίες εντάσσεται και η χώρα μας με ογδόντα τέσσερις συμμετοχές, είχαν από περισσότερες από πενήντα και έως εκατόν είκοσι τρείς συμμετοχές. Συγκεντρώνοντας εφτακόσιες ογδόντα επτά, συμμετείχαν με το 26,29% του συνόλου (Γράφημα 9) ⁹²

⁹² Στο ίδιο.

Γράφημα 10, Αρ.Μελών/ πολ.διαδρομή το 2023

Στο Γράφημα 10 παρουσιάζονται το πόσα μέλη είχε η κάθε πολιτιστική διαδρομή το 2023. Με το σύνολο των πολιτιστικών διαδρομών να ήταν σαράντα εννέα, εγγραφές είχαμε από τις σαράντα επτά. Δύο διαδρομές, αυτή το Αγίου Φραγκίσκου και της Ελευθερίας των Πυρηναίων, δεν είχαν εγγραφές και η θέση τους στην βάση δεδομένων ήταν ανενεργή μιας και ως νέες διαδρομές η περίπτωση τους ήταν ακόμα υπό αξιολόγηση.⁹³

Με την πρώτη ματιά στο γράφημα, η αίσθηση ήταν ότι σε σχέση με το προηγούμενο, οι συμμετοχές εδώ ήταν πιο μοιρασμένες. Πράγματι η κυρίαρχη κατηγορία ήταν αυτή των διαδρομών που είχαν από έντεκα έως πενήντα μέλη. Είκοσι πέντε διαδρομές ανήκουν εδώ και αποτελούσαν το 53,19% του συνόλου. Στην κατηγορία μία έως δέκα συμμετοχές ήταν τρεις διαδρομές και το ποσοστό τους ήταν 6,38%. Από πενήντα μία έως εκατόν πενήντα συμμετοχές είχαν δεκαπέντε διαδρομές καλύπτοντας το 31,91%. Τέλος πάνω από εκατόν πενήντα συμμετοχές είχαν τέσσερις διαδρομές με το ποσοστό που να κατελάμβαναν να ήταν 8,51%.⁹⁴

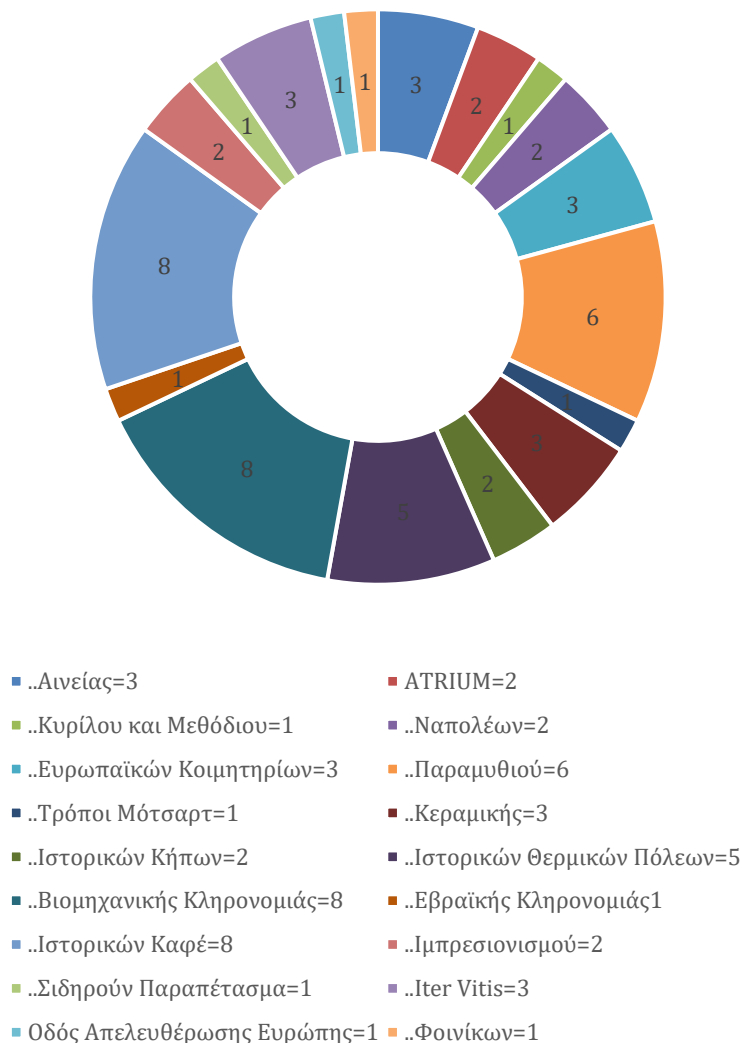
Εάν χρειαζόταν να απαντήσουμε στην ερώτηση για το ποια ήταν τα χαρακτηριστικά που διαμόρφωσαν την σύγχρονη Ευρώπη σίγουρα οι απαντήσεις θα ήταν πολλές και διαφορετικές. Σίγουρα όμως θα περιέχονταν οι παρακάτω. Κατ' αρχήν η βιομηχανική της κληρονομιά, που στην περίπτωση μας αποτυπωνόταν μέσα από την δυναμική που είχε η πολιτιστική διαδρομή που είχε το ίδιο όνομα. Τριακόσιες πενήντα εννέα συμμετοχές, το 13% του συνόλου και πρώτη σε συμμετοχές, αναδείκνυαν την σημασία που έδινε η Ευρώπη σε αυτό της το χαρακτηριστικό. Ένα άλλο θα ήταν το θρησκευτικό της παρελθόν. Οι πολιτιστικές διαδρομές Cluniac Site και Via Francigena (254 και 234 μέλη αντίστοιχα) είχαν την δεύτερη και τρίτη θέση. Βέβαια εάν τις ομαδοποιήσουμε ως θρησκευτικό παρελθόν, τότε θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό το χαρακτηριστικό ήταν στην πραγματικότητα πρώτο. Στη συνέχεια ακολουθούσε μια διαδρομή που υπενθύμιζε έντονα το αρχαίο παρελθόν της ηπείρου, και ειδικότερα την κεντρική θέση που είχε η Μεσόγειος στην διαμόρφωση του πολιτισμού. Ήταν η διαδρομή των Φοινίκων που εμφανιζόταν με εκατόν πενήντα εννέα συμμετοχές δηλαδή το 6% του συνόλου. (Γράφημα 10)⁹⁵

⁹³ Στο ίδιο.

⁹⁴ Στο ίδιο.

⁹⁵ Στο ίδιο.

Αρ.Μελών σε πολ.διαδρομή στην Ελλάδα το 2023

Γράφημα 11, Αρ.Μελών/πολ.διαδρομή στην Ελλάδα το 2023

Η Ελλάδα είχε παρουσία το 2023 σε δέκα οκτώ ενεργές πολιτιστικές διαδρομές. Με σύνολο πενήντα τεσσάρων συμμετοχών σε αυτές, στην κορυφή του ενδιαφέροντος στην χώρα μας βρίσκονταν οι διαδρομές των Ιστορικών Καφέ και της Βιομηχανικής Κληρονομιάς, που είχαν από οκτώ συμμετοχές η κάθε μία. Οι δύο αυτές πρωτιές μας υποδεικνύουν το ενδιαφέρον που υπήρχε για την αστική ιστορία της χώρας. Τρίτη στην σειρά ήταν η διαδρομή Παραμυθιού με έξι συμμετοχές. Το βιομηχανικό παρελθόν της

χώρας δεν ήταν ποτέ εύκολα αναγνωρίσιμο αφού, αν και δεν θα έπρεπε, ήταν πάντα υποβαθμισμένο. Αντιθέτως πάντα υποστηριζόταν με υπερηφάνεια η ισχυρή προσήλωση της χώρας στον αγροτικό τομέα. Η πρώτη πολιτιστική διαδρομή που προήλθε από ελληνική πρωτοβουλία, ήταν οι Δρόμοι της Ελιάς. Η διαδρομή αυτή δεν εντοπίστηκε στην βάση δεδομένων του Συμβουλίου της Ευρώπης παρόλο που στην ίδια βάση δεδομένων τα μέλη της στην Ελλάδα ήταν ακόμα καταχωρημένα στην χώρα. (Γράφημα 11) ⁹⁶

⁹⁶ Explore all Cultural Routes by country. · Cultural Routes Database. · Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης, διαθέσιμο στο, [Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης](#), ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

Κεφάλαιο 4. Τα ιστορικά καφέ.

Ο Γάλλος συγγραφέας Joris- Kari Huysmans (1848-1907) είχε πει ότι ορισμένα ποτά έχουν την ιδιαιτερότητα να χάνουν τη γεύση τους και τον λόγο ύπαρξής τους πίνοντας τα οπουδήποτε εκτός από τα καφέ. Ο καφές, μετά από την ανακάλυψη των διεγερτικών του ιδιοτήτων στην Αβησσυνία, έγινε ένα παγκόσμιο ρόφημα που η παρασκευή του είχε συμπεριληφθεί δύο φορές στον Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.⁹⁷

Πολλοί υποστήριζαν ότι ενώ το αλκοόλ διεγείρει τα συναισθήματα, ο καφές μπορούσε να διεγείρει το μυαλό. Όπως έγραψε ο Γάλλος συγγραφέας και γιατρός Amedee Le Ple, στο *Histoire scientifique du cafe* το 1877, ο καφές ήταν ένα τονωτικό ποτό ικανό να κρατά το μυαλό «ξύπνιο» και «ζεσταμένο». Έως το 1675 στην Αγγλία υπήρχαν ήδη πάνω από 3000 καφέ τα οποία γρήγορα απέκτησαν την φήμη ότι ήταν χώροι διαμαρτυρίας και αντίθεσης, έως ότου για αυτόν ακριβώς τον λόγο ο Βασιλιάς Κάρολος Β' τα έκλεισε. Αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη γνωστά καφέ όπως το Griensteidl στην Βιέννη, το San Marco στην Τεργέστη, το Café Riche στο Κάιρο, το Procopie στο Παρίσι ή το Pierre Loti στην Κωνσταντινούπολη, ήταν γνωστά ως χώροι διαμαρτυρίας, τόσο φωλιές αναταραχής όσο και καταφύγια ειρήνης και ησυχίας.⁹⁸

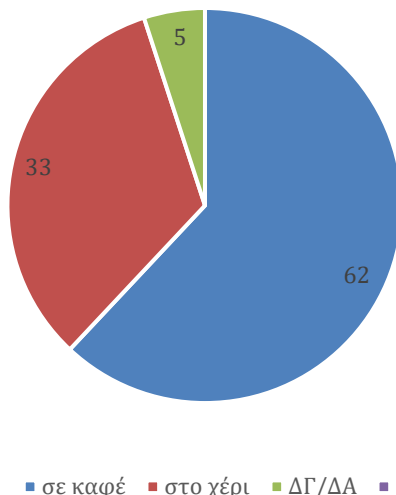
Η φράση «να πιούμε (ή να πιείς ή να πιώ) έναν καφέ» συχνά χρησιμοποιούταν για να δηλώσει την πρόθεση του να βγει κάποιος από το σπίτι, ή ακόμα και για μια άτυπη συνάντηση. Σύμφωνα με την έρευνα του Tiago Oliveira, στην Πορτογαλία μόνο το 20% των καταναλωτών έπιναν τον καφέ στο σπίτι τους. Στην Ελλάδα, σε μια έρευνα της ΚΑΠΑ RESEARCH, το αντίστοιχο ποσοστό ήταν στο 56%, όμως η δυναμική των καφέ συνέχιζε να ήταν ισχυρή αφού στην ίδια έρευνα, φαινόταν ότι από όσους έπιναν τον καφέ τους εκτός σπιτιού ή εργασίας, ένα ποσοστό 62% θα προτιμούσαν να τον έπιναν σε ένα καφέ. (Γράφημα 12)⁹⁹

⁹⁷ Agnes Bardou, «Editorial», *The UNESCO Courier*, April-June (2023), 3, 3.

⁹⁸ Ray Oldenburg και Karen Christensen, «Third places, true citizen spaces», *The UNESCO Courier*, April-June (2023), 12-14, 13. · Jean-Michel Djian, «Cafes: A rich blend of cultures», *The UNESCO Courier*, April-June (2023), 4-7, 5,6,7. · Αχλίας Χατζόπουλος, *Τα Καφεεία του Ελληνισμού*, Αθήνα: Κάκτος, 2001, 22.

⁹⁹ Clara Almeida Santos, «A network of coffee-flavoured stories, στο, *Route of Portuguese Cafes with History*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Caleidoscopio-Edicao E Artes Graficas SA & Café Santa Cruz, 2016, 8-9, 8. · ΚΑΠΑ RESEARCH, «Ποσοτική έρευνα για την κατανάλωση καφέ», 17-24 Ιανουαρίου 2023», διαθέσιμο στο, <https://www.coffeemag.gr/wp-content/uploads/2023/02/>, ημερομηνία πρόσβασης 1/5/2026.

κατανάλωση καφέ εκτός οικίας ή εργασίας

Γράφημα 12, κατανάλωση καφέ εκτός οικίας ή εργασίας, πηγή: ΚΑΠΑ RESEARCH, «Ποσοτική έρευνα για την κατανάλωση καφέ, 17-24 Ιανουαρίου 2023» <https://www.coffeemag.gr/wp-content/uploads/2023/02/>, ημερομηνία πρόσβασης 1/5/2026

Αυτή η επισκεψιμότητα που είχαν τα καφέ, η τόνωση και η ενίσχυση της σκέψης που ο καφές πετύχαινε, έκαναν αυτούς τους προορισμούς μέρη με επιρροή, η οποία πέρα από το ότι θεωρήθηκε από κάποιους επικίνδυνη, ταυτόχρονα τα καθιέρωσε. Αφού εξαπλώθηκαν πρώτα στην Μέση Ανατολή πέρασαν πρώτα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πριν φτάσουν τελικά στην Ευρώπη, την Αμερική και τώρα στην Ασία. Τα καφέ από ένα μέρος που απλώς πήγαινες για να περάσει η ώρα, έγιναν σταδιακά έθιμο, και μετά τον 18^ο αιώνα μετατράπηκαν στην Ευρώπη σε κοινωνική πρακτική, πλήρως ενσωματωμένη στην πόλη, που διαμόρφωνε τον αστικό πολιτισμό και τρόπο ζωής. Οι χώροι αυτοί, μέσα από την ιστορία και την αρχιτεκτονική τους, έγιναν πραγματικοί θεσμοί και κληρονομιά της κοινωνίας στην οποία αναπτύχθηκαν.¹⁰⁰

Δεν ήταν τυχαίο ότι η διάδοση των ευρωπαϊκών καφέ όσο και η γέννηση της σύγχρονης δημοσιογραφίας συνέβησαν τον ίδιο αιώνα. Οι εφημερίδες εμφανίστηκαν τον 17^ο αιώνα αφού διαφοροποιήθηκαν από τα προ-δημοσιογραφικά φαινόμενα χάρη στον περιοδικό τους χαρακτήρα και των απλούστερων, άρα πιο προσιτών στο ευρύ

¹⁰⁰ Bardon, «Editorial», σελ. 3. · Clara Almeida Santos, «The importance of the cafes in the transformation of the public sphere», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2018, 39-43, σελ. 40.

κοινό, κειμένων τους. Ωστόσο το ποσοστό αναλφαριθμητισμού ήταν τόσο υψηλό όση ήταν και η τιμή των εφημερίδων. Τα καφέ στην αρχή καθιερώθηκαν ως χώροι κοινοτικής ανάγνωσης των πρώτων εφημερίδων, διάδοσης των πληροφοριών που περιείχαν στην ύλη τους, και πάντα με την απαραίτητη προσθήκη επιπλέον σχολίων από τους θαμώνες και σχολιαστές των καφέ.¹⁰¹

Η έντονη σχέση μεταξύ δημοσιογραφίας, κοινής γνώμης και καφέ συνεχίστηκε και κατά τον 18^ο αιώνα, τον αιώνα των επαναστάσεων. Λίγο η ελεύθερη πρόσβαση σε αυτά, λίγο η ελευθερία του λόγου που υπήρχε εντός τους, έδειχνε ότι στα καφέ η κοινωνική ανισότητα είχε σε κάποιο βαθμό ξεπεραστεί. Στον αστικό δημόσιο λόγο της εποχής, όλο και περισσότερο τα επιχειρήματα, και όχι το κοινωνικό βάρος που είχε κάποιος, αποφάσιζαν την έκβαση των συζητήσεων, δείχνοντας ότι λειτουργούσαν ως ένας μηχανισμός ελέγχου και νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας. Η προσέλευση στα καφέ ήταν ελεύθερη σε όλους όσους επιθυμούσαν να τα επισκεφθούν, είτε ήταν πλούσιοι ή φτωχοί, είτε εγγράμματοι ή αγράμματοι. Το ίδιο ποικίλα ήταν και τα θέματα που συζητούνταν βγαλμένα μέσα από την καθημερινότητα των θαμώνων.¹⁰²

Κατά τον 19^ο αιώνα η προσβασιμότητα στα καφέ γνώρισε ακόμα μεγαλύτερη ανάπτυξη. Η εκπαίδευση του πληθυσμού και η αγοραστική δύναμη των κατώτερων τάξεων είχε αυξηθεί. Αυτά συνέπεσαν με την δεύτερη επανάσταση των μέσων ενημέρωσης. Τα τυπογραφεία είχαν αντικαταστήσει τον τυπογραφικό τύπο του Γουτεμβέργιου, επιτρέποντας την παραγωγή εφημερίδων με πολύ πιο γρήγορο ρυθμό και πολύ πιο οικονομικά. Γεννήθηκαν πολυάριθμοι τίτλοι εφημερίδων και ο κομματικός τύπος άνθισε. Με την διεύρυνση του τύπου και την γέννηση του εκλογικού σώματος, τα καφέ έγιναν όχι μόνο το θέατρο έντονων πολιτικών αντιπαραθέσεων αλλά και ένας χώρος δημοσιογραφικής παραγωγής. Το Buttons Coffee House στο Λονδίνο είχε εγκαινιάσει μια πολύ πρωτότυπη τακτική. Οι πελάτες άφηναν ιστορίες, είτε ειδήσεις είτε απόψεις τους, μέσα στο στόμα ενός ομοιώματος λιονταριού, ένα δημοσιογραφικό υλικό που αργότερα θα τροφοδοτούσε την εβδομαδιαία ειδική έκδοση της αρχικής Guardian.¹⁰³

¹⁰¹ Santos, «The importance of the cafes in the transformation of the public sphere», 41.

¹⁰² Santos, «The importance of the cafes in the transformation of the public sphere», 41. · Carlos Fortuna, «Café Santa Cruz: An alternative heritage» στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024, 153-157, 155. · Antonio Pedro Pita, «The Cafe: Its becoming and characterization as a place», στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Café Santa Cruz, 2024, 163-165, 163.

¹⁰³ Santos, «The importance of the cafes in the transformation of the public sphere», 42.

Η τρίτη επανάσταση των μέσων ενημέρωσης, με την ψηφιακή τους μεταστροφή, έμοιαζε να μην ήταν τόσο ευνοϊκή για την ανάπτυξη της δημόσιας σφαίρας μέσα σε ένα πλαίσιο καφέ. Μάλλον όμως είναι πολύ νωρίς για να απαντηθεί το ερώτημα του ρόλου των καφέ στο μέλλον. Ο προβληματισμός που ανάκυπτε ήταν το εάν θα έπρεπε μόνο τα πολύ παλιά σε ηλικία καφέ να υπολογίζονται ως ιστορικά καφέ. Η έννοια των πολλών ετών ήταν περιοριστική και θα έπρεπε να υπήρχε ένα ευρύτερο πεδίο εφαρμογής για τα ιστορικά καφέ. Η ιστορική αξία ενός καφέ δεν εξαρτιόταν μόνο από την ικανότητα επιβίωσης του στον χρόνο αλλά και από τις ιστορίες που είχαν να διηγηθούν οι πελάτες και οι εργαζόμενοι του, τις πρακτικές που είχε αναπτύξει, και τον ρόλο του στην καθημερινότητα της πόλης που το φιλοξενούσε. Με λίγα λόγια από την άυλη πολιτιστική κληρονομιά που έφερε.¹⁰⁴

Όπως έχει αναφερθεί, ο άνθρωπος μελετώντας το παρελθόν προσπαθούσε να ερμηνεύσει το παρόν. Υπό αυτήν την έννοια το παρελθόν υπήρχε ως αντικείμενο μελέτης μόνο και μόνο επειδή αναγνωριζόταν ως χρήσιμο στο παρόν, και έτσι ερμηνευόταν ως ύλη του παρόντος. Τα ιστορικά καφέ είχαν την ιστορία ως σύμμαχο. Η μνήμη που έφεραν δεν ήταν μια ιστορία αποκομμένη, παγωμένη στον χρόνο που έχριζε μελέτης, ήταν μια ιστορία ζωντανή, που ήταν διαρκώς σε κίνηση και ξεδιπλωνόταν στο παρόν μπροστά στα μάτια τους. Ακόμα και εάν κάποιες πτυχές της μνήμης είχαν προσωρινά ξεχαστεί με ευκολία μπορούσαν να την αναβιώσουν μιας και τα συμφραζόμενα, όπως το κτήριο, ο περιβάλλον χώρος, οι συνεχιζόμενες πρακτικές, μπορούσαν να το υποστηρίξουν. Τα ιστορικά καφέ δηλαδή ήταν ένας ιδιαίτερος χώρος μεταβίβασης του πολιτισμού και παραγωγής δημόσιας μνήμης αφού συσώρευαν ταυτόχρονα ένα διπλό στρώμα πολιτιστικής κληρονομιάς. Ένα υλικό και ένα άυλο που ήταν ακόμα σε λειτουργία.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Santos, «The importance of the cafes in the transformation of the public sphere», 39,42. · Maria Calado, «Historic Cafes and the Networks of Cultural Heritage», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2018, 63-67, 66.

¹⁰⁵ Calado, «Historic Cafes and the Networks of Cultural Heritage», 63. · Pedro Machado, «Cafes with History, essential tourist destinations», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Café Santa Cruz, 2018, 71-72, 71. · Joao Figueira, «Historic Cafes as Touristic Heritage», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2018, 77, 77. · Samuel Alemao, «Historic Cafes as Touristic Heritage», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Café Santa Cruz, 2018, 101-105, 103. · Ana Paula Castro Jimenez, «The artistic heritage in Historic Cafes. Historic Cafes: Memory, authenticity and safeguarding», στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024, 173-177, 173,177. · Fernando Franjo, «Cafes on the way», στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024, 253-258, 258.

Σύμφωνα με τους εκπροσώπους της Πολιτιστικής Διαδρομής του Συμβουλίου της Ευρώπης, Δρόμος Ιστορικών Καφέ, το στοιχείο «Ιστορικά Καφέ» είχε ήδη συμπεριληφθεί στον εθνικό κατάλογο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας, της Αυστρίας και πρόκειται να συμπεριληφθεί και στις Ιταλίας. Μόλις αυτό πραγματοποιούνταν το σχέδιο ήταν να υποβαλλόταν αίτηση για ένταξη στον διεθνή κατάλογο άυλης κληρονομιάς της UNESCO. Μέχρι σήμερα κάτι τέτοιο δεν είχε πραγματοποιηθεί, ενώ αυτά τα στελέχη της Διαδρομής μετά από έντονες διαφωνίες δεν ήταν πλέον στο δυναμικό της διαδρομής.¹⁰⁶

Μια απάντηση δηλαδή των καφέ στις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής ήταν η δικτύωση και η επικοινωνία μεταξύ τους υποβαθμίζοντας τον ρόλο τους ως παραγωγούς πολιτικών ειδήσεων και εξελίξεων. Νέος σύμμαχος σε αυτήν την μετάβαση αναδεικνυόταν όλο και περισσότερο το αυξητικό τουριστικό ρεύμα που διψούσε για πολιτιστικές εμπειρίες. Τα ιστορικά καφέ γίνονταν το επίκεντρο, ένας προορισμός, για αυτές τις ομάδες ανθρώπων, και η είδηση δεν ήταν πλέον το ποιος τα επισκέφτηκε ή τι συζητήθηκε εντός τους, αλλά το γεγονός της επίσκεψης σε αυτά. Αυτή η τάση συνοδευόταν και από ένα ισχυρό νέο επικοινωνιακό ρεύμα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που έχοντας κατακτήσει μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, γίνονταν σταδιακά καθημερινό εργαλείο για τα καφέ.

Τα καφέ αποτελούσαν έναν χώρο κοινωνικοποίησης. Έναν χώρο τόσο δημόσιο όσο και ιδιωτικό. Πολλές φορές με αφορμή την απόλαυση ενός αγαπημένου ροφήματος, μέσα από την άνεση του καφέ μπορούσες να παρατηρήσεις όλα όσα μπροστά στα μάτια σου διαδραματίζονταν. Ως χώροι μιας διευρυμένης διαμονής στα πλαίσια της καθημερινότητας, η ιδιωτική παρατήρηση της δημόσιας ζωής ήταν μια καθημερινή πρακτική στα καφέ. Μια παρατήρηση που είτε περιοριζόταν σε όσα συνέβαιναν εντός του, είτε στα δρώμενα που συνέβαιναν έξω από αυτά, από την συνήθως ανεμπόδιστη θέα των μεγάλων παραθύρων που διέθεταν, υπήρξε μια αγαπημένη συνήθεια πολλών θαμώνων. Οι χώροι αυτοί αποτέλεσαν τόπους έμπνευσης και παρατήρησης και για πολλούς γνωστούς καλλιτέχνες αποτυπώνοντας στα έργα τους την αλλαγή κοινωνικών συνηθειών που είτε είχαν ήδη ενσωματωθεί, είτε προσπαθούσαν να ενσωματωθούν στην καθημερινότητα της τοπικής κοινωνίας. Έτσι

¹⁰⁶ George Loverdos και Maria Mystakidou, «Historic Cafes Route», στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Café Santa Cruz, 2024, 117-119, 118. · Ο άυλος πολιτισμός των αστικών Ιστορικών Καφέ, διαθέσιμο στο, <https://ayla.culture.gr/catalogue/aylos-politismos-twn-istorikwn-kafe/>, ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

τα καφέ χρησιμοποιούνταν ως τόποι για να δηλωθεί τι μπορούσε να ήταν δημόσια αποδεκτό, όπως η μόδα, η αμφίεση, ή οι συμπεριφορές. Άλλες φορές η δυναμική των καφέ χρησιμοποιήθηκε ως σκηνικό για να δηλωθεί ή ακόμα και να οδηγηθεί μία κατάσταση, πολιτική, κοινωνική ή οικονομική, προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση. Αυτό που αναδεικνυόταν ήταν ότι αφού το αντικείμενο της Δημόσιας Ιστορίας ήταν η μελέτη των τρόπων με τους οποίους το παρελθόν ανασυγκροτούνταν, διαχεόταν και αποτυπωνόταν στη δημόσια σφαίρα τότε τα ιστορικά καφέ αποτελούσαν ένα προνομιακό πεδίο μελέτης της.¹⁰⁷

Ενδεικτικά θα εξεταστούν οι παρακάτω πίνακες ζωγραφικής.¹⁰⁸

Figure 1, Edouard Manet, “At the Cafe”, 1878, Oskar Reinhart Foundation, Winterthur, Switzerland, διαθέσιμο στο [At the Café \(1878; Paris, France\) by Edouard Manet – Artchive](https://www.artchive.com/en/artwork/at-the-cafe-1878-paris-france-by-edouard-manet), ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026

Στον πίνακα του Manet, στην Figure 1, παρατηρούμε μια παρέα, η οποία επέλεξε να επισκεφθεί ένα καφέ στην διάρκεια της εξόδου της. Ντυμένοι με τα επίσημα ρούχα τους και παρόλο που δεν φαινόταν να επικοινωνούσαν μεταξύ τους, η ενότητα της παρέας δεν έμοιαζε να διασπάτε. Η συνήθεια των θαμώνων των καφέ να παρατηρούν

¹⁰⁷ Δημόσια Ιστορία, Σκοπός-Περιγραφή, διαθέσιμο στο <https://www.eap.gr/education/postgraduate/biannual/public-history/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

¹⁰⁸ Helena Pires, «The imagery of the Cafes in painting: Places of common and intimate life», στο, *Historic Cafés: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024, 131-139, 131.

με ενδιαφέρον όσα γύρω τους συμβαίνουν, έμοιαζε να ήταν και αυτό που ένωνε αυτήν την παρέα αποτελώντας μια κατάσταση απόλυτα αποδεκτή στην νέα πραγματικότητα των αστικών καφέ.

Αντίστοιχα, στην Figure 2, το ζευγάρι που απεικονιζόταν στον πίνακα του Edgar Degas έμοιαζε να ήταν απομονωμένο μεταξύ τους, και μάλιστα πολύ καιρό πριν επισκεφθούν το καφέ. Το βλέμμα τους, προσανατολισμένο σε διαφορετικά σημεία, έδειχνε μια αδιαφορία για τον χώρο του καφέ και τα όσα γύρω τους εξελίσσονταν. Η γυναίκα, πιο επίσημα ντυμένη, αν και κοιτούσε το πάτωμα, στην πραγματικότητα μάλλον αντίκρυζε το κενό. Ο άντρας, με πιο ατημέλητη εμφάνιση, κοιτούσε με αδιαφορία μπροστά του. Η επίσκεψη στο καφέ, ενώ έδειχνε δημόσια την αποξένωση ανάμεσα στο ζευγάρι, μάλλον ήταν πιο αποδεκτή από μια πιο ιδιωτική στιγμή στο σπίτι, κάτι που αποτελούσε μια ακόμα αλλαγή στα πρότυπα δημόσιας συμπεριφοράς.

Figure 2, Edgar Degas, “Dans un café”, 1875-1876, Musée d’Orsay, διαθέσιμο στο, [Dans un café - Edgar Degas | Musée d'Orsay](#), ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026

Μια εικόνα αλλαγής των κοινωνικών συνθηκών και χειραφέτησης παρατηρείται στην Figure 3. Ο Edgar Degas ήταν συχνός επισκέπτης της Μονμάρτης στο βραδινό Παρίσι. Μια παρέα γυναικών, ντυμένες με φανταχτερά ρούχα, απολάμβανε την παρέα μεταξύ τους, και γνωρίζοντας ότι αυτές ήταν το επίκεντρο της

προσοχής αδιαφορούσαν για ότι γύρω τους συνέβαινε μέσα στον μεγάλο και επιβλητικό από ότι φαίνεται χώρο. Μία από αυτές, που κυριαρχούσε στον χώρο με την φωτεινότητα της παρουσίας της, ήταν βυθισμένη στις σκέψεις της, πλησιάζοντας μάλιστα το δάχτυλο της στο στόμα, μια κίνηση που συνηθίζεται μόνο όταν είμαστε σε οικείο περιβάλλον. Το σύνολο της παρέας αντιλαμβανόταν το καφέ ως έναν δικό τους προσωπικό χώρο.

Figure 3, Edgar Degas, “Women in Front of a Cafe”, 1877, Musee d’Orsay, διαθέσιμο στο, <https://www.edgar-degas.net/women-in-front-of-a-cafe.jsp>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026

Τα καφέ δεν αποτελούσαν προορισμό μόνο για τις παρέες. Στην Figure 4 μια γυναίκα βρήκε καταφύγιο από την καθημερινότητα της επισκεπτόμενη ένα καφέ απολαμβάνοντας την μοναξιά της. Ο Henri de Toulouse-Lautrec θέλοντας να αποτυπώσει την φτώχεια των πόλεων και την υπερβολική κατανάλωση ποτού χρησιμοποίησε την ερωμένη του Suzanne Valadon ως μοντέλο. Η ασαφής αποτύπωση του περιβάλλοντος χώρου σε αντίθεση με τις καθαρότερες γραμμές του προσώπου της έδειχνε ότι στην κατάσταση που βρισκόταν η μεθυσμένη γυναίκα είχε μια ασαφή αντίληψη για το συγκεκριμένο καφέ στο οποίο βρισκόταν. Το σημαντικό για αυτήν ήταν η συνήθεια που είχε αναπτύξει, να επισκεπτόταν δηλαδή ένα καφέ και να αφιερωνόταν στο ποτό που εκείνη την στιγμή κατανάλωνε.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Συνοδευτικό κείμενο του πίνακα «The Hangover» 1887-1889, Harvard Art Museums/Fogg Museum, διαθέσιμο στο, [The Hangover \(Suzanne Valadon\) | Harvard Art Museums](https://www.harvardartmuseums.org/objects/the-hangover-suzanne-valadon), ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Figure 4, Henri de Toulouse-Lautrec, “The Hangover” 1887-1889, Harvard Art Museums/Fogg Museum, διαθέσιμο στο, [The Hangover \(Suzanne Valadon\) | Harvard Art Museums](#), ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026

Πολλά από τα θρυλικά αυτά καφέ δεν υπάρχουν σήμερα, όμως κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα δικό τους πολιτιστικό μικροκλίμα στις περιοχές που δραστηριοποιήθηκαν. Μέσα σε αυτό το μικροκλίμα πολλά άλλα καφέ αναπτύχθηκαν, και πολλές φορές τα διαδέχθηκαν, υιοθετώντας και μεταφέροντας το ιδιαίτερο αυτό περιβάλλον. Έτσι ως ιστορικά καφέ νοούνται οι χώροι εστίασης και κοινωνικής συνεύρεσης που διαθέτουν ιστορική συνέχεια λειτουργίας ή ισχυρή ιστορική ταυτότητα, συνδέονται με σημαντικά κοινωνικά, πολιτικά ή καλλιτεχνικά γεγονότα και αναγνωρίζονται από τις τοπικές κοινωνίες ή θεσμικούς φορείς ως στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς. Τρία από αυτά θα εξετάσουμε παρακάτω.

Μέρος Β

Κεφάλαιο 5. Cafe Santa Cruz.

Η ιστορία του Cafe Santa Cruz αποτελούσε για κάθε νέο επισκέπτη του ένα μοναδικό ταξίδι. Ένα ταξίδι πολύ πίσω στον χρόνο, στα χρόνια της Μεσαιωνικής Ευρώπης, αλλά και μια ιστορία τόσο ανατρεπτικά ενδιαφέρονσα που θα μας καθήλωνε. Ο Vitor de Sa Marques, δεν θεωρούσε τον εαυτό του απλό συνιδιοκτήτη του Cafe Santa Cruz. Οι μνήμες του ήταν δεμένες με αυτόν τον χώρο, αφού με νοσταλγία θυμόταν την εποχή που ως μικρός βοηθούσε τον πατέρα του στο καφέ. Η πόλη που το φιλοξενούσε, η Κοϊμπρα, υπήρξε πρωτεύουσα του Βασιλείου της Πορτογαλίας έως το 1255 όπου και μεταφέρθηκε στην Λισαβόνα. Την πόλη είχε ως έδρα και ένα από τα παλαιότερα πανεπιστήμια του κόσμου, το πανεπιστήμιο της Κοϊμπρα. Ιδρύθηκε το 1290 και λειτούργησε εναλλάξ μεταξύ Κοϊμπρα και Λισαβώνας έως το 1537, όπου και εγκαταστάθηκε οριστικά στην Κοϊμπρα. Το πανεπιστήμιο αποτελεί Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO από το 2013.¹¹⁰

Το κτήριο στο οποίο στεγάζεται το Cafe Santa Cruz κατασκευάστηκε το 1530 ως μέρος της Μονής Santa Cruz. Ο σκοπός της κατασκευής του ήταν η χρήση του ως ενοριακή εκκλησία, η Εκκλησία του Αγίου Ιωάννη της Santa Cruz, ώστε να μπορούσε να επιστραφεί η εκκλησία της Santa Cruz στην αποκλειστική χρήση από το Τάγμα των Κανονικών του Αγίου Αυγουστίνου, γνωστών και ως Cruzios.¹¹¹

Με την εκδίωξη των θρησκευτικών ταγμάτων, κατά το 1834, η Εκκλησία του Αγίου Ιωάννη αποϊερωποιήθηκε αποκτώντας διάφορες εμπορικές χρήσεις όπως: ταβέρνα, αποθήκη σιδηρικών και υδραυλικών ειδών, αστυνομικό τμήμα, γραφείο τελετών, πυροσβεστικός σταθμός, ταχυδρομείο, κατοικία κ.α.. Στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα τρεις μεγάλοι οραματιστές, ο Adriano Ferreira, ο Adriano Viegas και Mario Pais, υποστήριξαν ότι το κτήριο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως Cafe-Restaurant, και να μετατραπεί σε εθνικό μνημείο. Με τόλμη και επιμονή

¹¹⁰ Manuel Ribeiro, Universidade de Coimbra - Alta e Sofia, Comissao Nacional da Unesco, Ministerio dos Negocios Estrangeiros, διαθέσιμο στο <https://unescoportugal.mne.gov.pt>, ημερομηνία πρόσβασης 17.5.2026 · Vitor de Sa Marques, *Texto historia Cafe Santa Cruz Jan. 2026*, Συνοδευτικό κείμενο ερωτηματολογίου Vitor de Sa Marques. · Vitor de Sa Marques, «Presentation», στο, *The History Cafes as Cultural Heritage*, 19-22, σελ. 19.

¹¹¹ Marques, *Texto historia Cafe Santa Cruz Jan. 2026*.

αποκατέστησαν το κτήριο, το οποίο βρισκόταν ήδη σε πλήρη εγκατάλειψη και απαξίωση. Το κτήριο ανακηρύχθηκε σε Εθνικό Μνημείο στις 11 Οκτωβρίου του 1921 και τα εγκαίνια του Cafe Restaurant Santa Cruz πραγματοποιήθηκαν στις 8 Μάϊου του 1923 και αποτέλεσαν είδηση σε όλες τις εφημερίδες της εποχής.¹¹²

Figure 5, η Μονή Santa Cruz γύρω στα 1900 μ.χ., διαθέσιμο στο, <https://cafesantacruz.com/cafe-santa-cruz/> , ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Στην φωτογραφία στην Figure 5 μπορεί να παρατηρηθεί ο ναός Santa Cruz γύρω στα 1900 και στα δεξιά του ο πρώην ναός του Αγίου Ιωάννη και μελλοντικό καφέ. Με την κατάλληλη μεγέθυνση μπορούμε να διαβάσουμε την χρήση που είχε το κτήριο την συγκεκριμένη περίοδο, «TABACOS». Στην φωτογραφία στην Figure 6 παρουσιάζεται το εξώφυλλο της εφημερίδας *CAZETA DE COIMBRA* της 30/11/1922. Στο φύλλο αυτό εκθειάζεται όχι μόνο η πρόοδος, αλλά και η ποιότητα, των εργασιών που πραγματοποιούνταν στο κτήριο με σκοπό την αλλαγή της χρήσης του. Ο τίτλος

¹¹² Marques, *Texto historia Café Santa Cruz Jan. 2026.* ; Vitor de Sa Marques, *Construcao de uma Memoria Historica*, Συνοδευτικό κείμενο ερωτηματολογίου Vitor de Sa Marques. · Vitor de Sa Marques, «Cafe Santa Cruz», στο, *Route of Portuguese Cafes with History*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Caleidoscopio-Edicao E Artes Graficas SA & Café Santa Cruz, 2016, 12-17, 17. · Vitor de Sa Marques, «Cafe Santa Cruz», στο, *The Istoric Cafes as Cultural Heritage: The Meeting*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2018, 186-187, 186. · Carlos Fortuna, «Cafe Santa Cruz», 153.

του άρθρου αποκαλύπτει ότι είχε ήδη αποφασιστεί και το όνομα του καφέ, Cafe Santa Cruz. Στην φωτογραφία στην Figure 7 οι εργασίες για το καφέ φαινόταν να είχαν μόλις αποπερατωθεί ενώ η φωτογραφία στην Figure 8 έδειχνε ότι το 1964 ο εξωτερικός χώρος του καφέ ήταν ένα αρκετά πολυσύχναστο σημείο.¹¹³

Figure 6, CAZETA DE COIMBRA, 30/11/1922, διαθέσιμο στο <https://cafesantacruz.com/cafe-santa-cruz/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

¹¹³ Cafe Santa Cruz, διαθέσιμο στο, <https://cafesantacruz.com/cafe-santa-cruz/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Figure 7, το Cafe Santa Cruz μόλις είχε ολοκληρωθεί, διαθέσιμο στο, <https://cafesantacruz.com/cafe-santa-cruz/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Figure 8, το Cafe Santa Cruz το 1964, διαθέσιμο στο, <https://cafesantacruz.com/cafe-santa-cruz/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Το 2013, χρονιά κατά την οποία το καφέ τιμήθηκε με το χρυσό μετάλλιο της πόλης της Κοϊμπρα, και κατά την διάρκεια της προετοιμασίας των εορτασμών για τα 90 χρόνια λειτουργίας σχεδιάστηκε μια πρωτοβουλία με στόχο την δημιουργία ενός φωτογραφικού και μνημονικού αρχείου. Έγινε έκκληση για την συνδρομή όλων των πελατών και φίλων του Cafe Santa Cruz ώστε να παραχωρούνταν τυχόν αρχεία. Η ανταπόκριση ήταν εντυπωσιακή αποδεικνύοντας στην πράξη, ότι οι φωτογραφίες και οι πληροφορίες για το καφέ, που είχαν φυλαχθεί ως ιδιωτική ανάμνηση, τοποθετούσαν το καφέ στο επίκεντρο της πολιτισμικής ζωής της πόλης. Έτσι σταδιακά άρχισαν να εμφανίζονται πληροφορίες και δημοσιεύματα εφημερίδων, των αρχών της δεκαετίας του 1920, που αναδείκνυαν τις διαφορετικές απόψεις σχετικά με τις εργασίες αποκατάστασης και προσαρμογής του κτηρίου αλλά και τις χρήσεις που είχε έως ότου μετατραπεί στο Cafe Santa Cruz (Figure 6). Τα αποτελέσματα αυτών των τεκμηρίων, που υπήρξε χρονοβόρα, παρουσιάστηκαν στην έκθεση «Συνάντηση Αναμνήσεων του Cafe Santa Cruz» στις 29 Απριλίου 2015, η οποία εντάχθηκε στο πρόγραμμα της XVII Πολιτιστικής Εβδομάδας του Πανεπιστημίου της Coimbra με θέμα «Χρόνος Συναντήσεων». ¹¹⁴

Το Cafe Santa Cruz πέρασε μέσα από τις πολλές σημαντικές ιστορικές στιγμές και δυσκολίες που αντιμετώπισε η χώρα, καταφέροντας να βγει αλώβητο. Σήμερα μάλιστα, πέρα από την καθημερινή λειτουργία του καφέ, φιλοξενεί, προωθεί και διοργάνώνει πλήθος εκδηλώσεων όπως:

- την έκδοση βιβλίων με την εκδοτική ταυτότητα «Cafe Santa Cruz».
- την κυκλοφορία CD με μουσική Fado, παραδοσιακό μουσικό είδος της Πορτογαλίας, της Κοϊμπρα (το 2010, το 2015, και το 2022).
- την προώθηση συναυλιών Fado της Κοϊμπρα και Jazz (σε συνεργασία με το Ωδείο Μουσικής της Κοϊμπρα από το 2014).
- την φιλοξενία, από το 2012, έκθεσης αστικού χειροτεχνήματος.
- την διοργάνωση παρουσιάσεων βιβλίων, εκθέσεων (ζωγραφικής, γλυπτικής, φωτογραφίας, καλλιτεχνικών εγκαταστάσεων κ.α.), συζητήσεων και debates με ποικίλες θεματικές.

¹¹⁴ Marques, *Construcao de uma Memoria Historica*, · Marques, Cafe Santa Cruz, 17.

- την φιλοξενία παραστάσεων μαγείας και stand-up comedy.
- την φιλοξενία δημόσιων παρουσιάσεων υποψηφίων για προεδρικές, βουλευτικές και δημοτικές εκλογές.
- την φιλοξενία βραδιών Serenatas που οργανώνονται από διάφορες φοιτητικές ομάδες του Πανεπιστημίου της Κοϊμπρα.
- την φιλοξενία παρουσιάσεων νέων μουσικών σχημάτων fado του τμήματος Fado της Ακαδημαϊκής Ένωσης της Κοϊμπρα.
- την φιλοξενία βραδιών παραδοσιακής και λαϊκής πορτογαλικής μουσικής.

Το καφέ αποτελούσε συχνά και το σκηνικό για πολλά τηλεοπτικά ή ραδιοφωνικά προγράμματα, γυρίσματα σειρών, ταινιών και τηλεοπτικών διαφημίσεων. Όλη η καθημερινή δραστηριότητα του καφέ, καθώς και το πρόγραμμα των εκδηλώσεων, μπορούν να παρακολουθηθούν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στον ιστότοπο του καφέ. Η διάθεση για συνεργασία και συν-διοργάνωση δράσεων, με όλους σχεδόν τους πολιτιστικούς και πνευματικούς φορείς της πόλης, έδειχνε ότι το καφέ όχι απλώς συνεχίζει να αποτελεί ακόμα και σήμερα ένα σημαντικό και ζωντανό τμήμα του πολιτισμού της πόλης αλλά η συνεισφορά του σε αυτόν να είναι αυξητική.¹¹⁵

Τον Μάρτιο του 2012 το καφέ εμφάνισε στον κατάλογο του ένα νέο γλυκό ως φόρο τιμής στην ιστορία του καφέ, την εκκλησία και την Μονή Santa Cruz. Το Cruzio ήταν εμπνευσμένο από μια παλιά συνταγή που η πρώτη της αναφορά πήγαινε πίσω στο 1951. Παρασκευάζεται με παραδοσιακά υλικά και προσφέρεται μέσα σε ένα κουτί που παρέπεμπε στην πνευματικότητα του κτηρίου και στα εμβληματικά του βιτρό. Στο εσωτερικό του κουτιού υπήρχε ένα μικρό φυλλάδιο που εξιστόριζε ποιοι ήταν οι Κανονικοί του Αγίου Αυγουστίνου (οι Cruzios).¹¹⁶

Το Cafe Santa Cruz, προφανώς πιστεύοντας στην δικτύωση μεταξύ των καφέ, είναι μέλος της Associacao Rota dos Cafes com Historia de Portugal (Σύλλογος Ιστορικών Καφέ της Πορτογαλίας), της Πολιτιστικής Διαδρομής του Συμβουλίου της Ευρώπης, Historic Cafes Route, και της επίσης Πολιτιστικής Διαδρομής του Συμβουλίου, Saint Francis Ways. Ο Σύλλογος Ιστορικών Καφέ Πορτογαλίας έλαβε το 2022 από το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Πολιτιστικών Διαδρομών την διάκριση Best Practice και τον Ιούνιο του 2025 συνεργάστηκε μαζί του στην διοργάνωση της 12^{ης}

¹¹⁵ Marques, *Texto historia Cafe Santa Cruz Jan. 2026*. · Marques, «Presentation», 19. · Marques, «Cafe Santa Cruz», 187. · Vitor de Sa Marques, «Introduction», στο, *Historic Cafes: A meeting of ideas*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024, 21-24, 21.

¹¹⁶ Marques, *Texto historia Cafe Santa Cruz Jan. 2026*. · Marques, «Cafe Santa Cruz», 17.

έκδοσης της Training Academy των Πολιτιστικών Διαδρομών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Πρόεδρος του Συλλόγου είναι ο Vitor de Sa Marques.¹¹⁷

Με την ιδιότητα του εκπροσώπου, τόσο του Cafe Santa Cruz όσο και του Συλλόγου Ιστορικών Καφέ Πορτογαλίας, ο Vitor de Sa Marques, συμμετείχε σε συνέδρια και συναντήσεις αφιερωμένες στην πολιτιστική κληρονομιά και τα ιστορικά καφέ. Έτσι τον Ιανουάριο του 2026 στη Βουδαπέστη της Ουγγαρίας συμμετείχε ως ομιλητής στην συνάντηση “Redefining Café as Unique European Cultural Heritage” που πραγματοποιήθηκε στο Cafe Hadik. Τον Ιούνιο του 2026 το Cafe Santa Cruz κάλεσε το κοινό της πόλης του να γνωρίσει όσες πολιτιστικές διαδρομές περνούσαν από την Κοϊμπρα. Σκοπός ήταν όχι μόνο να διαπιστωθεί ο πλούτος και η ποικιλομορφία αυτών των διαδρομών αλλά και την ενίσχυση της σύνδεσης με αυτές.¹¹⁸

Με το Cafe Santa Cruz να αποτελεί σύμβολο της πόλης της Κοϊμπρας (αναγνωρίστηκε επίσημα ως σύμβολο το 2013), το αντίστοιχο στην πόλη της Λισαβόνας ήταν το καφέ A Brasileira do Chiado. Το A Brasileira με σκοπό την συντήρηση των έργων της μοντερνιστικής έκθεσης που πραγματοποιήθηκε στους χώρους του το 1925, πραγματοποίησε διαγωνισμό ζωγραφικής βραβεύοντας δέκα έργα νέων καλλιτεχνών. Τα έργα αυτά αντικατέστησαν τα παλαιά έργα κατά την περίοδο της συντήρησης τους. Ο διαγωνισμός έγινε τον Ιανουάριο του 2025 στα πλαίσια των εορτασμών για τα 100 χρόνια της έκθεσης από το 1925. Αναδεικνύοντας την σημασία της συνεργασίας για πολιτιστικά θέματα ανάμεσα στα ιστορικά καφέ, η έκθεση αυτή απόκτησε περιοδικό χαρακτήρα και μετά την λήξη της στο A Brasileiro, τον Μάρτιο του 2026, θα ξεκινούσε την περιοδεία της στα ιστορικά καφέ, ξεκινώντας πρώτα από το Cafe Santa Cruz στις 14 Απριλίου 2026. Η έκθεση φιλοξενείται στο παλαιό Ιερό της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη της Santa Cruz που σήμερα λειτουργεί ως χώρος εκθέσεων και πολιτιστικών εκδηλώσεων του Cafe Santa Cruz. Τα εγκαίνια της έκθεσης ακολούθησε μια συζήτηση για τα έργα με τους καλλιτέχνες δημιουργούς, ενώ

¹¹⁷ Marques, *Texto historia Cafe Santa Cruz Jan. 2026*. · Rota dos Cafes com Historia de Portugal, διαθέσιμο στο, [Associations – HistoricCafesRoute](#), ημερομηνία πρόσβασης 18/5/2026 · Cultural Routes, διαθέσιμο στο, [Cultural Routes - Cultural Routes](#), ημερομηνία πρόσβασης 18/5/2026. · Marques, *Construcao de uma Memoria Historica*.

¹¹⁸ Marques, *Texto historia Cafe Santa Cruz Jan. 2026*.

εκδόθηκε ένα βιβλίο που παρουσίαζε και τεκμηρίωνε το όλο εγχείρημα συγκεντρώνοντας κείμενα, εικόνες και τις συμβολές των συμμετεχόντων. (Figure 9) ¹¹⁹

Figure 9, αφίσα περιοδικής έκθεσης A Brasileira & Cafe Santa Cruz, πηγή Vitor de Sa Marques.

Η παραπάνω δράση συνδυάστηκε με τους εορτασμούς των 103 ετών του Cafe Santa Cruz. Στους ίδιους εορτασμούς εντασσόταν η επανέναρξη της συνεργασίας με τα Πορτογαλικά Ταχυδρομεία. Η συνεργασία είχε αρχίσει το 2016 όταν εκδόθηκε μια συλλεκτική κάρτα με γραμματόσημα αφιερωμένα στα Ιστορικά Καφέ. Συνεχίστηκε το 2017 με την έκδοση του βιβλίου *Cafes Portugueses: tertulias e tradicao* και στις 23 Μαΐου 2023 με αφορμή τα 100 χρόνια του Cafe Santa Cruz και την κυκλοφορία ενός γραμματοσήμου και μιας ταχυδρομικής κάρτας συνοδευόμενης από μια αναμνηστική σφραγίδα. Αυτή την φορά επανεκδόθηκε η ταχυδρομική κάρτα του 2023 συνοδευόμενη από μια αναμνηστική σφραγίδα των 103 χρόνων του καφέ. Όπως ο Vitor de Sa Marques σημείωσε επρόκειτο για εξαιρετική ευκαιρία να ξαναθυμηθούμε την συνήθεια της γραφής, να εκπλήξουμε φίλους και συγγενείς ταχυδρομώντας αυτήν την

¹¹⁹ Marques, *Texto historia Cafe Santa Cruz Jan. 2026.* · Vitor de Sa Marques, *Celebracoes do 103 aniversario do Cafe Santa Cruz*, συνοδευτικό κείμενο ερωτηματολογίου Vitor de Sa Marques, 2026. · Vitor de Sa Marques, *Exposicao abril 2026 cafes historicos e pinturas*, συνοδευτικό κείμενο ερωτηματολογίου Vitor de Sa Marques.

κάρτα η οποία ταξιδεύοντας μέσω οδικών, σιδηροδρομικών και αεροπορικών δικτύων θα έφτανε στον προορισμό της .¹²⁰

Στο ίδιο πλαίσιο εορτασμών περιλαμβανόταν μια συζήτηση με εκπροσώπους των σημαντικότερων Ιστορικών Καφέ της Πορτογαλίας. Οι εκπρόσωποι θα παρουσίαζαν την ιστορία των καφέ τους αναδεικνύοντας τον ρόλο που είχαν ως ζωντανές μαρτυρίες συλλογικής μνήμης, στην αρχιτεκτονική, την πολιτική αλλά και την κοινωνική και εμπορική ιστορία της πόλης τους. Με λίγα λόγια δηλαδή τόσο της υλικής όσο και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η εκδήλωση θα έκλεινε με μια βραδιά παραδοσιακής μουσικής fado. Όπως και προηγουμένως αναφέρθηκε το 2013 και κατά την προσπάθεια οργάνωσης των εορτασμών των 90 ετών είχε συγκεντρωθεί υλικό από τους φίλους και πελάτες του Cafe Santa Cruz. Χωρίς αυτήν την διαδικασία τα τεκμήρια, οι ιδιαίτερες αυτές στιγμές και ατομικές μνήμες, θα ανήκαν μόνο στο παρελθόν ενώ πλέον ήταν κοινές ανήκοντας πλέον στην συλλογική μνήμη και διαφυλάσσονταν για τις μελλοντικές γενιές.¹²¹

Η Πορτογαλία είχε δημιουργήσει Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Κληρονομιάς στο οποίο τα Ιστορικά Καφέ, άρα και το Cafe Santa Cruz, δεν είχαν μέχρι τώρα συμπεριληφθεί. Η άποψη του κ. Marques, ήταν ότι τα Ιστορικά Καφέ ήταν αναπόσπαστο μέρος της υλικής και της άυλης κληρονομιάς της Πορτογαλίας. Τα περισσότερα ήταν ανοιχτά από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αφομοιώνοντας όλη την σύγχρονη ιστορία της χώρας και συνεπώς θα έπρεπε να ενταχθούν στο Εθνικό Μητρώο.¹²²

Εντός ενός κτηρίου ηλικίας πεντακοσίων ετών με εξαιρετικά ενδιαφέρουσα άυλη κληρονομιά, ενδιαφέρουσα λαϊκή παράδοση, και πάνω από εκατό ετών αδιάλειπτης λειτουργίας ως Cafe είναι σίγουρα ένα από τα καφέ που η ιστορία δεν είχε ξεχάσει.¹²³

¹²⁰ Marques, *Celebracoes do 103 aniversario do Cafe Santa Cruz*.

¹²¹ Marques, *Celebracoes do 103 aniversario do Cafe Santa Cruz*.

¹²² Ερωτηματολόγιο Vitor de Sa Marques

¹²³ Marques, «Cafe Santa Cruz», 17.

Κεφάλαιο 6. Cafe Brukenthal Palace

Figure 10, Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Το Cafe Brukenthal Palace βρίσκεται στο Avrig της Ρουμανίας την διαχείριση του οποίου έχει ο Arnold Gunter Klingeis ο οποίος διατελεί και πρόεδρος της Πολιτιστικής Διαδρομής του Συμβουλίου της Ευρώπης, Δρόμος Ιστορικών Καφέ. Το καφέ αποτελεί τμήμα του Παλατιού Brukenthal (Figure 10), ενός κτηρίου σχεδιασμένου ως μικρογραφία του διάσημου παλατιού Schonbrunn στην Βιέννη. Είχε δημιουργηθεί από τον ίδιο αρχιτέκτονα, το 1788, και σε αναλογία στο ένα έβδομο της εκεί αυτοκρατορικής κατοικίας. Διέθετε μια κομψή πρόσοψη και διακοσμητικές λεπτομέρειες που παρέπεμπαν στο μεγαλείο και την γοητεία της εποχής των Αψβούργων, προσφέροντας στους επισκέπτες του μια εμπειρία βγαλμένη από την κομψότητα της αυτοκρατορικής κεντρικής Ευρώπης. Το κτήμα στο οποίο βρισκόταν το παλάτι διέθετε θαυματικούς κήπους που αντλούσαν την έμπνευσή τους από τις γαλλικές, ολλανδικές και αγγλικές παραδόσεις διαμόρφωσης τοπίου. Κάθε κήπος με προσεκτικά σχεδιασμένα μονοπάτια, διακοσμητικά λουλούδια και σιντριβάνια

αντανακλούσε μια ξεχωριστή ευρωπαϊκή αισθητική μετατρέποντας μια βόλτα εντός τους σε ένα πολιτιστικό και καλλιτεχνικό ταξίδι (Figure 11 & 14).¹²⁴

Figure 11, κήποι Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Όπως πλέον και στα περισσότερα ιστορικά καφέ το φαγητό ήταν μέσα στα προσφερόμενα είδη στο Cafe Brukenthal Palace. Η όλη ατμόσφαιρα που αποπνέει ήταν σε στυλ μπαρόκ με κομψά έπιπλα και διακοσμητικά στοιχεία από αριστοκρατικές κατοικίες του 18^{ου} αιώνα. Στην γκαλερί του παρουσίαζε αντίγραφα έργων των πιο διάσημων καλλιτεχνών όπως των Leonardo da Vinci, Michelangelo, Sandro Botticelli και Vincent van Gogh. Αυτός ο συνδυασμός έργων τέχνης και διακόσμησης κατάφερνε να δημιουργήσει μια ατμόσφαιρα που συνδύαζε ιστορία, πολιτισμό και κομψότητα (.Figure 12).¹²⁵

¹²⁴ Ερωτηματολόγιο Arnold Klingeis.

¹²⁵ Στο ίδιο.

Figure 12, Cafe Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Προσπαθώντας να τιμήσει την πλούσια κληρονομιά της ευρωπαϊκής κουλτούρας στο ρόφημα του καφέ είχε δοθεί ιδιαίτερη προσοχή σε αυτό το προϊόν. Επιλέγοντας με προσοχή διάφορες ποικιλίες προσέφεραν στους επισκέπτες τους την δυνατότητα να ανακαλύψουν μια πλούσια συλλογή από ξεχωριστά αρώματα, παραδόσεις καβουρδίσματος και μεθόδους παρασκευής. Την γαστρονομική εμπειρία συμπλήρωνε το μουσείο καφέ που διέθετε. Μέσα από ενδιαφέροντα εκθέματα απεικονιζόταν η προέλευση, η εξέλιξη και η πολιτιστική σημασία του καφέ στο πέρασμα του χρόνου. Στον εξωτερικό χώρο είχε κατασκευαστεί ένα γυάλινο περίπτερο όπου οι επισκέπτες μπορούσαν να απολαύσουν τον καφέ τους. Την εμπειρία αυτή την ενίσχυε η άπλετη θέα της φύσης, το άπλετο φυσικό φως αλλά και η προστασία από τις καιρικές συνθήκες εάν απαιτηθεί. (Figure 13) ¹²⁶

¹²⁶ Στο ίδιο.

Figure 13, Γιάλινο περίπτερο του Cafe Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Όλα τα παραπάνω ο διαχειριστής τα ενέταξε ως μέρος της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς του ιστορικού του καφέ. Όμως σύμφωνα με τον ίδιο το Cafe Brukenthal Palace αντιπροσώπευε πολύ περισσότερα από ένα αρχιτεκτονικό μνημείο. Η άυλη πολιτιστική του κληρονομιά βρισκόταν στην ατμόσφαιρα, στις ιστορίες, τα έθιμα και τις αξίες που διατηρούνταν από γενιά σε γενιά, μετατρέποντας όλο το κτήμα σε μια ζωντανή μαρτυρία της ιστορίας και της πολυπολιτισμικής κληρονομιάς της Τρανσυλβανίας. Κάθε χρόνο στο κτήμα διοργανώνεται το φεστιβάλ πατάτας, ένα παραδοσιακό προϊόν της περιοχής που ακόμα συνεχίζει να καλλιεργείται. Με την συνοδεία πολλών άλλων τοπικών παραδοσιακών εδεσμάτων το καφέ γίνεται κάθε χρόνο το κέντρο της μνήμης της κοινότητας.¹²⁷

¹²⁷. Ερωτηματολόγιο Arnold Klingeis. · Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Figure 14, κήποι στο Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Το παλάτι συχνά αναφερόταν ως η Εδέμ της Τρανσυλβανίας αφού αντανakλούσε το πνεύμα της περιόδου του Διαφωτισμού. Το κτήμα διατηρούσε το πολιτιστικό όραμα του Βαρόνου Samuel von Brukenthal που σύμφωνα με τον Arnold Klingeis ήταν ένας διακεκριμένος πολιτικός, συλλέκτης και προστάτης των τεχνών ο οποίος προωθούσε την γνώση, την κομψότητα και τον προσανατολισμό προς τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Μέσω των κήπων του, της αρχιτεκτονικής του, και των καλλιτεχνικών του χώρων, το παλάτι συνέχιζε να μετέδιδε τις αξίες της πνευματικής περιέργειας και της πολιτιστικής φινέτσας. Στους χώρους του Brukenthal Palace είχε δημιουργηθεί και ένα μουσείο γυαλιού. Με πάνω από 1100 εκθέματα, αποτέλεσμα της παραγωγής κατά το παρελθόν από το γειτονικό Avrig, οι επισκέπτες του καφέ είχαν την ευκαιρία να δουν τα στάδια αλλά και το τελικό αποτέλεσμα της παραγωγής αυτού του παραδοσιακού προϊόντος της περιοχής. (Figure 15 & 16) ¹²⁸

¹²⁸. Ερωτηματολόγιο Arnold Klingeis. · Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Figure 15, Μουσείο γυαλιού στο Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Figure 16, Μουσείο γυαλιού, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Στην άυλη κληρονομιά του παλατιού εντάσσεται και η συνύπαρξη διαφορετικών κοινοτήτων στην Τρανσυλβανία, όπου ρουμανικές, σαξονικές, ουγγρικές και αυστριακές επιρροές συγχωνεύτηκαν μέσα στο πέρασμα των αιώνων. Αυτή η πολυπολιτισμική ταυτότητα, που αναδεικνυόταν από τα κοινωνικά έθιμα, την γαστρονομία, τις γλώσσες και τις τελετουργικές πρακτικές, και ιστορικά συνδέονταν με το παλάτι, του έδιναν τον ρόλο της πολιτιστικής γέφυρας μεταξύ της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, με παραδόσεις που ξεπερνούσαν τα εθνικά σύνορα. Οι συναυλίες, οι εκθέσεις, οι παραδοσιακές γιορτές και οι πολιτιστικές συγκεντρώσεις που πραγματοποιούνταν σήμερα αναβίωναν με τον δικό τους τρόπο το πνεύμα των ιστορικών σαλονιών και διατηρούσαν το παλάτι ως έναν ζωντανό πολιτιστικό χώρο και όχι ένα στατικό μνημείο.¹²⁹

Ακόμα και οι κήποι του παλατιού αποτελούσαν μέρος της άυλης πολιτιστικής του κληρονομιάς. Το περπάτημα μέσα σε αυτούς θύμιζε τον αριστοκρατικό τρόπο ζωής του δέκατου όγδοου αιώνα διατηρώντας την σύνδεση μεταξύ ανθρώπων, τοπίου και πολιτιστικής ταυτότητας. Και βέβαια εντός της άυλης κληρονομιάς του παλατιού ήταν η κουλτούρα του καφέ. Τα καφεενεία στην Ευρώπη ήταν πάντοτε χώροι για διανοητική συζήτηση, καλλιτεχνική ανταλλαγή ακόμα και διπλωματία.¹³⁰

Σημαντική θεωρήθηκε η συναισθηματική και συμβολική αξία που είχε το παλάτι για την τοπική κοινότητα και τους επισκέπτες του. Μέσα από περιόδους παρακμής και αποκατάστασης, το παλάτι Brukenthal διατήρησε συλλογικές μνήμες ιστορικής συνέχειας, ανθεκτικότητας και πολιτιστικής αναβίωσης, μετατρέποντας το σε σύμβολο για όλη την Ρουμανία.¹³¹

Αν και ο Arnold Klingeis ήταν ενήμερος σχετικά με το περιεχόμενο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς δεν γνώριζε εάν η χώρα του την είχε επίσημα αποδεχθεί δημιουργώντας έναν σχετικό εθνικό κατάλογο, πόσο μάλλον εάν τα ιστορικά καφέ περιλαμβάνονταν σε έναν τέτοιο κατάλογο. Η από αιώνων πολυπολιτισμική κοινωνία της Ρουμανίας, την είχε προικίσει με έναν πλούτο από τέχνες και πρακτικές που περνούσαν από γενιά σε γενιά. Η υφαντική, το κέντημα, η κεραμική, η ξυλογλυπτική, η αγιογραφία και φυσικά η λαϊκή μουσική, οι χοροί και οι εποχιακές γιορτές και τελετουργίες ήταν βαθιά ριζωμένες στον πληθυσμό. Αυτός ήταν ο λόγος που πίστευε

¹²⁹ Ερωτηματολόγιο Arnold Klingeis.

¹³⁰ Στο ίδιο.

¹³¹ Στο ίδιο.

ότι η Ρουμανία θα έπρεπε να είχε υιοθετήσει την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς με το παλάτι Brukenthal, και το καφέ του, να κατείχε κεντρική θέση σε αυτήν.¹³²

Οι εθνικοί σύλλογοι και δίκτυα καφέ είχαν αυξημένη ικανότητα να εντοπίζουν, υποστηρίζουν και συντονίζουν τα ιστορικά καφέ στην επικράτεια τους. Η υποστήριξη τους περνούσε από μια συμβολική πρωτοβουλία σε ένα δυναμικό σύστημα, διασφαλίζοντας ότι η ανάπτυξη ξεκινούσε από το τοπικό προς το γενικό και δεν ήταν μια πρωτοβουλία που επιβάλλεται από μία κεντρική δομή.¹³³

Τα ιστορικά καφέ αντιμετωπίζουν συνεχώς προκλήσεις που έχουν να κάνουν με το κόστος συντήρησης, τις πιέσεις εκσυγχρονισμού, τις μεταβαλλόμενες τουριστικές αγορές και την απώλεια της παραδοσιακής ταυτότητας. Οι εθνικοί σύλλογοι θα μπορούσαν να σταθούν δίπλα τους σε αυτά τα προβλήματα παρέχοντας εμπειρογνωμοσύνη, υπεράσπιση, εκπαίδευση και δυνατότητες δικτύωσης και ανταλλαγής βέλτιστων πρακτικών. Έδιναν επίσης μια σαφή γεωγραφική εμβέλεια και ποικιλομορφία στην Πολιτιστική Διαδρομή του Συμβουλίου της Ευρώπης, Δρόμος Ιστορικών Καφέ, μιας και η κουλτούρα του καφέ στην Ευρώπη αναπτύχθηκε διαφορετικά στις διάφορες περιοχές της ενσωματώνοντας τελικά αυτές σε μια κοινή ευρωπαϊκή αφήγηση.¹³⁴

Οι εθνικοί σύλλογοι θα μπορούσαν επίσης να οικοδομήσουν συνεργασίες με τοπικές τουριστικές αγορές, δήμους, πανεπιστήμια και μουσεία προσαρμοσμένες στις τοπικές πραγματικότητες αλλά ταυτόχρονα συνδεδεμένες με το πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Πολιτιστικών Διαδρομών. Τα ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα γίνονταν δυνατότερα και βιώσιμα όταν υποστηρίζονταν από εθνικούς συλλόγους με οργανωτική επάρκεια. Μέσω των εθνικών συλλόγων ο Δρόμος Ιστορικών Καφέ θα μπορούσε να ήταν τόσο αυθεντικά τοπική όσο και ουσιαστικά ευρωπαϊκή.¹³⁵

Όσον αφορά τους κανόνες συμμετοχής σε εθνικούς συλλόγους ο Arnold Klingeis θεωρούσε ότι ήταν όχι μόνο χρήσιμοι αλλά και απαραίτητοι αφού διασφάλιζαν την διατήρηση της ταυτότητας και της αυθεντικότητας της πολιτιστικής αξίας των καφέ με κοινούς στόχους και πρότυπα. Αυτοί οι κανόνες θα έπρεπε να ήταν σε συμφωνία με τις αρχές και τους κανόνες του Δρόμου Ιστορικών καφέ διατηρώντας

¹³² Στο ίδιο.

¹³³ Στο ίδιο.

¹³⁴ Στο ίδιο.

¹³⁵ Στο ίδιο.

ταυτόχρονα επαρκή ευελιξία ώστε να μπορούσαν να αποτύπωναν την ποικιλομορφία των διαφορετικών χωρών και περιοχών.¹³⁶

Η ίδια η κουλτούρα του καφέ, πίστευε ότι προσέφερε την δυνατότητα επέκτασης των δικτυώσεων και έξω από τα γεωγραφικά όρια της Ευρώπης, στην Αφρική, την Μέση Ανατολή, τη Λατινική Αμερική και Ασία. Ιδιαίτερα όμως στις περιοχές που ο καφές ιστορικά καλλιεργούταν και διακινούνταν. Υπό αυτήν την προοπτική ο Δρόμος Ιστορικών Καφέ δεν θα ήταν μόνο από τις πιο εκτεταμένες γεωγραφικά πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης αλλά μια παγκόσμια πλατφόρμα αφιερωμένη στην πολιτιστική φιλοξενία και την κουλτούρα του καφέ.¹³⁷

Όπως μπορεί να παρατηρηθεί στον ιστότοπο του καφέ ο διαχειριστής έχει οργανώσει μια σειρά από τουριστικά πακέτα, συγκεκριμένα εφτά πακέτα, με θέμα τα ιστορικά καφέ και επίκεντρο το Cafe Brukenthal Palace.¹³⁸

¹³⁶ Στο ίδιο.

¹³⁷ Ερωτηματολόγιο Arnold Klingeis. · Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

¹³⁸ Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Κεφάλαιο 7. Καφέ Ωραία Ελλάδα.

Το καφέ Ωραία Ελλάδα βρίσκεται στην Αθήνα. Ευνοημένο από την τοπογραφία είχε την τύχη να βρίσκεται πάντα στο κέντρο της πόλης, μιας και ο βράχος της Ακροπόλεως, κάτω από τον οποίο βρίσκεται, θεωρούνταν από την αρχαιότητα το επίκεντρο της πόλης. Υπεύθυνος στο καφέ είναι ο Αντωνίου Ιωάννης, συγγραφέας της παρούσας εργασίας και πρώην μέλος του πρώτου εκλεγμένου Διοικητικού Συμβουλίου της Πολιτιστικής Διαδρομής του Συμβουλίου της Ευρώπης, Δρόμος Ιστορικών Καφέ.

Η ιστορία του καφέ χωριζόταν σε δύο περιόδους. Αν και υπάρχει μια ασάφεια για το πότε άνοιξε θα ακολουθήσουμε την χρονολόγηση του ακαδημαϊκού Δημήτριου Καμπούρογλου που φαίνεται να ήταν η πιο πλήρης. Η πρώτη περίοδος του καφέ ξεκινούσε προς το τέλος του 1836, ουσιαστικά με την ίδρυση του νεότερου ελληνικού κράτους. Την περίοδο εκείνη ο Ιταλός «Μπρινταρέλλι και Σια» (μάλλον επρόκειτο για εταιρεία του Μπρινταρέλλι) ίδρυσε το καφέ «Μπέλλα Γκρέτσια» (ή «Bella Grecia»). Το καφέ αυτό δεν έμοιαζε με τα υπόλοιπα καφέ που διέθετε η πόλη κατά την οθωμανική περίοδο. Επρόκειτο για ένα πραγματικά αστικό ευρωπαϊκό καφέ, σαν η πόλη να δήλωνε με συμβολικό τρόπο την αλλαγή εποχής, αφήνοντας πίσω της το οθωμανικό παρελθόν στρεφόμενη πλέον στην δύση. Τα εγκαίνια του συνοδεύτηκαν από διαφήμιση όπου εκθειαζόταν η περίτεχνη και πολυτελή του διακόσμηση, με ένα μπιλιάρδο σε κεντρική θέση όπως κάθε καλό καφέ της Ευρώπης. Γύρω στα 1842 εμφανιζόταν να το διεύθυνε ένας άλλος Ιταλός, πιθανόν μέλος της παρέας του ιδρυτή, ο Σάντος Μπαλούρδος. Το καφέ γρήγορα αγαπήθηκε από την τοπική κοινότητα και δεν άργησε να εξελληνισθεί πλήρως, περνώντας πρώτα υπό την διαχείριση ενός Έλληνα στην καταγωγή, του Παναγή Βενετσάνου, και στην συνέχεια να μετατραπεί από Bella Grecia σε Ωραία Ελλάδα.¹³⁹

Όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία μπήκε σε μια παρατεταμένη περίοδο παρακμής, η επίσκεψη στα εδάφη της έγινε πιο προσιτή, και πολλοί σημαντικοί δυτικοί άρχισαν να επισκέπτονται την μυστηριώδη για αυτούς Ανατολή. Ήθελαν όμως να δουν από κοντά και τον τόπο που για πολλές γενιές διάβαζαν για αυτόν. Ήταν ο ελλαδικός χώρος στις βάσεις του οποίου στηρίχτηκε ο δικός τους σύγχρονος πολιτισμός, ο

¹³⁹ Δημήτρης Καμπούρογλου, *Απομνημονεύματα μιας μακράς ζωής, 1852-1932, τόμος Α-Β, 1852-1872*, Αθήνα: Αναστατικές εκδόσεις Διον. Νότη Καραβιά, 2020, σελ.166,167. · Γιάννης Παπακώστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφενεία της Αθήνας*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2011, σελ. 123 · Άρτεμις Σκουμπουρδή, *Καφενεία της παλιάς Αθήνας*, Αθήνα: Δήμος Αθηναίων, 2001, σελ. 37.

δυτικός. Έτσι πολύ πριν γίνει πρωτεύουσα του σύγχρονου ελληνικού κράτους, αλλά ακόμα περισσότερο αργότερα, η Αθήνα, λόγω του αρχαίου παρελθόντος της, ήταν αν όχι προορισμός ένα σίγουρο πέραςμα για αυτούς τους περιηγητές. Το καφέ Ωραία Ελλάδα πέρα από την κεντρική του τοποθεσία δίπλα στην Ακρόπολη και την αγορά της πόλης, ήταν κοντά στα ανάκτορα και το κτήριο της (παλαιάς) Βουλής. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο σημείο της εργασίας τα ευρωπαϊκά αστικά καφέ είχαν στενή σχέση με την δημοσιογραφία. Το Ωραία Ελλάδα ήταν από τα λίγα σημεία της πόλης όπου υπήρχε η δυνατότητα προμήθειας και ανάγνωσης του ξένου τύπου. Έτσι όταν ένας από τους πιο γνωστούς περιηγητές της εποχής, ο Χανς Κρίστιαν Άντερσεν, επισκέφθηκε την πόλη το 1841 δεν μπορούσε να μην επισκεφθεί και το Ωραία Ελλάδα. Έγραψε δε ότι ήταν από τα πιο πολυτελή καφενεία που είχε δει σε όλη την Ευρώπη.¹⁴⁰

Λόγω αυτών των χαρακτηριστικών του στα τραπέζια του συνωστίζονταν οπλαρχηγοί, πολιτικοί, πρεσβευτές και άνθρωποι των γραμμάτων. Ένα ανθρώπινο μίγμα που πολλές φορές γινόταν εκρηκτικό πυροδοτώντας εξελίξεις που επηρέαζαν την πορεία ολόκληρης της χώρας. Εκεί ζυμώθηκαν και ξεκίνησαν διαδηλώσεις που εξελίχθηκαν σε αντιμοναρχικές κινητοποιήσεις όπως τα Σκιαδικά, ή η διαδήλωση κατά του συμβούλου του βασιλιά Γεωργίου, Σπόνεκ.¹⁴¹

Από τότε που η Αθήνα έγινε η πρωτεύουσα του νέου Ελληνικού Κράτους η μικρή πόλη άρχισε να μεγαλώνει. Η εγκατάσταση πολλών πλούσιων ομογενών, αλλά και πλουσίων από την επαρχία, καθώς και η ίδρυση το 1873 της Τραπεζής Πίστεως και της Μεταλλουργίας Λαυρίου, ανέβασε τις προσδοκίες των κατοίκων της. Στα 1872, στο πατάρι του καφενείου, εγκαταστάθηκε η λέσχη εμπόρων ΕΡΜΗΣ. Τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η χώρα εκείνη την εποχή αποτελούσαν το επίκεντρο φλογερών καθημερινών συζητήσεων στην κοινωνία και βέβαια ακόμα περισσότερο στο καφέ. Αγαπημένη έκφραση των εμπόρων θαμώνων του, με σκοπό να περιγράψουν την αναποτελεσματική διαχείριση της κρίσης από το κράτος ήταν: «με κάνουν υπουργό για 24 ώρες» και τα προβλήματα θα λύνονταν. Ελλείψει ενός επίσημου χρηματιστηρίου μάλιστα, το οποίο άνοιξε γύρω στα 1876, γρήγορα η λέσχη μετατράπηκε σε ένα είδος

¹⁴⁰ Παπακώστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφενεία της Αθήνας*, 124 · Χανς Κρίστιαν Άντερσεν, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εστία, 1999, σελ.38. · Αναστάσιος Λώζου, *Η οικονομική ιστορία των Αθηνών*, Αθήνα: Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών, 1984, σελ. 218. · Σκουμπουρδή, *Καφενεία της παλιάς Αθήνας*, 35.

¹⁴¹ Καμπούρογλου, *Απομνημονεύματα μιας μακράς ζωής*, 167,168 · Παπακώστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφενεία της Αθήνας*, 124,126,127. · Λώζου, *Η οικονομική ιστορία των Αθηνών*, 218. · Αχιλλέας Χατζόπουλος, *Τα Καφενεία του Ελληνισμού*, 20. · Σκουμπουρδή, *Καφενεία της παλιάς Αθήνας*, 36.

μετοχοπρατήριου. Οι έντονες πολιτικές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις του παρελθόντος είχαν περάσει αποκλειστικά στο πεδίο της οικονομίας.¹⁴²

Το καλοκαίρι του 1879 οι πόρτες του καφέ «Ωραία Ελλάδα» έκλεισαν για τελευταία φορά και στην θέση του άνοιξαν οι πόρτες του καταστήματος υφασμάτων Ωραία Ελλάδα των Αδελφών Μαλανδρινών. Το ξαφνικό αυτό κλείσιμο του καφέ πλήγωσε την κοινωνία της πόλης, θεωρήθηκε ότι ήταν μια βέβηλη πράξη, και αποτέλεσε κεντρικό θέμα στις συζητήσεις και την ειδησεογραφία της εποχής. Οριοθετούσε όμως και την μετάβαση σε μια άλλη εποχή. Από τον ρομαντισμό της παλαιάς Αθήνας στον ρεαλιστικό κόσμο της νέας Αθηναϊκής Σχολής.¹⁴³

Το παράπονο που ο ακαδημαϊκός και αθηναιογράφος Δημήτρης Καμπούρογλου εξέφρασε, ότι υπήρχε στην πόλη μια έλλειψη στην ικανότητα της να διατηρήσει τις παραδόσεις της, και για αυτό αποδέχθηκε το οριστικό κλείσιμο του Ωραία Ελλάδα, πήρε πολλά χρόνια να βρει ανταπόκριση. Ο Καμπούρογλου απορούσε, και κατηγορούσε, τους κατοίκους της πόλης που δεν βρέθηκε κάποιος, έστω να επανιδρύσει το καφέ. Τελικά αυτό συνέβη το 1980, στην οδό Μητροπόλεως 59, σε ένα κτήριο του μεσοπολέμου, χαρακτηριστικό δείγμα του αρχιτεκτονικού μοντερνισμού για την πόλη. Το κτήριο είχε χρησιμοποιηθεί για μισό αιώνα ως επιχείρηση με αντικείμενο τα υφάσματα. Αλλάζοντας του χρήση ο συλλέκτης, και λάτρεις της λαϊκής παράδοσης, Παναγιώτης Γερολυμάτος έδωσε ξανά ζωή στο καφενείο Ωραία Ελλάδα. Αυτή τη φορά τα υφάσματα αποχωρούσαν δίνοντας ξανά την θέση τους στο καφέ Ωραία Ελλάδα.¹⁴⁴

Η χώρα εισερχόταν σε μια νέα περίοδο. Η περίοδος της μεταπολίτευσης ξεκινούσε, και μαζί ξεκινούσε μια νέα πορεία με την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Στα τραπέζια του καφέ, καλλιτέχνες, ηθοποιοί και πολιτικοί άρχισαν να πίνουν ξανά θέσεις. Οι φοιτητές το έκαναν στέκι τους δίνοντας την δική τους δυναμική στον χώρο. Εντός του οι επισκέπτες μπορούσαν, πίνοντας τον καφέ και το ούζο τους, να θαυμάσουν, να αγγίξουν και να αγοράσουν αντιπροσωπευτικά δείγματα της ελληνικής λαϊκής τέχνης προερχόμενα από την επαρχία. Τα χειροποίητα κεραμικά, τα ξυλόγλυπτα, οι κασέλες, τα κεντήματα και οι γκραβούρες και λιθογραφίες ήταν το ιδανικό συμπλήρωμα της θέας που είχε στην Βιβλιοθήκη του Αδριανού, την

¹⁴² Λώζου, *Η οικονομική ιστορία των Αθηνών*, 45,46,218,219. · Σκουμπουρδή, *Καφενεία της παλιάς Αθήνας*, 39,120,121.

¹⁴³ Παπακώστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφεενεία της Αθήνας*, 131,132,133.

¹⁴⁴ Λώζου, *Η οικονομική ιστορία των Αθηνών*, 218.

Πλάκα και τον βράχο της Ακροπόλεως. Στην φωτογραφία της Figure 17 βλέπουμε τον γνωστό Έλληνα ηθοποιό Θανάση Βέγγο να συνομιλεί με τον Χιώτη χαράκτη Νίκο Γιαλούρη στο Ωραία Ελλάδα. Ο Γιαλούρης ήταν για χρόνια καλλιτεχνικός διευθυντής στο Κέντρο Ελληνικής Παράδοσης κάτι που δείχνει τον πολιτιστικό προσανατολισμό που είχε από την αρχή η Ωραία Ελλάδα. Στις φωτογραφίες των Figure 18 & 19 βλέπουμε απόψεις από την μόνιμη έκθεση κεραμικών, μία από την Σάμο και μία από την Λέσβο, στους χώρους του καφέ.

Figure 17, Ο ηθοποιός Θανάσης Βέγγος και ο χαράκτης-ζωγράφος Νίκος Γιαλούρης στο Ωραία Ελλάδα, δημόσια αναρτημένη φωτογραφία στο καφέ, αρχείο Παναγιώτη Γερολυμάτου

Figure 18, Έκθεση σαμιώτικων κεραμικών στο Ωραία Ελλάς, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 12/12/2009

Figure 19, Έκθεση λεσβιακών κεραμικών στο Ωραία Ελλάς, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 27/6/2026

Αν και αστικό καφέ οι δεσμοί του Ωραία Ελλάς με την επαρχία ήταν πάντα στενοί. Για πολλές δεκαετίες η πόλη της Αθήνας φιλοξενούσε τα λεγόμενα καφέ της επαρχίας. Κάθε πόλη, περιοχή ή νησί της χώρας είχε το αντίστοιχο καφέ της στην

πρωτεύουσα, που είχε αναλάβει τον ρόλο της σύνδεσης της αντίστοιχης κοινότητας (συνήθως οικονομικών μεταναστών) μεταξύ τους, ενώ υποδεχόταν και κατεύθυνε τους νέους εσωτερικούς μετανάστες διατηρώντας ταυτόχρονα ζωντανή την μνήμη της περιοχής προέλευσης. Ο ρόλος που το καφέ Ωραία Ελλάδα είχε αναλάβει, ήταν να υποδέχεται τους λαϊκούς καλλιτέχνες που έρχονταν από την επαρχία στην πόλη για να διαθέσουν τα έργα τους. Σκοπός ήταν οι καλλιτέχνες αυτοί να έβρισκαν ένα γνώριμο και φιλόξενο περιβάλλον, αφού πολλές φορές όχι μόνο δεν ήταν συνηθισμένοι στις εικόνες και τους ήχους της πόλης αλλά ήταν και επιφυλακτικοί απέναντι τους. Στην ελληνική επαρχία όμως πέρα από την παραγωγή εξαιρετικών χειροποίητων κεραμικών και ξυλόγλυπτων αντικειμένων η ίδια η φύση μεγαλουργούσε. Ξεφεύγοντας από την στενή έννοια της ανθρώπινης δημιουργίας αλλά ακολουθώντας τις γνώριμες εικόνες που κάποιος μπορούσε να δει στην ύπαιθρο, το καφέ οργάνωσε και παρουσίασε την έκθεση «Η Τέχνη της Φύσης» με ξύλινα και πέτρινα αντικείμενα που η ίδια η φύση σμίλεψε. (Figure 20)

Figure 20, άποψη της έκθεσης «Η Τέχνη της Φύσης» στο Ωραία Ελλάδα, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 27/6/2026

Η πρωτοτυπία στην έκθεση των καλλιτεχνημάτων που ήταν εμπνευσμένα από την λαϊκή παράδοση παρουσιάζεται και στην φωτογραφία στην Figure 21. Μετά την απώλεια του Γερμανού καλλιτέχνη Αντώνιου Σαντορινιού-Σαντορινάκη (Πίτιγκερ), και για να τιμήσει την πολύχρονη δημιουργία και συνεργασία μαζί του, το καφέ

προχώρησε σε μία έκθεση από αντίγραφα έργων του εμπνευσμένα από ελληνικά τοπία και δραστηριότητες, που εκτίθενται με αρκετά πρωτότυπο και ενδιαφέροντα, όπως οι επισκέπτες δηλώνουν, τρόπο.

Figure 21, έκθεση προς τιμήν του καλλιτέχνη Αντώνιου Σαντορινιού-Σαντορινάκη (Πίτιγκερ), φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 2/6/2026

Στο πρακτικό πεδίο η «Ωραία Ελλάδα» λειτουργούσε υπό την σκέπη και την ενίσχυση ενός ιδιωτικού φορέα-εταιρείας του «Κέντρου Ελληνικής Παράδοσης» (Figure 22). Αν και λογιστικά οι δραστηριότητες ήταν χωρισμένες σε έσοδα και έξοδα, του καφέ και των πωλήσεων από τα διάφορα χειροποίητα κεραμικά ή ξυλόγλυπτα αντικείμενα και έργα τέχνης, στην πραγματικότητα όλα αποτελούσαν μια ενότητα που η μία δράση στήριζε την άλλη. Από το 2010 με την οικονομική κρίση να εξαπλωνόταν στην Ελλάδα το «Κέντρο Ελληνικής Παράδοσης» είδε τις πωλήσεις παραδοσιακών αντικειμένων και εκθέσεων να συρρικνώνονταν.

Figure 22, Τοιχογραφία στο Ωραιά Ελλάδα, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 2/6/2026

Την ίδια στιγμή όμως η Ωραιά Ελλάδα όλο και δυνάμωνε. Λόγω της οικονομικής κρίσης τα ταξίδια είχαν γίνει απαγορευτικά για τους περισσότερους. Ήταν όμως η κατάλληλη περίοδος για να άρχιζαν ξανά οι Αθηναίοι να ανακαλύπτουν ξανά την πόλη και τα σύμβολα της. Ήταν μια τάση που είχε έρθει για να μείνει και που αργότερα συνδυάστηκε με την αυξημένη τουριστική κίνηση στην πόλη. Η Αθήνα είχε σταδιακά πετύχει αυτό που πάντα αποζητούσε, να μετατρέπεται σε μια πόλη προορισμός, που προσφερόταν για επίσκεψη όλες τις εποχές του χρόνου. Στην φωτογραφία στην Figure 26 παρατηρείται η συμμετοχή του καφέ σε εκδήλωση του Αεροδρομίου Αθηνών με στόχο την προώθηση του πολιτιστικού τουρισμού. Η επιτυχία του Ωραιά Ελλάς την περίοδο αυτή συνοδεύτηκε από αυξημένες ανάγκες λειτουργίας ώστε πλέον να χρησιμοποιεί τους περισσότερους χώρους στο κτήριο. Στις φωτογραφίες στην Figure 23 & 24 & 25 παρουσιάζεται το καφέ από διαφορετικά σημεία.

Figure 23, άποψη του καφέ Ωραία Ελλάς με θέα στον βράχο της Ακρόπολης, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 2/6/2026

Figure 24, το μπάρ του καφέ Ωραία Ελλάς, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 2/6/2026

Figure 25, άποψη από το εσωτερικό του καφέ Ωραία Ελλάς, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 2/6/2026

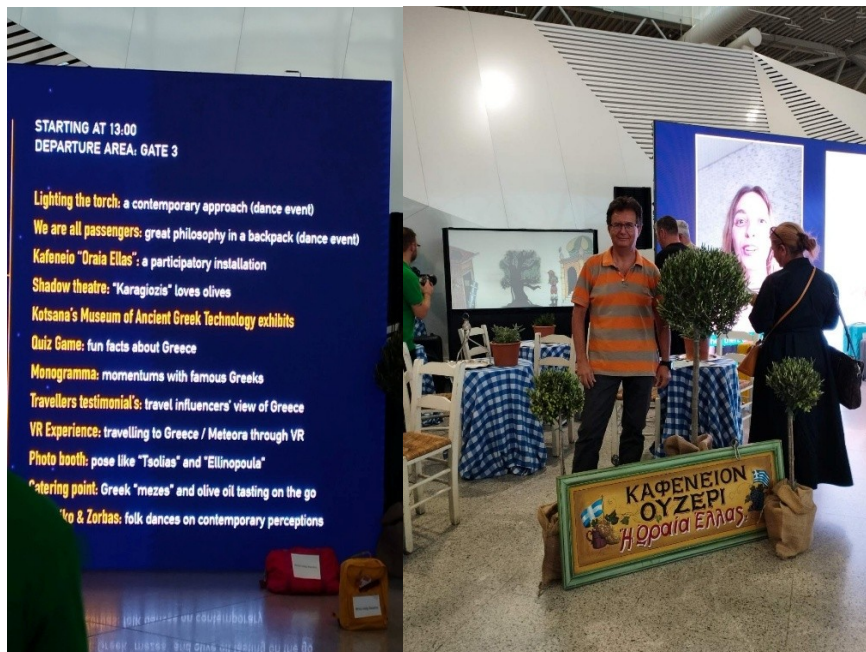

Figure 26, Συμμετοχή του καφέ σε εκδήλωση του Αεροδρομίου Αθηνών, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 24/9/2024

Η τοποθεσία, ως υλικό στοιχείο του πολιτισμού, συνέχιζε να διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην επισκεψιμότητα του καφέ. Βρισκόταν δίπλα από τον μεγαλύτερο εμπορικό δρόμο της χώρας, την Ερμού, δίπλα στην Βουλή, το πολιτικό κέντρο της

χώρας, τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία της πόλης και μια μεγάλη τουριστική αγορά. Όλα αυτά υποστηρίζονταν από ένα πυκνό δίκτυο ιδιωτικών και δημόσιων συγκοινωνιών στην χώρα, ταξί, λεωφορεία, ηλεκτρικός σιδηρόδρομος και μετρό.

Έχοντας αυτό το υλικό πολιτιστικό στοιχείο ως σύμμαχο το καφέ πάντα υποστήριζε τις σχέσεις με άλλους πολιτιστικούς φορείς. Την περίοδο που σε πολύ κοντινή απόσταση δημιουργούταν το νέο Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού (ΜΝΕΠ) στην οδό Άρεως, οι αρχιτέκτονες που είχαν αναλάβει το έργο ζήτησαν την βοήθεια του. Μέσα σε ένα σύμπλεγμα παραδοσιακών κατοικιών που μετατρέπονταν σε μουσείο υπήρχε το βυζαντινό εκκλησάκι του Αγίου Ελισσαίου. Τα βαθουλώματα που υπήρχαν πάνω από τους φεγγίτες του, όπως και σε κάθε βυζαντινή εκκλησία, ήταν σημεία ένταξης σκυριανών κεραμικών στην κατασκευή του. Η συλλογή των χειροποίητων κεραμικών σκευών του καφέ ήταν πλούσια, και έτσι προσφέρθηκαν δωρεάν κοσμώντας από τότε την βυζαντινή εκκλησία του μουσείου.

Figure 27, Λαχείο υπέρ των Αρχαιοτήτων, μόνιμη έκθεση στο καφέ Ωραία Ελλάς, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 27/6/2026

Ένας από τους στόχους του καφέ είναι και η διάσωση παλαιών αντικειμένων. Αν και εστιάζει κυρίως σε όσα έχουν σχέση με την ιστορία των καφέ, ενδιαφέρον δείχνεται και σε άλλα αντικείμενα λαϊκής τέχνης όπου και χρησιμοποιούνται στην διακόσμηση του. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται και σε όσα αντικείμενα κινδυνεύουν λόγω

της φύσης τους, όπως τα έντυπα. Στην φωτογραφία στην Figure 27 παρουσιάζεται ένα από αυτά που τώρα διακοσμεί τους τοίχους του καφέ. Είναι ένα από τα πρώτα λαχεία που εξέδωσε το ελληνικό κράτος, το 1880, για λογαριασμό της Αρχαιολογικής Εταιρίας, και με σκοπό την διαμόρφωση, ανάδειξη και προστασία των αρχαιολογικών χώρων στην περιοχή.

Το 2023 το καφέ χρειάστηκε να δανείσει παλαιά αντικείμενα καφέ από την συλλογή του, με σκοπό την ενίσχυση της περιοδικής έκθεσης «Βρυσάκι, αναζητώντας τη χαμένη συνοικία», στο Λουτρό των Αέρηδων, παράρτημα του ΜΝΕΠ. (Figure 28)

Figure 28, Περιοδική έκθεση «Βρυσάκι. Αναζητώντας τη χαμένη συνοικία» 14 Μαΐου- 31 Δεκεμβρίου 2023, Λουτρό των Αέρηδων-,Μουσείο Νέοτερου Ελληνικού Πολιτισμού, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 31/5/2023

Την ίδια χρονιά είχαν δοθεί ως δωρεά αντικείμενα διακόσμησης του καφέ για την ενίσχυση των εκθέσεων του νέου ΜΝΕΠ. Συγκεκριμένα δόθηκαν αντικείμενα, όπως ένας παλαιός μπρούτζινος δίσκος σερβιρίσματος, ένα παλαιό τάβλι και ένας σπάνιος εφημεριδοστάντης με σκοπό να τον εμπλουτισμό της Μόνιμης Έκθεσης του Μουσείου αφιερωμένης σ τον Άυλο Πολιτισμό των Καφέ. Την ίδια περίοδο

προσφέρθηκαν και σπάνιες φιγούρες καραγκιόζη, μια ακόμα πολύ σημαντική έκφραση του λαϊκού πολιτισμού, με σκοπό την ενίσχυση μιας ακόμα Μόνιμης Έκθεσης του Μουσείου. (Figure 29)

Figure 29, Μόνιμη έκθεση «Ο Άυλος Πολιτισμός των Καφέ», ΜΝΕΠ, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 31/5/2023

Είχε γίνει παράδοση για το καφέ να φιλοξενούσε ή να διοργάνωνε εκδηλώσεις. Την χειμερινή περίοδο διοργάνωνε μουσικές παραστάσεις τότε τα μεσημέρια και τότε τα βράδια. Την περίοδο των εκλογών πολύ συχνά αποτελούσε πεδίο προβολής υποψηφίων και κομματικών προγραμμάτων. Στην φωτογραφία στην Figure 30 η γνωστή ερευνήτρια της λαϊκής παράδοσης και ερμηνεύτρια παραδοσιακής μουσικής, Δόμνα Σαμίου, ερμηνεύει δημοτικό τραγούδι στο Ωραία Ελλάδα. Στην φωτογραφία της Figure 32 βλέπουμε μια από τις πολλές βραδιές που ήταν αφιερωμένες στο σινεμά. Στην συγκεκριμένη βραδιά προβλήθηκε ένα ντοκιμαντέρ αφιερωμένο στον ερμηνευτή

της κρητικής μουσικής, Νίκο Ξυλούρη. Μια άλλη δράση που το καφέ συχνά φιλοξενούσε ήταν η παρουσίαση βιβλίων, όπως στις Figure 31 & 33.

Figure 30, Η Δόμνα Σαμίου τραγουδά στο Ωραία Ελλάς, φωτογραφία δημόσια αναρτημένη στο καφέ, αρχείο Παναγιώτη Γερολυμάτου

Οι εκδόσεις **ΙΩΛΚΟΣ** σάς προσκαλούν στην παρουσίαση του βιβλίου

«ΑΚΡΟΝ»

του Μιχάλη Κ. Γριβέα

στο ιστορικό καφενείο «**Η ΩΡΑΙΑ ΕΛΛΑΣ**»

Μητροπόλεως 59 Μοναστηράκι, Αθήνα

την **ΤΕΤΑΡΤΗ 30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2016 στις 20:00'.**

Παρουσίαση

ΝΙΚΟΣ ΤΑΒΟΥΛΑΡΗΣ

Ποιητής - πεζογράφος - δοκιμιογράφος
Αντιπρόεδρος Παν. Ένωσης Λογοτεχνών

ΕΦΗ ΜΑΧΙΜΑΡΗ

Ποιήτρια - ραδιοφωνική παραγωγός

Αποσπάσματα

ΤΖΟΥΛΙΑ ΠΟΥΛΗΜΕΝΑΚΟΥ

Ποιήτρια - μέλος Δ.Σ.
της Παν. Ένωσης Λογοτεχνών

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΣΩΚΟΣ

Ποιητής - δημοσιογράφος

Συντονίζει η

ANNA ΣΤΑΪΚΟΥ

Πολιτιστική υπεύθυνη «Ωραίας Ελλάδας»

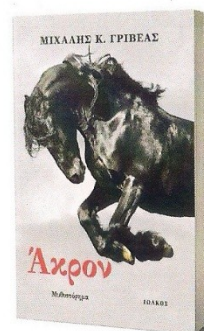
Μουσική

ΒΑΣΙΑ ΖΗΛΟΥ

τραγουδίστρια

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΣΕΝΙΔΗΣ

αρμόνιο

Εκδόσεις

ΙΩΛΚΟΣ

1961

www.iolcos.gr

Figure 31, Πρόσκληση σε παρουσίαση βιβλίου στις 30/11/2016 στο Ωραία Ελλάς, αρχείο Αντωνίου Ιωάννη

Figure 32, Βραδιά σινεμά στο Ωραία Ελλάς, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 29/3/2016

Figure 33, Παρουσίαση βιβλίου στο Ωραία Ελλάς, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 15/3/2026

Γνωστός προορισμός για ελληνικό καφέ, ψημένο πολλές φορές στην χόβολη και σεβριρισμένο με το μπρίκι του, ή ακόμα και με το παραδοσιακό φλιτζάνι και το λουκουμάκι στο πλάι. Αυτή η άυλη πολιτιστική κληρονομιά έχει επεκταθεί. Τα

τελευταία χρόνια είχε γίνει σχεδόν καθημερινή εικόνα η παράδοση μαθημάτων-επίδειξη παρασκευής ελληνικού καφέ σε ομάδες τουριστών. Τα γλυκά του κουταλιού, το ελληνικό ούζο με τον μεζέ, και τα τελευταία χρόνια ένα πλήρες μενού, την μετέτρεψαν σε προορισμό για όλες τις ανάγκες και τις ώρες της ημέρας.

Figure 34, αίθουσα ειδικών εκδηλώσεων του καφέ Ωραία Ελλάς, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 2/6/2026

Την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας το 2004 η Ωραία Ελλάς ήταν επίσημος ολυμπιακός χώρος, φιλοξενώντας δράσεις της Καναδικής Ολυμπιακής Επιτροπής. Παρέχοντας ζωντανές ανταποκρίσεις της καναδικής τηλεόρασης από την ταράτσα του κτιρίου της, και παρέχοντας την αθλητική σύνοψη των αγωνιστικών αποτελεσμάτων της ημέρας ταξίδεψε στα σπίτια πάρα πολλών καναδών και όχι μόνο. Την περίοδο εκείνη δημιουργήθηκε ένας ειδικός χώρος εκδηλώσεων για την εξυπηρέτηση των φιλοξενουμένων καναδών. Ο χώρος αυτός αποδείχθηκε χρήσιμος και πρακτικός ο οποίος χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα φιλοξενώντας μικρές εκθέσεις και εκδηλώσεις. (Figure 30)

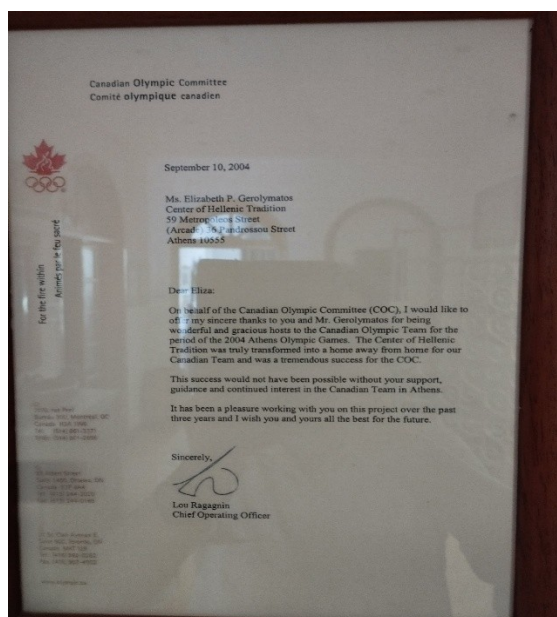

Figure 35, Ευχαριστήρια επιστολή Καναδικής Ολυμπιακής Επιτροπής, 10/9/2004, αρχείο Παναγιώτη Γερολυμάτου

Για την άψογη αυτή συνεισφορά της έλαβε μετάλλιο από την Καναδική Βουλή, και έγγραφες ευχαριστίες από την αντίστοιχη Ολυμπιακή Επιτροπή (Figure 16). Επιβεβαιώνοντας την σημασία που είχε το καφέ για την πολιτιστική ζωή της πόλης, στις 17 Μαΐου του 2012 και πριν η ολυμπιακή φλόγα ξεκινούσε το ταξίδι της για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του Λονδίνου, έκανε μια απαραίτητη στάση στο Ωραία Ελλάς (Figure 32).

Figure 36, Αφιξη της Ολυμπιακής Φλόγας στην ταράτσα του Ωραία Ελλάς, στην πορεία για το Λονδίνο, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 17/5/2012

Η σχέση του καφέ με την δημοσιογραφία ήταν πάντα στενή. Συχνά ήταν αποδέκτης συμμετοχής, ή φιλοξενίας, εκπομπών με θέμα την Αθήνα, τα καφέ ή την εστίαση, από ελληνικά και ξένα δίκτυα. Στην φωτογραφία στην Figure 33 το Αμερικανικό τηλεοπτικό δίκτυο PBS συμπεριέλαβε το Ωραία Ελλάδα στην ευρωπαϊκή food and travel σειρά εκπομπών του το 2024. Το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς το αγγλικό δίκτυο BBC έκανε γυρίσματα στο καφέ στο πλαίσιο μιας σειράς εκπομπών αφιερωμένων στον ελληνικό πολιτισμό. Και βέβαια πολλά περιοδικά, εφημερίδες και ιστοσελίδες έχουν φιλοξενήσει αφιερώματα για την ιστορία του, τα δρώμενα που φιλοξενεί, και την καθημερινή λειτουργία του.

Figure 37, Το αμερικανικό τηλεοπτικό δίκτυο PBS εντάσσει το καφέ στην food and travel ευρωπαϊκή σειρά εκπομπών του, φωτογραφικό αρχείο Αντωνίου Ιωάννη, 10/5/2024

Στην αυγή της πέμπτης δεκαετίας του, το υπουργείο πολιτισμού της Ελλάδος ενέταξε την Ωραία Ελλάδα στον κατάλογο του Εθνικού Μητρώου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς ως μέλος της Πολιτιστικής Διαδρομής «Δρόμος Ιστορικών Καφέ» του Συμβουλίου της Ευρώπης. Βέβαια ένας εθνικός σύλλογος ιστορικών καφέ λείπει από

την χώρα. Ένας τέτοιος σύλλογος θα βοηθούσε στον εντοπισμό όσων ιστορικών καφέ υπάρχουν ακόμα, στην δικτύωση τους και στην ανταλλαγή καλών πρακτικών ώστε να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Ο άυλος πολιτισμός των αστικών Ιστορικών Καφέ.

Συμπεράσματα.

Ο λαϊκός πολιτισμός μέσα από μια μεγάλη περίοδο στην οποία βρισκόταν στην αφάνεια με την έλευση του εθνικού κράτους πέρασε στο προσκήνιο. Η νέα μορφή κράτους, το έθνος κράτος, χρησιμοποίησε τον λαϊκό πολιτισμό με σκοπό την ομογενοποίηση των κατοίκων εντός των εθνικών συνόρων.

Αντικείμενο του λαϊκού πολιτισμού και της λαογραφίας είναι τα ήθη και η μετατροπή τους σε έθιμα. Σκοπός αυτής της διαδικασίας είναι η αφομοίωση των αλλαγών που συμβαίνουν στο φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον. Στην σύγχρονη εποχή όμως των γρήγορων αλλαγών, η διαδικασία αυτή έχει διαταραχθεί και έτσι τα έθιμα να μην αφομοιώνονται πλέον με ομαλό τρόπο στο κοινωνικό σύνολο. Αποτέλεσμα είναι η εμφάνιση του φαινομένου του φολκλορισμού. Σύμφωνα με αυτόν πολλά από τα έθιμα συνεχίζουν να υπάρχουν, παρόλο που δεν συνδέονται πλέον λειτουργικά με τον σύγχρονο τρόπο ζωής, είτε γιατί απλώς αρέσουν είτε γιατί συνδέονται με τον πολιτιστικό τουρισμό.

Η σύνδεση του λαϊκού πολιτισμού με τον φολκλορισμό και τον πολιτιστικό τουρισμό έδωσε μια δεύτερη ευκαιρία στην επιβίωση, ή ακόμα και την αναβίωση, πολλών εθίμων. Και αυτή η δεύτερη ευκαιρία ενσωμάτωνε το στοιχείο της βιωσιμότητας μιας και βρίσκεται σε αρμονία με την βιομηχανική μαζική παραγωγή, την άνοδο της τουριστικής αγοράς αλλά και την έννοια της παγκοσμιο-τοπικοποίησης που προσφέρει ο πολιτιστικός τουρισμός.

Με την πάροδο του χρόνου πάρα πολλά έθιμα και παραδοσιακές πρακτικές έγιναν αντικείμενο διαφωνίας ως προς την κυριότητα τους μεταξύ ομάδων και χωρών. Η ισχύς όμως του εθνικισμού γρήγορα έδειξε ότι η επίλυση αυτών των διαφωνιών δεν μπορούσε να επιλυθεί σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο αλλά χρειαζόταν μια οργανωμένη διεθνή παρέμβαση. Τα εμπόδια και η άρνηση των εθνών-κρατών να παραχωρήσουν εξουσία σε μια διεθνή παρέμβαση στάθηκαν απέναντι, μέχρι που η καταστροφή του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου έριξε αυτό το εμπόδιο αναγνωρίζοντας την άμεση ανάγκη για συνεργασία.

Η δυναμική που είχε ο όρος, πολιτιστική ιδιοκτησία, σταδιακά μετατρέποταν σε αδυναμία ως προς την δυνατότητα της να εκφράσει τον πολιτισμό στην σύγχρονη εποχή. Ο όρος αυτός είχε υιοθετηθεί από τα ισχυρά δυτικά κράτη τα οποία μέσω αυτού επιβεβαίωναν την ισχύ τους κατακρατώντας με νόμιμο τρόπο αντικείμενα πολιτισμού

άλλων κρατών. Η αντίθεση σε αυτό, σε συνδυασμό βέβαια με την άποψη που δυναμικά ερχόταν στην επιφάνεια ότι υπάρχει κενό στην αποτύπωση σημαντικών πτυχών του πολιτισμού, έφερε στο προσκήνιο τον όρο, άυλη πολιτιστική κληρονομιά, με την UNESCO να τον επισημοποιεί με την Σύμβαση του 2003. Το ενδιαφέρον της σύμβασης αυτής εστιάζοταν αποκλειστικά στην προστασία και ανάδειξη του άυλου πολιτισμού που ήταν ζωντανός, και άρα συνεχιζόταν έως τις μέρες μας.

Αν και η έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς προέκυψε από τις ανάγκες της σύγχρονης εποχής, η κληρονομιά αυτή δεν εμφανίστηκε ξαφνικά αφού μέχρι τότε αναφερόταν ως λαϊκός ή παραδοσιακός πολιτισμός. Η διαφορά εστιάζοταν στην οπτική που προσεγγιζόταν ο λαϊκός πολιτισμός. Ο εθνικισμός ενδιαφερόταν για τον λαϊκό πολιτισμό προσπαθώντας να διαχωρίσει το οικείο από το ξένο ώστε να μπορέσει να ενοποιήσει τον χώρο των νέων εθνών κρατών. Υπό την δυναμική όμως των φαινομένων της παγκοσμιοποίησης αναδεικνυόταν μια νέα διάκριση, αυτή του τοπικού από το παγκόσμιο.

Δύο ήταν τα κύρια εργαλεία που χρησιμοποιούνταν για την ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Και ήταν τα ίδια εργαλεία που και ο πολιτιστικός τουρισμός χρησιμοποιούσε. Ήταν οι πολιτιστικές εκδηλώσεις και οι πολιτιστικές διαδρομές. Οι πολιτιστικές εκδηλώσεις αποτελούσαν αντικείμενο εργασίας που συνήθως ανατίθεντο στις τοπικές κοινότητες, ενώ αντίθετα οι πολιτιστικές διαδρομές απαιτούσαν μια πιο κεντρική οργάνωση. Σε αυτό το πλαίσιο το Συμβούλιο της Ευρώπης οργάνωσε τις πολιτιστικές του διαδρομές, έχοντας ως αρχική και κεντρική στόχευση την ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου.

Η σημασία που το Συμβούλιο της Ευρώπης επέδειξε στις πολιτιστικές του διαδρομές φάνηκε και από το γεγονός ότι αναδείχθηκε σε κορυφαίο φορέα πιστοποίησης. Ιδρύοντας το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Πολιτιστικών Διαδρομών, προετοίμαζε τις υποψήφιες προς πιστοποίηση διαδρομές και εντοπίζοντας τις αδυναμίες τους, τις στήριζε αμέσως μετά και έως την επαναπιστοποίηση και έλεγχο της βιωσιμότητά τους

Η ποσοτικοποίηση των δεδομένων, από την βάση δεδομένων του Ινστιτούτου, έδειξε ότι αυτή η φροντίδα και το ενδιαφέρον αποτυπώνεται και στα νούμερα. Η τάση για την δημιουργία νέων διαδρομών είναι σταθερά αυξητική. Αυτό που από την μελέτη τους καταδείχθηκε ήταν ότι οι πιθανότητες μιας διαδρομής να είναι επιτυχημένη αυξανόταν μόνο όταν και τα ίδια τα κράτη εμπλέκονταν, επικυρώνοντας δηλαδή την

Διευρυμένη Μερική Συμφωνία. Η συμφωνία αυτή έθετε τους κανόνες και τις προϋποθέσεις για την δημιουργία μιας διαδρομής αλλά και τις δεσμεύσεις που έπρεπε τα κράτη να αναλάβουν. Το ποσοστό των κρατών που συμμετείχαν σε μια πολιτιστική διαδρομή με την ιδιότητα του μέλους όσων κρατών είχαν επικυρώσει την Διευρυμένη Συμφωνία ήταν στο 50% του συνόλου των κρατών. Το ποσοστό όμως που διαπιστώθηκε για τα ίδια κράτη ως προς τις συμμετοχές που είχαν στις διαδρομές εκτινασσόταν στο 87,76% του συνόλου των συμμετοχών. Κάτι άλλο που επίσης διαπιστώθηκε είναι ότι τα λεγόμενα προηγμένα κράτη της Ευρώπης είχαν μια πιο δραστήρια συμμετοχή σε αυτές. Τέσσερα μόνο κράτη, αυτά της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Γερμανίας, από ένα σύνολο 62 κρατών συγκέντρωναν το 60% του συνόλου των συμμετοχών, δείχνοντας ότι τη μεγάλη σημασία που είχε η κοινωνική και οικονομική δυναμική στην οργάνωση και την προσήλωση σε τέτοιου είδους εγχειρήματα.

Όσον αφορά τα ιστορικά καφέ στην Ευρώπη, αυτά ανέκαθεν αποτελούσαν έναν χώρο κοινωνικοποίησης αφού αν και ιδιωτικά ήταν πρωτίστως χώροι δημόσιας συναναστροφής, έκφρασης και δράσης. Σύμφωνα με αυτή τους την ιδιότητα τα ιστορικά καφέ αποτελούν ένα προνομιακό πεδίο μελέτης της Δημόσιας Ιστορίας, αφού σύμφωνα με το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Δημόσια Ιστορία είναι η μελέτη των τρόπων με τους οποίους το παρελθόν ανασυγκροτείται, διαχέεται και αποτυπώνεται στη δημόσια σφαίρα.¹⁴⁶

Στενή είναι η σχέση των ιστορικών καφέ και με έναν άλλο χώρο παραγωγής Δημόσιας Ιστορίας αυτόν των εφημερίδων. Στην αρχή τα καφέ καθιερώθηκαν ως χώροι κοινοτικής ανάγνωσης της ύλης τους, διάδοσης των πληροφοριών τους και εμπλουτισμού τους από τους θαμώνες. Αργότερα με τις αλλαγές στις τυπογραφικές μεθόδους, την εκπαίδευση του πληθυσμού και την γέννηση του εκλογικού σώματος τα ιστορικά καφέ έγιναν όχι μόνο ένας μηχανισμός ελέγχου και νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας αλλά και ένας χώρος πρωτογενούς παραγωγής δημοσιογραφικών ειδήσεων, ιστορικών εξελίξεων και άρα δημόσιας ιστορίας και μνήμης.

Επίσης όπως διαπιστώθηκε από τους τέσσερις πίνακες ζωγραφικής που παρουσιάστηκαν, τα ιστορικά καφέ ως χώροι κοινωνικοποίησης, αποτέλεσαν τόπους έμπνευσης και παρατήρησης για πολλούς γνωστούς καλλιτέχνες που αποτύπωσαν στα

¹⁴⁶ Δημόσια Ιστορία, Σκοπός-Περιγραφή, διαθέσιμο στο <https://www.eap.gr/education/postgraduate/biannual/public-history/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

έργα τους την αλλαγή των κοινωνικών συνηθειών και συνθηκών που είχαν ενταχθεί, ή προσπαθούσαν να ενταχθούν, στην καθημερινότητα των πολιτών. Δείχνοντας τελικά το πως το παρελθόν ανασυγκροτείται στο παρόν και παράγει Δημόσια Ιστορία.

Το κτήριο του Cafe Santa Cruz διαθέτει μια εντυπωσιακή υλική και άυλη ιστορία. Ήταν μια εκκλησία που αποϊερωποιήθηκε και περνώντας από διάφορες εμπορικές χρήσεις, ακόμα και εγκατάλειψη, η ίδια η κοινότητα αποφάσισε τελικά να το μετατρέψει σε καφέ και να γίνει το κέντρο της μνήμης της. Το καφέ διαθέτει έναν ιδιαίτερα δραστήριο διαχειριστή που με την δράση του σε εκθέσεις, συνεργασίες με άλλα ιστορικά καφέ της Πορτογαλίας, συνεργασίες με δημόσιους φορείς, εκδόσεις κ.α. αποδεικνύει ότι τα ιστορικά καφέ σήμερα αποτελούν όχι μόνο χώρους που φιλοξενούν πολιτιστικά δρώμενα αλλά και χώρους παραγωγής πολιτισμού.

Αλλά και το Cafe Brukenthal Palace έχοντας μια σημαντική υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά, αποτελεί ακόμα και σήμερα το κέντρο για την κοινωνική ζωή της τοπικής κοινότητας. Και εδώ ο διαχειριστής είναι αρκετά δραστήριος στην υπεράσπιση των δικτύων των ιστορικών καφέ, ακόμα και πέρα από τα όρια της Ευρώπης.

Και το καφέ Ωραία Ελλάδα διαθέτει επίσης μια σημαντική υλική και άυλη πολιτιστική ιστορία. Έχοντας ως έδρα ένα ιδιαίτερα προνομιακό σημείο της πόλης, η ιστορία του ξεκινά με την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους και τον προσανατολισμό του ίδιου προς τα αστικά ευρωπαϊκά καφέ, ενώ η δεύτερη περίοδος λειτουργίας του ξεκινούσε και με μια νέα περίοδο για την χώρα, την εποχή της μεταπολίτευσης και την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.

Αυτό που διαπιστώθηκε, ήταν ότι η αξία και των τριών καφέ αποδίδεται στον συνδυασμό της υλικής και της άυλης πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Το στοιχείο που τα κάνει όμως μοναδικά είναι η χρήση της άυλης κληρονομιάς τους που συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας και τροφοδοτείται από τον ισχυρό προσανατολισμό των διαχειριστών στην οργάνωση, ή την συμμετοχή, σε πολιτιστικές δράσεις. Δράσεις που τα καθιστούν σημαντικό στοιχείο της κοινότητας τους και χώρους παραγωγής Δημόσιας Ιστορίας.

Αν και η υλική ιστορία του κτηρίου του Cafe Santa Cruz είναι ιδιαίτερη το στοιχείο που το κάνει να ξεχωρίζει είναι η σύνδεση του με την κοινότητα. Η ανταπόκριση που υπήρξε από τους κατοίκους στην έκκληση του καφέ για υλικό που το αφορούσε φυλαγμένο στις ιδιωτικές τους συλλογές ήταν εντυπωσιακή. Επίσης δεν

αποτελούσε μεμονωμένο γεγονός η επιτυχία που έχουν οι προσπάθειες των ιστορικών καφέ της Πορτογαλίας να συνδεθούν μεταξύ τους και να οργανωθούν σε σύλλογο αναδεικνύοντας έτσι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, προωθώντας ταυτόχρονα το κοινό τους μέλλον. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στη Πορτογαλική κουλτούρα η αίσθηση της κοινότητας είναι βαθιά ριζωμένη στην κοινωνία.

Στο Cafe Brukenthal Palace το κυρίαρχο στοιχείο φαίνεται πως είναι η υλικότητα του κτηρίου. Προβάλλοντας το γεγονός ότι το κτήριο και οι κήποι του είναι μικρογραφία του αντίστοιχου παλατιού στην Βιέννη μοιάζει ότι ετεροπροσδιορίζεται προσπαθώντας να αντλήσει αίγλη και έμπνευση από αυτό.

Το κυρίαρχο στοιχείο του καφέ Ωραία Ελλάδα φαίνεται ότι είναι η τοποθεσία του.. Όλα τα πολιτικά και κοινωνικά κινήματα που ξεκίνησαν ή κατέληξαν σε αυτό συνδέονται με την τοποθεσία του. Είναι στο παραδοσιακό κέντρο της πόλης, δίπλα στην Ακρόπολη, κοντά στο κτήριο της Παλαιάς Βουλής και των ανακτόρων, όπως και στην σημερινή Βουλή. Η τοποθεσία του επίσης είναι ευνοϊκή και από την άποψη της πρόσβασης, έχοντας πλήθος από επιλογές τόσο με ιδιωτικά όσο και με δημόσια μέσα συγκοινωνίας. Τελικά αν και η πολιτιστική διαδρομή, Δρόμος Ιστορικών Καφέ, ξεκίνησε την πορεία της από την Ελλάδα, η αδυναμία της να εδραιωθεί, πόσο μάλλον να αναπτυχθεί, στην χώρα δείχνει ότι υπήρξε περισσότερο μια ατομική πρωτοβουλία παρά μια αναγκαιότητα που ενισχύθηκε από την όποια κοινοτική κουλτούρα. Στην πραγματικότητα η σύνδεση που φαίνεται ότι έχει με την κοινότητα μάλλον δεν είναι αποτέλεσμα μιας κουλτούρας κοινοτισμού από την κοινότητα αλλά της γεωγραφικής του θέσης του, υποστηριζόμενα βέβαια από θετικές διαθέσεις των εκάστοτε διαχειριστών.

Κλείνοντας θα πρέπει να επαναληφθεί ότι, όσα νοούμε σήμερα ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά ήταν αυτά που μέχρι πρότινος ονομάζαμε ως λαϊκό πολιτισμό. Χώρες όπως η Ελλάδα έχουν αναγνωρίσει ως φορείς της άυλης πολιτιστικής τους κληρονομιάς τα ιστορικά καφέ τα οποία κυρίως λόγω αυτής της ιδιότητας μπορούν να αναγνωριστούν ως προνομιακό πεδίο μελέτης της Δημόσιας Ιστορίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές.

Ελληνόγλωσση.

Αλιβιζάτου Μαριλένα, «Η Άυλη Κληρονομιά και το Μουσείο: Μαθήματα από τον νότιο- δυτικό Ειρηνικό», *Τετράδια μουσειολογίας*, τεύχος 7 (2010): 30-37.

Alvarez Mariber, «Το άνοιγμα της ζύμης: οικονομική ευρωστία και η κιναισθησία της γαστρονομικής κληρονομιάς στα σύνορα ΗΠΑ-Μεξικού», στο, *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά- πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021.

Αντερσεν Κρίστιαν Χανς, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εστία, 1999.

Appelgren Staffon και Bohlin Anna, «Το μεταχειρισμένο ως ζωντανή κληρονομιά: οι άυλες διαστάσεις αντικειμένων με ιστορία», στο, *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά- πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021, 286-299.

Βαρβούνης Γ. Μ., *Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός και τουρισμός*, Αθήνα: Πεδίο, 2013.

Blake Janet, «Ανάπτυξη της Σύμβασης της UNESCO από το 2003: δημιουργία ενός νέου προτύπου διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς;», στο, *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά- πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021.

Bortolotto Chiara, «Τοποθέτηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, κυριότητας μιας παράδοσης, διατράνωση της αυτοκυριαρχίας: ο ρόλος της χωρικότητας στην εφαρμογή της Σύμβασης του 2003», στο *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά- πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021, 53-67.

Δημόσια Ιστορία, Σκοπός- Περιγραφή, διαθέσιμο στο <https://www.eap.gr/education/postgraduate/biannual/public-history/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Κάβουρας Παύλος, «Φολκλόρ και Παράδοση. Όψεις και μετασχηματισμός ενός νεωτερικού ιδεολογικού μορφώματος», στο, *Φολκλόρ και παράδοση. Ζητήματα αναπαράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και του χορού*, επιμ. Παύλος Κάβουρας, Αθήνα: Νήσος, 2010, 29-85.

Καμπούρογλου Δημήτρης, *Απομνημονεύματα μιας μακράς ζωής, 1852-1932, τόμος Α-Β, 1852-1872*, Αθήνα: Αναστατικές εκδόσεις Διον. Νότη Καραβιά, 2020.

ΚΑΠΑ RESEARCH, «Ποσοτική έρευνα για την κατανάλωση καφέ», 17-24 Ιανουαρίου 2023», διαθέσιμο στο, <https://www.coffeemag.gr/wp-content/uploads/2023/02/>, ημερομηνία πρόσβασης 1/5/2026.

Kirshenblatt- Gimblett Barbara, «Υλική υπόσταση στην ιστορία: το Μουσείο Ιστορίας των Εβραίων της Πολωνίας POLIN», στο *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά- πλήρης οδηγός*, επιμ. Michelle L. Stefano και Peter Davis, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, 2021.

Κορκά Αντωνία, «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, Συγκριτική Μελέτη Δικαίων», Διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, 2019.

Λώζου Αναστάσιος, *Η οικονομική ιστορία των Αθηνών*, Αθήνα: Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών, 1984.

Μαζαράκη Δ. Ε., *Η λαογραφική έρευνα και η συστηματική οργάνωση της*, Αθήνα: Τυπογραφείο Χρήστου Στ. Χρήστου, 1964.

Machlis Joseph και Forney Kristine, *Η απόλαυση της Μουσικής. Εισαγωγή στην Τέχνη της Διεισδυτικής Ακρόασης*, Αθήνα: Fagotto, 1996.

Μερακλής Μιχαήλ, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2007.

Μερακλής Μιχαήλ, «Οι δρόμοι της λαογραφίας», στο, *Η διαχείριση της παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις*

τεχνολογίες αιχμής», επιμ. Μανόλης Βαρβούνης κ.α., Θεσσαλονίκη: Κ. κ. Μ. Σταμούλη, 2016.

Μερακλής Γ. Μιχαήλ, *Σύγχρονος Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα: Ηρόδοτος, 2016.

Νόμος 3521. (2006, 22 Δεκεμβρίου), Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, Εφημερίδα της Κυβέρνησης (Τεύχος Πρώτο, Αρ.Φύλλου 275).

Νόμος 1126 (1981, 10 Φεβρουαρίου), Περί κυρώσεως της εις Παρισίους την 23^{ην} Νοεμβρίου 1972 υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως δια την προστασία της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, Εφημερίς της Κυβερνήσεως (Τεύχος Πρώτο, Αρ.Φύλλου 32).

Ο άυλος πολιτισμός των αστικών Ιστορικών Καφέ, διαθέσιμο στο, <https://ayla.culture.gr/catalogue/aylos-politismos-twn-istorikwn-kafe/>, ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

Παπακώστας Γιάννης, *Φιλολογικά σαλόνια και καφεενία της Αθήνας*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2011.

Παπαπαύλου Μαρία, «Φολκλόρ και φολκκlorισμός. Συγκλίσεις και αποκλίσεις», στο, *Φολκλόρ και παράδοση. Ζητήματα ανα-παράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και του χορού*, επιμ. Πάυλος Κάβουρας, Αθήνα: Νήσος, 2010.

Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης, διαθέσιμο στο, [Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης](#), ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

Πούχγερ Βάλτερ, *Θεωρητική Λαογραφία. Έννοιες- Μέθοδοι- Θεματικές*, Αθήνα: Αρμός, 2009.

Πούχγερ Βάλτερ, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, Αθήνα: Gutenberg, 2011.

Πούχγερ Βάλτερ, *Δοκίμια για τη λαογραφική θεωρία και τη φιλοσοφία του πολιτισμού*, Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014.

Πούχγερ Βάλτερ, «Η έννοια της παράδοσης στις επιστήμες του πολιτισμού», στο, *Η διαχείριση της παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής*», επιμ. Μανόλης Βαρβούνης κ.α., Θεσσαλονίκη: Κ. κ. Μ. Σταμούλη, 2016.

Προεδρικό Διάταγμα Υπ' αριθμ: 62 (2012, 3 Μαΐου), Καταγραφή, αποτύπωση και τεκμηρίωση άυλων πολιτιστικών αγαθών, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (Τεύχος Πρώτο, Αρ.Φύλλου 112.

Σκουμπουρδή Άρτεμις, *Καφεενία της παλιάς Αθήνας*, Αθήνα: Δήμος Αθηναίων, 2001.

Τα 193 Κράτη-Μέλη του ΟΗΕ, διαθέσιμο στο [ΤΑ 193 ΚΡΑΤΗ - ΜΕΛΗ ΤΟΥ ΟΗΕ - Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ - Greece](#), ημερομηνία πρόσβασης 16/3/2026.

Χατζησπύρου Αλίνα, επιμ. κειμένων, *Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, 2018.

Χατζόπουλος Αχιλλέας, *Τα Καφεενία του Ελληνισμού*, Αθήνα: Κάκτος, 2001.

Ξενόγλωσση.

Alemao Samuel, «Historic Cafes as Touristic Heritage», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Café Santa Cruz, 2018, 101-105.

Bardon Agnes, «Editorial», *The UNESCO Courier*, April-June (2023),3.

Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Cafe Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Cafe Santa Cruz μόλις είχε ολοκληρωθεί, διαθέσιμο στο, <https://cafesantacruz.com/cafe-santa-cruz/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Cafe Santa Cruz το 1964, διαθέσιμο στο, <https://cafesantacruz.com/cafe-santa-cruz/>,
ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

CAZETA DE COIMBRA, 30/11/1922, διαθέσιμο στο <https://cafesantacruz.com/cafe-santa-cruz/>,
ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Calado Maria, «Historic Cafes and the Networks of Cultural Heritage», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2018, 63-67.

Cultural Routes, διαθέσιμο στο, [Cultural Routes - Cultural Routes](#), ημερομηνία
πρόσβασης 18/5/2026.

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Unesco, διαθέσιμο
στο, [Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage - Legal Affairs](#), ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026.

Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention, 2005),
διαθέσιμο στο, <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention>,
ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

Cultural Routes Database, διαθέσιμο στο, [Βάση Δεδομένων Πολιτιστικών Διαδρομών - Πολιτιστικές Διαδρομές](#), ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

Γιάλινο περίπτερο του Cafe Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Degas Edgar, “Dans un cafe”, 1875-1876, Musee d’Orsay, διαθέσιμο στο, [Dans un café - Edgar Degas | Musée d'Orsay](#), ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Degas Edgar, “Women in Front of a Cafe”, 1877, Musee d’Orsay, διαθέσιμο στο, <https://www.edgar-degas.net/women-in-front-of-a-cafe.jsp>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Djian Jean-Michel, «Cafes: A rich blend of cultures», *The UNESCO Courier*, April-June (2023), 4-7.

Draft Unesco Declaration on Cultural Diversity, διαθέσιμο στο [Draft UNESCO Declaration on Cultural Diversity - UNESCO Digital Library](#), ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026.

Explore all Cultural Routes by country, διαθέσιμο στο, [Εξερευνήστε όλες τις Πολιτιστικές Διαδρομές ανά χώρα - Πολιτιστικές Διαδρομές](#), ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

Figueira Joao, «Historic Cafes as Touristic Heritage», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2018, 77.

Fortuna Carlos, «Café Santa Cruz: An alternative heritage» στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024, 153-157.

Franjo Fernando, «Cafes on the way», στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024, 253-258.

Gallery Text (Συνοδευτικό κείμενο του πίνακα), «The Hangover» 1887-1889, Harvard Art Museums/Fogg Museum, διαθέσιμο στο [The Hangover \(Suzanne Valadon\) | Harvard Art Museums](#), ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Intangible Cultural Heritage, Unesco, διαθέσιμο στο, [Intangible Cultural Heritage | UNESCO](#), ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026.

Jimenez Paula Castro Ana, «The artistic heritage in Historic Cafes. Historic Cafes: Memory, authenticity and safeguarding», στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024, 173-177.

Κήποι Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Κήποι στο Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Loverdos George και Mystakidou Maria, «Historic Cafes Route», στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Café Santa Cruz, 2024, 117-119.

Machado Pedro, «Cafes with History, essential tourist destinations», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Café Santa Cruz, 2018, 71-72.

Manet Edouard, πίνακας ζωγραφικής, “At the Cafe”, 1878, Oskar Reinhart Foundation, Winterthur, Switzerland, διαθέσιμο στο [At the Café \(1878; Paris, France\) by Edouard Manet – Artchive](#), ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Marques de Sa Vitor, «Cafe Santa Cruz», στο, *Route of Portuguese Cafes with History*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Caleidoscopio-Edicao E Artes Graficas SA & Café Santa Cruz, 2016, 12-17.

Marques de Sa Vitor, «Cafe Santa Cruz», στο, *The Istoric Cafes as Cultural Heritage: The Meeting*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2018, 186-187.

Marques de Sa Vitor, «Presentation», στο, *The History Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Café Santa Cruz, 2018, 19-22.

Marques de Sa Vitor, «Introduction», στο, *Historic Cafes: A meeting of ideas*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024.

Marques de Sa Vitor, *Texto historia Café Santa Cruz Jan. 2026*, συνοδευτικό κείμενο ερωτηματολογίου Vitor de Sa Marques, 1/2026.

Marques de Sa Vitor, *Construcao de uma Memoria Historica*, συνοδευτικό κείμενο ερωτηματολογίου Vitor de Sa Marques 5/2026.

Marques de Sa Vitor, *Celebracoes do 103 aniversario do Cafe Santa Cruz*, συνοδευτικό κείμενο ερωτηματολογίου Vitor de Sa Marques, 2026.

Marques de Sa Vitor, *exposicao abril 2026 cafes historicos e pinturas*, συνοδευτικό κείμενο ερωτηματολογίου Vitor de Sa Marques, 2026.

Member States and Country profiles, Unesco, διαθέσιμο στο, [Member States and Country profiles | UNESCO](#), ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026.

Μονή Santa Cruz γύρω στα 1900 μ.χ., διαθέσιμο στο, <https://cafesantacruz.com/cafe-santa-cruz/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Μουσείο γυαλιού στο Brukenthal Palace, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Μουσείο γυαλιού, διαθέσιμο στο, <https://brukenthal-palace-avrig.com/en/brukenthal-palace/>, ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Oldenburg Ray και Christensen Karen, «Third places, true citizen spaces», *The UNESCO Courier*, April-June (2023), 12-14.

Pires Helena, «The imagery of the Cafes in painting: Places of common and intimate life», στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2024, 131-139.

Pita Pedro Antonio, «The Cafe: Its becoming and characterization as a place», στο, *Historic Cafes: A Meeting of Ideas, Memories for the Future*, επιμ. Vitor de Sa Marques, Coimbra: Café Santa Cruz, 2024, 163-165.

Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, Unesco, διαθέσιμο στο, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-traditional-culture-and-folklore>, ημερομηνία πρόσβασης 19/3/2026.

Ribeiro Manuel, Universidade de Coimbra - Alta e Sofia, Comissao National da Unesco, Ministerio dos Negocios Estrangeiros, διαθέσιμο στο <https://unescoportugal.mne.gov.pt>, ημερομηνία πρόσβασης 17.5.2026.

Rota dos Cafes com Historia de Portugal, διαθέσιμο στο, [Associations – HistoricCafesRoute](#), ημερομηνία πρόσβασης 18/5/2026.

Santos Almeida Clara, «A network of coffee-flavoured stories, στο, *Route of Portuguese Cafes with History*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Caleidoscopio-Edicao E Artes Graficas SA & Café Santa Cruz, 2016, 8-9.

Santos Almeida Clara, «The importance of the cafes in the transformation of the public sphere», στο, *The Historic Cafes as Cultural Heritage*, επιμ. Vitor Marques, Coimbra: Cafe Santa Cruz, 2018, 39-43.

The Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes of the Council of Europe, διαθέσιμο στο <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/about-the-epa>, ημερομηνία πρόσβασης 2/4/2026.

Toulouse-Lautrec de Henri, “The Hangover” 1887-1889, Harvard Art Museums/Fogg Museum, διαθέσιμο στο, [The Hangover \(Suzanne Valadon\) | Harvard Art Museums](#), ημερομηνία πρόσβασης 23/5/2026.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα: Δημοτικό Μουσείο Καλαβρυτινού Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.